

Beregi

1110

~~1103~~

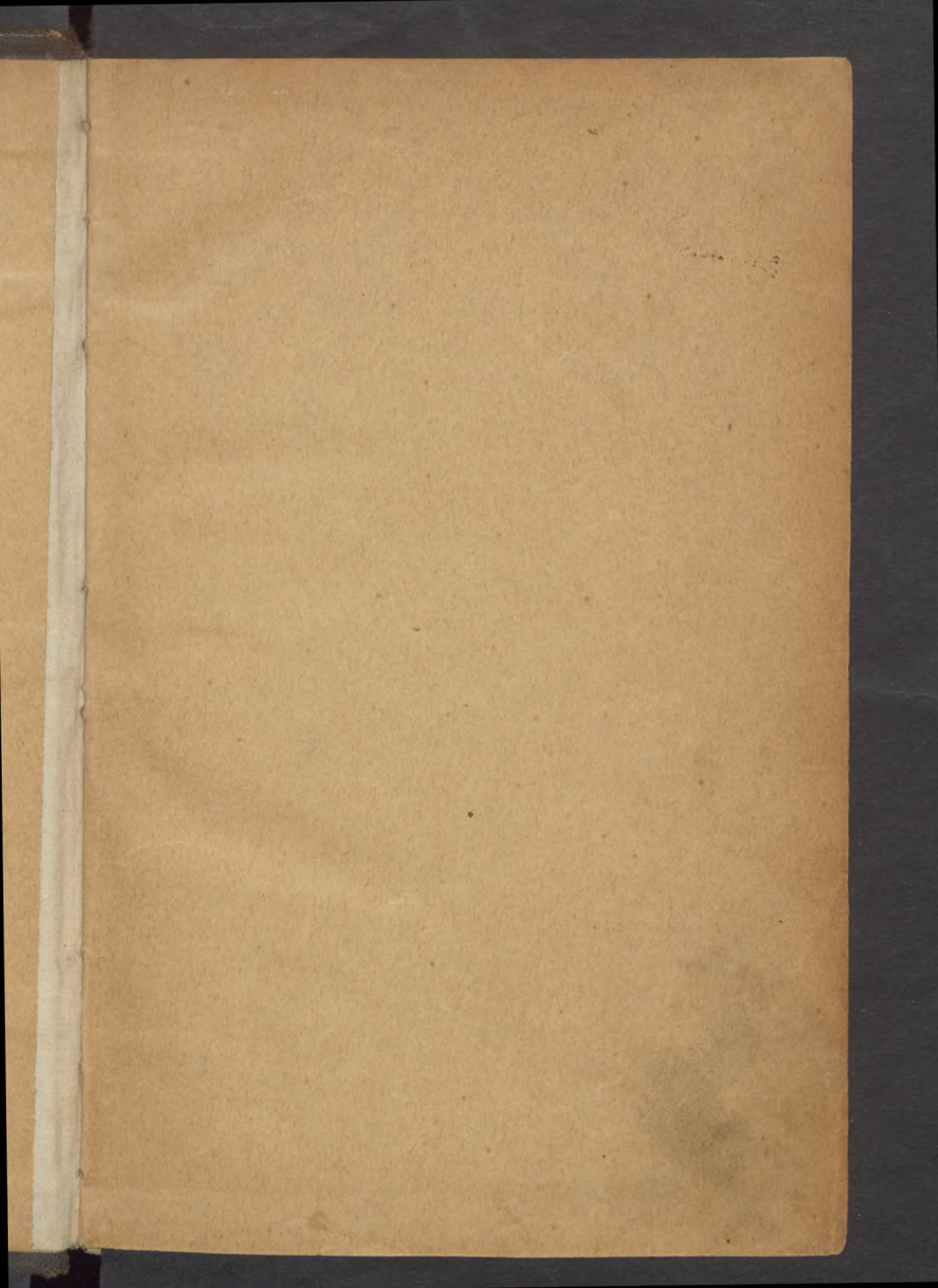
~~1110~~

KIVONAT A KÖNYVTÁRI
☐ SZABÁLYZATBÓL. ☐

Minden könyv 4 hétig vehető igénybe.
A megrongált vagy elveszett könyv a
teljes értékben megtérítendő. Négy hét
után vissza nem hozott könyv eltulaj-
donítottként tekintetik és bírói
behajtatik. A választás

404

90

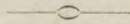

Két kötetes egész

2. kötet

BARNA ARTHUR.

REGÉNY KÉT KÖTETBEN.

IRTA

BEKSICS GUSZTÁV

RA

BUDAPEST,

IFJ. NAGEL OTTÓ KIADÁSA.

1880.

M 78389

UDVARTÓRSÁGI KÖNYVTÁR

1968/R leltár

Budapest, 1880. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából.

Tudomásul az olvasónak.

Nem irok előszót.

Az előszó, regényben, mindig rontja az illúsiót, akár az érzelmek festése, akár az emberiség nagy problémáinak fejtegetése képezi a regényíró célját.

Rövid figyelmeztetéssel azonban tartozom az olvasónak, ki e vaskos két kötetet kezébe veszi.

Az emberiség egyik legnagyobb feladata Afrikának a civilizáció számára való meghódítása. A polgáriasult népek már is oly continensnek tekintik Afrikát, mely csakhamar meg fog nyilni a terjeszkedő emberiség és civilizáció előtt.

Regényemben, melynek egy része a nagy afrikai continens polgáriasításával foglalkozik, elég és szabad leendett ugyan megtörtént gyanánt tekintenem, ami a legközelebbi évtizedek feladata lesz; de a szaharai vasut kiépítésének lehetősége felett ép most folyó nemzetközi vita alkalmával nemcsak állítani, hanem bizonyítani is akartam.

E bizonyítást tartalmazza az első kötet harmadik és negyedik fejezete, mely fejezeteket szándékosan és azért hagytam némileg a cselekvény keretén kívül, hogy az olvasó, ki ismeretterjesztő regényben is csak regényt keres, az említett fejezetek átugrása mellett se veszítse el a cselekvény fonálát. Akit pedig érdekel a behatóbb fejtegetés, az Elsüllyedt tenger és Vasut a Szaharán című fejezetekben megtalálja, legalább lényegileg, nemcsak a szaharai vasut létesíthetésének bizonyítását, hanem azt is, amit a nemzetközi vita és a merész tervezők — Duponchel, Rohlf, Beaude Rochas — kellőleg méltatni elmulasztottak, a Szahara florájának ismertetését, s annak kimutatását, hogy e flora segítségével a homoktenger legyőzhető.

Magától értetődik, hogy e fejezetekben is, mint az egész regényben, óvakodtam az önkényes feltevésektől, s minden, bármily merész terv, melyhez regényem hőse fog, physikai bizonyosságon, vagy lehetőségén alapszik.

Budapest, 1879. szeptember havában.

Beksics Gusztáv.

I. FEJEZET.

Fregát a láthatáron.

A tripolisi Vilmos-erőd útegei százegy lövést tettek.

Nem ostromzárolta a kikötőt ellenséges flotta. A Földközi-tenger birtoka felett nem vesztek össze az európai nagyhatalmak. Hogy a döntő szerepű államok egyikének se legyen oka a panaszra s hogy — diplomatai kifejezést használva — a hatalmi egyensúly mérlege meg ne billenjen, megosztották egymás közt a Földközi-tenger partvidékeit.

Anglia már régebben hatalmába kerítette a Földközi-tenger két bejáratának kulcsát, Gibraltárt és Suez. Hogy legyen a két kulccsal hová bevonítani, megszerezte Cyprust és Egyiptomot.

Franciaországot és Németországot azonban kárpótolnia kellett.

Németország, felismervén a tengeri kereskedelem s tengerentuli piacok szerzésének fontosságát, régóta igényt táplált Tripolisra. Franciaország Tunisra vetette szemét. Az angol-francia-német titkos egyezség, mely az 1878-ik évi július 4-ki angol-török conventióra következett, biztosította Németország számára Tripolist és Franciaország számára Tunist.

Németország ekként fontos kereskedelmi és hadi állást szerzett a Földközi-tenger partvidékein. *Prévost Paradol* álma pedig, ki Afrikát jövődöbéli francia földnek, *Uj-Franciaországnak* tekintette, egy lépéssel közeledett teljesedéséhez s minden jel oda mutat, hogy a kitűnő francia 1870-ki terve, mely szerint a földet úgy osztotta fel a három világ-hatalom közt, hogy Anglia kapja Ázsiát (Oroszországnak az északi sivatagokra való szorításával) és Oceaniát; az északamerikai Egyesült-Államok kapják egész Amerikát s Franciaország nyerje osztályrészeül Afrikát, teljesülni fog, azon különbséggel, hogy Németország is az osztozkodók közé furakodik. E terv 1870-ben még csak álom volt ugyan, de a civilisatio utjai — melyek bár gyakran csak századok mulva vezetnek céljukra — az e tervben kijelölt irányban futnak.

Olaszország, mely komoly igényeket táplált Tunisra, duzzogva bár, de beleegyezett Franciaországnak az ő rovására történt terjeszkedésébe, várva az alkalmat, midőn kiragadhatja az „Olaszország folytatását” képező afrikai partokat Franciaország kezéből.

Igy lett Tripolis német birtokká. A német kormánynak első dolga volt a tripolisi kikötő megerősítése, hogy azt megvédhesse, ha afrikai gyarmata felingerelné valamelyik versenytársának bírvágyát.

Elbeszéléstünk kezdetén a tripolisi Vilmos-erőd ormán már német zászló lobogott s a hatalmasan dördülő ágyuk Krupp gyárából kerültek ki.

De hát mért tüzeltek a Vilmos-erőd útegei, mintha ellenséges flotta közeledett volna a tripolisi kikötőhöz?

Valóban, a láthatáron felmerült egy hatalmas fregát, mely teljes gőzerővel tartott a tripolisi

kikötőnek. A kik azonban a Vilmos-erőd északi csillagbástyájának fokáról távcsővel nézték a közeledő hadihajót, azonnal észrevették, hogy a páncélos szörny, a „*Tripolis*“ nem ellenséges szándékkal közeledik. A német admirális zászlója leng főárboczára s azok a villámló füstgomolyok, melyek a fregát egyik oldalát elfedik, a Vilmos-erőd üdvövéseit viszonzó ágyuk öblös torkából származnak.

A feldiszitett kikötő rakpartjait elfoglaló s a világ minden nemzetiségét képviselő néptömeg közé vegyülve, azonnal megtudjuk, mit jelentenek az üdvövések. A rakpart rácsa által képezett egy zugban, a néptengertől meglehetősen elszigetelve, három férfi beszélgetett.

— Tehát Fritz, bizonyos, hogy Frigyes Ágost nagyherceg jó a tripolis-csadi vasút megnyitására? kérdé egy magas, vállas, középkorú férfi, kinek szőke haja és szakállja, hosszukás arca elárulja, vala német származását, habár nem németül intézte volna is a kérdést egy szintén a german jelleg minden attributumával bíró szelíd, ábrándos arcú ifjuhoz, kit Hermann Fritznek hittak.

— Frigyes Ágost maga, válaszolt Fritz. A berlini kormány kiváló sulyt és politikai jelleget akar kölcsönözni a megnyitási ünnepélynek, mely valóban a modern civilisatio ünnepe. Sőt, mint a kormányzótól értesültem, a herceg magával hozza lányát, Olga hercegnőt is, ki, mint tudjátok, nagy műveltségű nő, s utazási szenvedélye miatt méltó lett volna rá, hogy egy *Livingstone* nevéjé legyen. A két magasrangu vendég kíséretében van több tudományos és politikai kitűnőség. A „*Tripolis*“-on van Hohenhaus tábornok, a rendőrmíniszter is.

— Persze — szólt közbe az első, kinek neve

Walter Miksa — a rendőr sohasem maradhat el. Ugy kíséri a német hatalom képviselőit, mint testet az árnyék. Nagy-Németország egy rendőrtanya. A rendőrruralom intézi minden vállalatát. A császár saját népét őrzi szuronyainak millióival. A gondolkodók nemzete szégyenletes bilincseket visel. Valóban, pirulnia kell minden német arcznak, hogy a nemzet eltűri megaláztatását. Mióta *Bismarck* hadat üzent régi szövetségésének a socialismusnak, elmondhatjuk Shakespeare Kentjével, hogy a szabadság kívül van Németországon.

— Szavaid pompás eszmét juttatnak eszembe, kiáltott fel Fritz. Ha a szabadság kívül van Németországon, hozzuk ki a német nemzetet is Németországból. Maradjon ott csak a kormány rendőreivel. Barna Arthur bebizonyította, hogy a Szaharát viruló országgá lehet átalakítani, s az átalakítás munkája már is fényes eredményeket mutat fel. Telepítsük le a német népet a Szaharán. A homoktenger hadd változzék át a civilizáció központjává. A saharai társadalmat *Lassale* eszméinek alapján rendezzük be. A tőkék associációja

— Hadd el czukros socialismusodat, szólt most közbe a kis csoport harmadik tagja, ki eddig hallgatott, s a gyűlölet egy-egy villama cikázott szemében, midőn a távol láthatár homályából mindinkább kibontakozó fregátra tekintett. Egy herculesi alak — *Sturm* Antal — kinek arcza szelidséget, de homlokának erős vonalai és hatalmas orra erélyt és szilárdságot árultak el. — Az ábrándok, folytatá, mítsem érnek, ahol tenni kell. Nem azért szenvedjük mi és legkitűnőbb elvtársaink a száműzetés kínjait, hogy csendes szemlélődésben töltsük napjainkat. A zsarnokság rettentő csapást mért a socialismusra Németországban. A socialismus azonban csak elkábult, de ereje meg nem

törött. Sőt e csapás mozdította elő a socialismus ügyét. Soha eszme nem aratott diadalt, melyet nem üldöztek. Az az eszme, melyet a tényleg fennálló kormányok nem tartanak méltónak az üldözésre, halva született: magában hordja enyészetének csiráit. Ha a német kormány nem tizen hadat a socialismusnak, a professor socialisták úgy tönkretették volna émelygős elméleteikkel a valódi socialismust, hogy ma már úgy beszélne a világ a német socialismusról, mint *Fourier* és *Saint Simon* agyrémeiről. Nem volnának hívei. Csak egy-két tudós tartana felette platonikus elmefuttatásokat.

— És én mégis azt hiszem, hogy a socialismus kérdése békés uton megoldható, szolt közbe Fritz.

— Ábrándozó! válaszolt Sturm. Ha nem te beszelnél így, kit szintén a zsarnokság önkénye tűzött át a tengereken, azt hinném, hogy a socialismus ellenségével váltok szót. Igen, a ki azt mondja, hogy a socialismus megvalósítható békés uton, s a jelenlegi állam és társadalom keretében, vagy ábrándozó, vagy halálos ellenségünk. A socialismus és a jelenlegi állam és társadalom kibékíthetlen ellentétben vannak egymással. Csak a fegyverhatalma dönthet köztük, azzal a különbséggel, hogy a socialismus leverhető, de meg nem semmisíthető a küzdelemben; míg ha a tényleges állam és társadalom veszt el a csatát, örökre eljátszotta szerepét, mint eljátszották mindazon társadalmak, melyek oszlopait új eszmék ledöntötték. A feudális társadalmat megsemmisítette a demokratikus társadalom. A demokratikus társadalmat meg fogja dönteni a socialistikus társadalom. A demokratikus társadalom vérözönbe fojtotta Franciaországban a feudális társadalmat. A socialistikus

társadalom Németországban fogja lektüzdeni a demokratikus társadalmat. A democratia Franciaországból hódította meg a világot, a socialismus Németországból indul hódító hadjáratra Európába. A harmadik rend egy század alatt lejátszotta szerepét; élvezte győzelmeinek gyömölcsét. Most a *negyedik* renden van a sor. Győzni fog és dicsőségével betölti a világot. Ez a történelem logikája. Rettentő folyam az emberiség fejlődése. Hiában épít ellene gátakat a szűklátókörűség és gonoszság; árja tulcsap minden chinai falon, s elsepri a kasztrendszer ősi várait.

— De az eszmék diadalát leginkább kockáztatja hiveinek tulbuzgalma, veté ellen Fritz.

— Nem inkább, mint a lágymeleg optimismus, mely azt hiszi, hogy az eszme saját erejéből is kivivhatja diadalát. Az eszmének meg kell testesülnie, kézzel-lábbal kell birnia, hogy járhasson és utjából elhárithasson minden akadályt. A keznek erősnek és szilárdnak kell lennie, hogy a fegyvert is forgathassa.

— De tapintatosnak is, hogy tudja, *miként* kell cselekedni.

— Hagyjuk e meddő vitát, szólj közbe *Walther*. Foglalkozzunk inkább tervünkkel. Elő van készítve minden, *Sturm*?

— Minden.

— *Barna* Arthurt sikerült megnyerned?

— Ej, ő is csak olyan czukros socialista, mint Fritz. Pedig ha Arthurt megnyerhetnők a valódi socialismusnak, mely a socialismus militans, a harczó socialismus, nagy szolgálatot tehetne ügyünknek. Tervünkbe nem avattam be. Ő annyira naiv, hogy visszariadna eszköztinktől, pedig csak önvédelemre használjuk. Sőt attól tartok, hogy Olga hercegnő iránti képtelen szerelmét még most

sem küzdötte le, s e néember atyjával jó; s ha atyját elkíséri Kanóig, ami valószínű, Arthur me-
rényletünket nemcsak nem segitené elő, hanem megakadályozná azt.

— Hogy Frigyes Ágost herczeg magával hozza lányát, ránk nézve csak jobb, minden tekin-
tet nélkül Arthur holdkóros érzelmeire, szólt
Walter. A Csad-tó melletti arab törzsek velünk
tartanak?

— Velünk.

— A szép Fatima atyja is?

— Ő is.

— Nem félnek a ngegmi-i német erőd hely-
őrségétől?

— Amiatt ugyan ellophatnák az egész Csad
tavát s felszedhetnék Arthur vasutjának sineit. A
Csad-tó a mult hetekben kiáradt, s eltemette
Ngegmit. A citadella egész tenger közepén képez
szigetet. A helyőrség, mivel vízi járműveit elvitte
a váratlanul kitörő ár, ostromzárólva van. Az ara-
bok e helyőrség miatt tehát nyugodtan lehetnek.
Különben is ők csak szenvedőlegesen vesznek részt
vállalatunkban. Engedik, hogy *mi* cselekedjünk.
Már ez engedély kinyerése nagy hézagot csinált a
socialista központi pénztárban. Ez arab főnökök
rablók és Shylockok egy bőrbén.

— Sok katonát rendelt a kormányzó a vonat
védelmére.

— Fél századot. A benszülöttek támadásától
nincs mit tartaniok.

— De nem számítottak a bornui és csad-
vidéki socialista telepek ellenséges magatartására?

— Nem. És ez elbizakodásuk lesz vesztükre.

A kis csoporthoz most egy alak közeledett,
kinek hirtelen szőke haja, hideg, mozdulatlan arca,
a forró meleg daczára vállára vetett plédje, táv-

csöve stb. uti készlete azonnal elárulták, hogy Albion fia. A kis zömök emberke azonban sokkal élénkebben mozgott, mint az angolok szoktak. Savószürke szemeiben pedig, melyeket fürkészve szegezett a három socialistára, volt valami a vizsgáló bíró és kém tekintetéből.

— Ez titkos rendőr, ki felügyeletünkkel van megbizva, sugta Walter társainak.

— Vagy angol laptudósító, jegyezte meg Fritz.

— Mindegy, szólt Walter. Jobb lesz távoznunk innét.

Miután, közönyös dolgok fölött, pár szót váltottak, távoztak, s eltűntek a néptömeg közt.

— Mindenki menekszik előlem! kiáltott fel az angol. Mintha arczomra volna írva, hogy interwiewolni akarok, s interwiewolok mindig, mindehnyit és mindenkit. Barna Arthurt nem sikerült kérekeritenem. E három barátját akartam kikérdezni, akik előtt talán nem rejtette el titkát. *John Bull*, még ma meg kell tudnod, igaz-e, hogy a Szahara alatt tenger van? E fontos hírről legelőször is a *Daily News* olvasóinak kell értesülniök. Hogy le fogja lapom főzni az összes angol és külföldi hírlapokat! Nyomra akadtam, követem, míg meleg.

II. FEJEZET.

Barna Arthur.

Afrika a Sphinx a világ öt része közt. Ez a rengeteg continens, mely négyszer nagyobb, mint Európa, talánya még ma is a geographiának. Hannibál, szent Ágoston, a Pharaók, a gulák hazája, melynek északkeleti részében derült fel először a civilisatio hajnala, néma szörny, mely elnyelte, a kik titkába akartak hatolni, s melynek talányát csak félig sikerült megfejteniök a modern polgáriasulás herosainak, a nagy utazóknak, a kik nagyobbak az emberiség történetében mindazon királyoknál és hadvezéreknél, hik felidéztek a rombolás szellemét s midőn sikerült megtörniök százezer emberéletet, megsemmisíteniök milliárdnyi, veritékkel gyűjtött vagyont, elnevezték ez eseményeket nagy győzelmeknek. A hulla- és romhalmazon emlékoszlopot emelt ugyan nekik az emberiség valódi történetét meghamisító háboruk krónikája; ez emlékoszlopok azonban érthetlenné lesznek egy távoli kor gyermekeire. Soha el nem korhadó ércszobrokat azon férfiak érdemelnek, kik kiszélesítették az emberi tudás látkörét s kik megfékezve a renitens természetet, az emberiség terjeszkedésének számára új területeket hódítottak meg. *Kolumbus, Galilei, Newton, Lesseps, Cameron, Living-*

stone, *Stanley* s a többi titánok: ezek az emberiség jóltevői. Ezek — és nem a Napoleonok és Sándorok — méltók reá, hogy elhelyeztessenek a civilizált emberiség Pantheonjában.

A geographia a legújabb évtizedekben óriási haladásokat tett. A két jeges sark és Afrika belséjének kikutatása: e két főcélra irányult a legkiválóbb férfiak törekvése. *Stanley* hatalmas kézzel ragadta meg azon sötét fátlyolt, mely az egyenlítői Afrikára ráborul, de nem sikerült teljesen szétlebbentenie azt.

Csak néhány szakadás támadt a fátlyolon, s e nyílásokon át tekint be a modern civilisatio a Kongó folyamnak ezelőtt ismeretlen vidékeire.

Mások utakat és módokat kerestek, miként lehetne Afrika ismert tartományait s különösen a Szudánt belevonni az európai forgalomba.

A Szudánhoz a legegyszerűbb ut a Szaharán vezet keresztül. Keletről hozzáférhetetlen. Nyugatról a legnagyobb akadályok zárják el a behatolást és a forgalom útját. Folyói mind a nyugati partokon ömlenek az Oceanba; ezek vizeit a hajózásra alkalmatlanokká teszik a zuhatagok, melyekkel csak maga a Niger bír vagy hatvannal.

A Szahara felől való behatolás: ez volt a megoldandó problema, mely a legnagyobb elméket foglalkoztatta.

Némelyek tergerré akarták változtatni e rengeteg sivatagot, mely Észak-Afrikát elzárja Közép-Afrikától. *Duponchel*, *Rohlf* és *Beau de Rochas* ellenben vasutat akartak építeni a majd egész Európa kiterjedésével bíró homoktengeren. A problémának vasut építése által való megoldásában versenyre kelt Francia- és Németország.

Több éven át heves polemiák folytak a két nemzet mérnökei és geographusai közt azon kérdé-

sek felett: 1., *megvalósítható-e a szaharai vasut eszméje?* s 2., *ha igen, a francia, vagy a német terv érdemel-e elsőséget?*

E vitába, mely egészen akademikus volt, s megoldása csak a gyakorlati kísérlettől függhetett, belejátszott a nemzetiségi vetélkedés, melynek az a haszna mindenesetre megvolt, hogy a két nemzet kormányát tevékenységre sarkalta.

A szaharai vasut feletti vitát már teljes folyamatban találta *Barna* Arthur, kivel — mert elbeszélésünkben jelentékeny szerepet fog vinni — közelebb meg kell ismerkednünk.

Barna Arthur, ki elbeszélésünk kezdetén alig 28 éves ifju volt, magyar szüléktől származott. Szülei a magyar szabadságharczra következtetett osztrák rémuralom alatt, még egyetlen gyermekük születése előtt, egyik kis német államba vándoroltak ki, hol rokonaik és üzleti összeköttetések voltak, s hol megfeszített szorgalmuk folytán tekintélyes czéget alapítottak.

Elbeszélésünk főszereplője már Németországban született, s a keresztségben, anyja regényes hajlamai folytán, Arthur nevet nyert. Arthur rendkívüli tehetségei már korán kifejlettek. Physikai és számtan tanárai bámulták világos, nyílt értelmét, melyet atyjától örökölt. A gyakorlati tanulmányok azonban nem irtották ki belőle anyai ágra valló költői hajlamait. Arthur geniejére a költészet vetette nemes fénvét.

Atyja kereskedővé akarta nevelni, s az öreg *Barna* Józsefnek nem volt forróbb vágya, mint-hogy fia a hirneves kereskedői czég élére lépjen. De sokkal értelmesebb volt, — hogy a gyermek fejlődő tehetségeit felismerve — be ne látta volna, hogy Arthurnak magasabb hivatása van. Elhatározta tehát fia felsőbb kiképeztetését.

Igy került Arthur a legelső angol haditengerészeti akadémiába, honnét, miután a mérnöki és haditudományok minden ágában kitüntette magát és dicsérő okleveleket nyert, s miután két év alatt befejezte földkörüli utazását, a német haditengerészetbe lépett, hol soronkívül kapitányi rangra emelkedett.

Németország hadi tengerészete ez időtájt indult nagyobb fejlődésnek. A német államférfiak arra törekedtek, hogy a német ipar számára tengerentuli piacokat biztosítsanak.

Barna Arthur birt mindazon kellékkel, melyet nagy vállalatok igényelnek. Merész gondolat, tetterő, határozottság, biztos szem, semmi physikai fáradtság által meg nem törhető testi szervezet képezték tulajdonságait. Ezekhez járult a legtágasabb körű tudományos képzettség. A német kormány Arthurt szemelte ki terveinek megvalósítására. Erre azonban közrehatott egyéb körülmény is.

Arthur atyja, bár üzletember volt, s a politikával keveset foglalkozott, felkeltette fiában a szabadság iránt való szeretetet. A korán fejlődő gyermek érdekekkel hallgatta, midőn atyja elbeszélte, hogy van Németország és Oroszország, e két abszolút hatalommal kormányzott állam közvetlen szomszédságában egy nép, mely bár kicsiny, de nagy dolgokat vitt véghez a szabadságért. Elnyomói ellen Homér tollára méltó küzdelmeket folytatott. E kis nép képezi nemcsak a civilizáció, hanem a szabadság keleti bástyáját, melyen nem vehetnek erőt sem a barbárság, sem a zsarnokság poklának kapui. Mig a nagy német nép végzetes reakcióval küzd, s a 90 milliónyi orosz felett zsarnoki kéz suhogtatja a szolgaság oszlopát: addig ez a kis, alig hét milliónyi nemzet a szabadság szigetét képezi az elnyomatás tengerében. Ez a nemzet a

magyar nemzet, melynek kebeléből Arthur is származott, s melynek nyelve anyanyelve volt. Arthur e gyermekkori benyomásokat férfikorában is megőrizte. A szabadság istennőjének kegyeletos oltárt épített, s ragaszkodást és tiszteletet őrzött meg szívében azon nép iránt, mely századokon át nemcsak az európai civilisációt az ázsiai betörések, hanem az európai szabadságot is védte a zsarnokság ellenében.

Mi természetesebb tehát, hogy Arthur fogékony volt a socialismus eszméi iránt, melyek Németországban — egészségesebb szabadeszmék és törekvések hiányában — a gondolkodókat meghódítják. Arthur nem tartozott azon socialisták közé, kik a socialismust erőszakos eszközökkel akarják megvalósítani. A gyilkos törétől undorral fordult el, bármely eszme szolgálatában hajtotta is végre a véres tettet. Azt hitte, hogy a társadalmat átalakító eszmék nagyobb rázkódás nélkül létesíthetők. Az ő socialismusába is, mint Hermann Fritzébe, jó adag optimismus vegyült.

A német kormány reakciója a socialisták ellen, ez időtájt érte el tetőpontját. Minél inkább elterjedt a socialismus — még a hivatalnoki karban és hadseregben is — annál tömegesebben száműzte a socialistákat. Nem egy kiváló német állampolgár ette a száműzetés keserű kenyerét pusztán csak azon gyanu miatt, hogy a socialistákkal tart. *Walter*, *Hermann* és *Sturm* a száműzöttek lajstromára kerültek. Arthur ellen is azon gyanu forgott fenn, hogy hajlandó a socialista tanok befogadására; de még nem tartották „veszélyes“-nek, s hitték, hogyha kiszakad a socialismus légköréből, a kór nem keríti hatalmába.

A kormány tehát, midőn e kitűnő tisztet sze-

melte ki, egyszersmind azon gondolat vezette, hogy megmenti őt a socialisták befolyásától.

De vajjon hajlandó lesz-e ez rá, hogy hosszú évek során távol legyen Európától, rokonai körétől, s hogy életét áldozza egy nagy czélnek?

Arthur tettvágya kétségkívül amugyis sarkalta volna, hogy a feladatra vállalkozzék. De egy esemény eldöntötte sorsát.

Mint tengerésztiszt s a kormány által magasabb czélokra szánt ifju előtt megnyíltak a legmagasabb körök, magának a császári udvarnak terméi is.

Egy udvari ünnepély alkalmával találkozott Olga hercegnővel, Frigyes-Ágost herczeg, az uralkodó család tagjának leányával. Olga hercegnő alig 16 éves, de már ekkor kifejlett, s a női szépség varázsával csillogó hölgy volt. A német nők későn fejlődnek, Olga hercegnő azonban csak atyja után volt német. Anyai ágon az orosz uralkodó családdal állott rokonságban. Anyja orosz hercegnő volt. Anyjától örökölte hollófekete hajfürtjeit, éjsötét szemeit, vérének hevét; testének alabastrom bőre, idealismusa, az emberiség nagy eszméi iránti bámulata, ellenben német származására vallottak.

Magas rangjára való büszkesége mind atyai, mind anyai eredetű volt. A főranguk büszkesége nem durva gőg, mely a hasonrangbeliei fölé emelkedett bourgeois-t jellemzi. A főrangu bevesz társaságába, barátságot köt, per tu lesz veled, elszereleti feleségedet, te az övét, tönkreteszitek a kártyával, megvágjátok egymást párbajban. Pénzt ad, vagy ami gyakoribb — vesz tőled kölcsön. Nincs jobb czimborád nála. Eddig nincs köztetek rangkülönbség. De ha lányát kéred feleségül, vagy fia lányodba szeret, s nőül akarja venni — ekkor megjelenik az eddig lappangó rangkülönbség és

azt mondja; *mesalliance!* Ez a legrettenetesebb szó, melyet főrangú ful hallhat. Ha ez a szó ki van mondva, nincs többé barátság, czimboraság, elismerés, benső viszony, hanem csak a családfa, s a sokágu korona. Ily értelemben büszke csaknem minden főrangú egyén. Ily értelemben volt büszke Frigyes Ágost herceg, ki nem tudta volna elképzelni azon esetet, hogy lányát kisebb halandó vegye nőül egy uralkodó, vagy trónvesztett fejedelmi családból származó hercegnél. Ily értelemben volt büszke Olga hercegnő is, ki nagy műveltsége, szinte tudományos képzettsége, a szép, nagy és eszményi iránt való rajongása miatt csak egy valóban nagy emberbe szerethetett, (legyen bár e nagy ember költő, festő, felfedező, vagy államférfi); de mint főrangú, az uralkodó család közeli rokona csak főrangúhoz mehetett nőül.

Arthur látta Olga hercegnőt, beszélt vele és lángoló szerelemre gyuladt iránta. Az ő szemeiben Olga hercegnő volt a női eszmény megtestesülése. Ragyogó szépségű, nagy műveltségű, az emberiséget mozgató nagy eszmék iránt érdeklődő hölgy, akinek azonban az a hátránya volt, hogy a társadalom lépcsőin a legmagasabb fokon állt. Arthur minden tekintet nélkül Olga iránt való szerelmére, hátrálynak tartotta ezt; mert hol fog találni e nő, hasonrangui közt, méltó társat magához? A társadalom e magas régióiban a sziv megfagy. A házasságok kikötőjébe nem a sziv delejtűje, hanem az ész és érdekek világító toronya vezet. Olga hercegnő, ki hivatalba leendett rá, hogy boldog legyen s a boldogság jótékony sugarait árasztssa maga körül, egy érdekházasság jégbilincseiben fog elhervadni, pusztán csak azért, mert főrangúnak született.

De amit Arthur Olga hercegnőnél hátrány-

nak tartott, az egyszersmind legyőzhetetlen akadály gyanánt emelkedett közte és imádott hölgye között. Nem szerezhett annyi dicsőséget, hogy annak ragyogása elhomályosíthatta volna — a főrangú körök szeme előtt — a hercegi korona hideg fényét. Arra pedig sokkal demokratább volt, hogysen tehetségét beváltotta volna a rangkórság aprópénzére. Egyedül legitim aristokrátiának az ész aristokrátiáját tartotta. A lángész a legfényesebb nemesi levél, melyhez képest értéktelen rongyok a hercegi diplomák.

Arthur egyszersmind sokkal okosabb ember volt, hogy mindjárt az első pillanatban be ne látta volna, hogy szerelme reménytelen. Ha viszonzná is Olga e szerelmet, az előítéletek bilincseit nem volna képes annyira széttörni, hogy nevéjé legyen. Egy királyi herceglány egy kalmár fiának nevéjé!

Arthur tudta, hogy ez a szerelem végzetessé lesz rá nézve. Tudta, de mégsem tehette meg, hogy ne szeresse rajongásának elérhetetlen tárgyát. De elhatározta, hogy Olga varázshatalma ellenében védeni fogja magát. A távolság nemcsak a világosság és melegség, hanem a szerelem hősugarait is gyengíti. Föltette magában, hogy két világrészt helyez szíve és Olga közé.

Elfogadta a német kormány megbízását, de a hadi tengerészetben viselt tiszti rangjáról lemondott; mert kiakarta magát szakítani eddigi világából. Távozott a nélkül, hogy megvallotta volna képtelen szerelmét. Távozása előtt azonban egy udvari ünnepély alkalmával még egyszer találkozott Olgával. Hatalmas akarásával megfélekezve szívének remegését, vett bucsut a hercezkisasszonytól, mire följogosította Olga szívélyes és megkülönböztető bánásmódja. Olga elkomorult, midőn Arthur tudtára adta, hogy több évre távozik, s

Németország és az emberiség érdekében nagy czélok megvalósítására vállalkozik. A szép hölgy arca azonban csakhamar kiderült.

— Igaza van, mondá. Önnek távoznia kell. Meg kell valósítania nagy eszméit, s ez eszmék megvalósítása által fel kell emelkednie a legmagasabb polczokra, hogy Németországban a császáren kívül ne legyen fej, mely magasabbra érjen fel, mint az öné. Az ön homlokán jövődöbeli nagyságának előrevetett fénye tündökölt. Kövesse a sorsa által kijelelt utat. Ez a dicsőség utja lesz. Én a távolban is figyelemmel fogom kísérni működését és örülni fogok sikerének. E szavak után, hogy felindulását elrejtse, elfordult s eltűnt a fényes tömegben. Arthur hosszan nézett utána, mint valamely kedves tüneménynek, mely örökre eltűnik szemei elől.

Másnap uton volt expedíciójával kelet felé. Hamburgban ült hajóra az expedíció tagjaival, s útjának célja hátsó India volt, hol Anglia, Portugália és Németalföld telepei közt, tudott szerezni Németország számára kereskedelmi állásokat.

Hátsó-Indiából visszatérve, Tripolisba ment, hogy tanulmányozza a „szaharai kérdést“, értve ez alatt a rengeteg pusztaságnak legyőzését és Afrika északi partjainak a Szudánnal való forgalmi összekötését.

Arthur feltette magában, hogy mielőtt a Szahara kérdésének megoldására vonatkozó valamely tervvel fellép, ennek a kétszer-kettő négy bizonyosságán kell alapulnia. Nem olyan ember volt, hogy éretlen, teljesen át nem gondolt, s az evidencia meggyőző erejével nem bíró tervekkel elszaladjon a legközelebbilap szerkesztőségébe, pusztán csak azon célból, hogy neve bejárja az ötvilágrész sajtóját. Arthur azon kevészsámu tudó-

sok és kiváló szakemberek közé tartozott, kik keveset beszélnek, ön magukról pedig soha: de annál többet cselekesznek. Az ily egyének, vagy biztossikerű vállalatokkal lepik meg a világot, vagy meg sem kísértik a meglepetést. Ő azonban meglepte a világot.

A „Tripolis“ fregátnak a tripolisi öbölben való megjelenése előtt két évvel, a következő távirat volt olvasható a Daily News hasábjain:

Tripolis, augusztus 30. A tripolis-vasút vonal építése biztosítva van. Előkelő angol, francia és német cégek irtak alá roppant összegeket. *Barna* Arthur, a tervező, biztos adatokkal kimutatta, hogy a *Szahara* benépesíthető. A munkálatok azonnal megindulnak. Általános öröm, kivilágítás. Diszebéd, melyben ötszáz ember vesz részt, *Barna* Arthur kivételével, aki elzárkózott a szerencseki-vánatok elől. Mihelyt hozzáférhető lesz, meginterwiewolom. *John Bull*.

A „Tripolis“ fregát a kikötőbe érkezett. A tartomány kormányzója *Sonnenstern* ezredes, a polgári és katonai kormányzat előkelő tagjai és *Barna* Arthur várták a kikötő rakpartján a magas vendégeket. A diszórség sorfalat képezett a rengeteg néptömeg közepett, hogy az áthatolás lehetséges legyen.

Az előkelő vendégek csakhamar a partra szálltak. *Frigyes Ágost* nagyherceg, egy ötven-hatvan év közt levő erőteljes férfiú képezte leányával, *Olga* hercegnővel, a fényes egyenruhás csoport központját. A nagyherceg tábornoki egyenruhát viselt, mellén Európa monarcháinak legelső rendjelei csillogtak. *Olga* hercegnő választékos egyszerűségével tűnt ki. Minden fényt nélkülöző uti ruhájá-

ban ki sem gyanítja vala a hercegnőt, hacsak nemes tartása s királyi szépsége el nem árulták volna már tíz lépésre, hogy e büszke homlok diadémet szokott hordani.

A csoportból kivált még a rendőrminiszter *Hohenhaus* tábornok szép, férfias alakja, ki azon hirben állt, hogy Olga kezére vágyik, mely törekvésében támogatta — legalább az atyánál — *Hohenhaus* hercegi czime és gazdagsága. A csoport zömét a német kormány kiküldött hivatalnokai, több európai állam képviselői képezték, kik Hamburgban azon szerencsében részesültek, hogy Frigyes Ágost negyherczeggel utazhattak a „Tripolis“ fregáton.

Sonnenstern kormányzó üdvözölte a vendéget ket. Katonás rövidséggel beszélt. De meglátszotuszavain, hogy a kardot jobban tudja forgatni, mint nyelvét. Utalt a nagy eseményre, a szaharai vasut megnyitására. Kiemelte e tény fontosságát s a német gyarmat nevében kifejezte háláját, hogy ő felsége a német császár, rokonának Tripolisba való küldése által kiváló fontosságot és politikai színezetet kölcsönzött a szaharai vasut megnyitási ünnepélyének.

— Uraim! válaszolt Frigyes Ágost nagyherczeg. Németországnak és a civilisatióknak nagy ünnepe az, melyre, a császár rendeletére, messze földről eljöttem, hogy felséges rokonomat képviseljem. A civilisatióknak a suezi csatorna megnyitása óta nem volt ily nagy napja. Egy világgrésznek eddig zárt kapuit nyitotta meg a tudomány fénye által felvilágosított lángelme, a polgáriassodás, ipar és kereskedelem számára. A Szahara, a civilisatióknak e rettentő ellensége, legyőzetett. A homok pusztaság termőfölddé lesz, mely millióknak fog adni tápot. A nehézkes karavánok helyett

ezer mázsákat hordozó kocsik, a gőz szárnyain, fognak átrepülni a rengeteg sivatagon, mely innétul le fog töröltetni Afrika térképéről. S e győzelem német lobogó alatt vivatott ki. A polgáriassulás német lobogó alatt fog Afrika vadonaiba hatolni. S aki Németországnak ezt a dicső napot szerezte, legyen üdvözölve a császár által. *Barna* Arthur, fogadja e kézszoritást s a fekete sasrend nagykeresztjét, a császár ez ajándékát előleg gyanánt azon nagy szolgálatokért, melyet Németországnak és az emberiségnek tett.

Barna Arthur nemes, nyugodt arcza egy pillanatra fellángolt, de csakhamar ismét az értelem nyugodt fensége trónolt homlokán. A herczeg kezét elfogadta, de midőn ez a rendjelet akarta mellére tűzni, egy lépést visszahátrált. Frigyes Ágost herczeg elbámult, a körülálló csoport a rémülettel vegyes meglepetés moraját hallatta. Mily következményei lennének annak, ha egy *német* alattvaló a *német* császár által legfőbb kegye gyanánt küldött rendjelet nyilvánosan, ezer és ezer főből álló néptömeg szemeláttára, visszautasítaná?

E végzetes pillanatban Olga herczegkisasszony és Arthur szemei találkoztak. Arthur szándékosan kerülte a szemeknek, az érzelmek ez előőrseinek találkozását. Ha nem is felejtette szerelme tárgyát, de legalább visszanyerte nyugalmat. Félt, hogy nyugalmanak mesterséges épületét lángra lobbantja azon szemek tüze, melyek égetőbbek a Szahara napjánál, veszedelmesebbek minden tengervésznel. Olgát öt év óta nem látta. Ha lehetséges, ez öt év alatt, még szebb, szépsége öntudatosabb, hódítóbb lett. Szemei soha delejesebb fényben nem ragyogtak. E delejes szemek ezt mondták Arthurnak:

— Boldogtalan! Visszautasítod a császár ke-

gyét s ez által elzáród magad előtt a magasba vezető utat. Pedig talán ez az ut *hozzám* vezet. Tudom, hogy szeretsz; de honnét tudod te, hogy nem viszonzom szerelmedet? Honnét tudod, hogy csak kíváncsiság, vagy a civilisatio diadala felett érzett örömem és nem *az* hozott át a tengereken, hogy ez a diadal a *te* diadalod? Négy év óta Európa legelső férfiai versenyeznek kezemért. Honnét tudod, hogy nem *miattad* utasítottam vissza a czimeres kérőket; mert biztam lángelmédben, biztam abban, hogy a társadalom szédítő magas csucsáig felemelkedel, hol — e rideg magasságban — megtalálasz engem, hol tán reménytől dobogó szívvél várok rád, hogy ha feljutsz, a halandók legboldogabbikává tegyelek. Neked kell feljutnod; mert én nem *szállhatok le* hozzád. Te vagy a *férfi*. Neked kell megszüntetned a köztünk levő távolságot.

De megszüntetted-e az által, hogy a császár kegyét visszautasítod, s ez által magadra vonod haragját? Ha visszautasítod, ledönthetlen válaszfalat emelsz közted és köztem. És most tégy még egy lépést hátrafelé. Utasítsd vissza a császár kiűntetését.

Mindezt egy perc alatt elmondta Arthurnak az a két beszédes szem . . . Arthur nem tette meg a második lépést: a következő perczben mellette ragyogott a fekete sas-rend nagykeresztje — a háttérben álló socialisták nagy boszankodására.

Azok a beszédes szemek egy hálás pillanattal jutalmazták meg, s e jutalom pillanatra feledtetett Arthurral mindent, az egész világot, demokrátaival, socialistáival, s minden politikai s társadalmi kérdéseivel együtt.

A fényes menet erre megindult a kormányzó palotája felé.

— Látod atyám, hogy elfogadta a rendjelet,

szólt Olga hercezkisasszony, mihelyt magára maradt atyjával a kormányzó palotájában.

— Ugylátszik, megszabadult a socialisták befolyásától, választott Frigyes-Ágost nagyherczeg.

Olga ajkain fényes mosoly vonult át. Ő tudta, miért fogadta el Arthur a rendjelet.

— Nyomás alatt állott, szólt elhallgatva valódi gondolatát. Ha előre megkérdezték, hajlandó-e elfogadni a rendjelet, okvetlenül tagadólag választott volna.

— A császár fel akarja emelni Barna Arthurt a legmagasabb polczokra.

Olga szemei fellángoltak.

— A legmagasabb polcz alatt a hercegi rangot érted, szólt Olga melegen.

— Akár azt is.

— Oly magasra fog tehát emelkedni, hogy nejevé lehet egy hercegnő is?

— Az egészen más. A házasság kötésénél a születés, családja lép előtérbe. Barna Arthur polgári szülektől származik. Én legalább nem tudom elképzelni, hogy a német hercegnők közül valaki egy a népből felemelkedett parventűnek nyujthatná kezét, szólt a nagyherczeg nem minden czélzás nélkül.

— Aki megszabadítandja Németországot a socialismus rémétől, az a legnagyobb jutalomra érdemes.

— Kétségkívül. Aki ezt meg tudná tenni, a legnagyobb kitüntetések nyerné a — császártól. Erre azonban egy ember nem képes. Hohenhaus herczeg e czélnek szenteli életét. Erélyes eljárása már is jelentékeny eredményekre vezetett; de a socialismust mégsem sikerült kiirtania, pedig egy állam hatalma áll rendelkezésére.

— A socialismustól nem Hohenhaus herczeg fogja megszabadítani Németországot.

— Hanem ki?

— Barna Arthur, szólt Olga hercegnő, mi-
alatt szemében a lelkesedés tüze villant fel.

—
A disz-vonat másnap reggel volt indulandó a
a Csad-tó felé.

Mielőtt elindul — a következő harmadik és
negyedik fejezetben — elmondjuk, miként sikerült
Barna Arthurnak a szaharai kérdés megoldása?

III. FEJEZET.

Elsülyedt tenger.

1. A Szahara.

A Szahara, az északi szélesség 30 és 16-dik foka közt elterülő, 120,000 □ mértföldnyi rengeteg pusztaság, nagyobb mint Oroszország nélkül Európa. Egyptom határán, a lybiai hegyektől kezdődik és 10—16 foknyi széles, rettentő határt képezve a civilisáció és forgalom előtt, az Atlas hegységig terjed, s csak az Atlanti oceanban vész el teljesen; sőt még ez elsőrangú tengerrel is erős harcot folytat. A csaknem állandóan északeleti szelek roppant mennyiségű homokot vetnek az Atlanti Oceanba, úgy hogy Afrika északnyugati partján folyton új és új homok zátonyok támadnak. A pusztító homok harca ez az éltető vízzel. A Szahara betemeti a tengert. Tért hódít el az Oceántól!

E roppant pusztaságot középmagasságu, kopár hegyek vagy fensíkok metszik át, mely utóbbiak közt legnagyobb és legrettenetesebb a Hamada el Homra, a vörös sivatag. Jól hasonlította ezt a sárga-barna sivatagot egy kitérő francia tudós a párducz bőréhez. A merre a szem tekinteni képes, mindenütt a leverő, egyhangú sárgás színt, az enyészet, a sorvadás színét látja. E sárga ala-

pon fekete foltokat képeznek az oázok, épp mint a párducz bőrén a pettyek.

Az oázokon az élet a sivatag koporsójába van zárva. Tetszhalott, melyet fojtogat a forró homok, élesztget a forrás üdítő vize. Ugyanazon harcz ez, mit a tenger folytat a szigetek ellen. A hullámok addig nyaldossák körül érdes nyelvükkel a kiemelkedő szárazföldet, míg az lassanként elfogy. A Szaharán a számum és a homok végzi a víz munkáját. A számum leperzseli lánghellettével a pálmafák koronáját. Az éles, apró homok, mint izzó parázs égeti a pázsit fűvét. A zöld folt mindig kisebb lesz. A homoktenger mindig szorosabb gyűrűben övezi, végre átsap rajta. Betemeti az éltető forrást. Nem marad helyén semmi ismeretető jel. Egy folttal kevesebb lett a párducz sárga bőrén. Aki e folton lakott, élő lény, elmenekül. A berber, tuareg másutt úti fel sátorát. A sivatag oroszlána ordítva keres új tanyát.

A Szaharán van összesen 17 nagyobb és számos apró oáz. Eltűnően csekély archipelagus a roppant homok-oczeánon. E tenger hajói a tevék. Valóságos hajók, mióta akadtak egy német professzornak követői, ki a parabolát a gyakorlatban is megakarta honosítani, vitorlát alkalmazva a tevékre, hogy a szél által tolatva, gyorsabban és kevesebb erőfeszítéssel haladhassanak. (A német professzor eszméje nem eredeti. A kínaiak századok óta használják a *vitorlás kocsikat*, melyekbe a *szelet* fogják ló helyett. Nevezetes megtakarítás, ép azért ajánljuk nemzetgazdánk figyelmébe.)

Midőn egy-egy karaván tevehajóin „kievez“ a Szahara „sik tengerére“, hosszú időre bucsut mond a „száraz földnek.“ Nagy utakon nem talál egyetlen fűszálát, egyetlen enyhet adó lombot. Mindeütt a forró, égető homok, mely leperzseli a me-

zitelen lábról a bőrt, sőt — ha fedve vannak — a cipőket.

Mikor a nap a zenithre emelkedik s függőlegesen árasztja le tűzsugarait, jaj azon karavánnak, mely ilyenkor minden védelem nélkül van a homoktengeren. A hőmérő ilyenkor 50, sőt 60 C. fokot mutat az árnyékban. A homokba helyezett hőmérő rohamosan felszáll a forrpontig. Elképzelhető azon szerencsétlen emberek és állatok sorsa, kik ily forróság elől nem menekülhetnek valamely oáz árnyékába és üdítő forrásához. A nap azonban lassanként leszáll a zenithről, a forróság enyhül. A déli órákban többnyire beálló szélcsend az ég valamely tájáról kiinduló légáramlat váltja fel. Szerencse, ha a szél rendes irányából, északkeletről támad. Akkor lehetséges a fárasztó menet folytatása. Amde gyakran ép akkor, midőn a nap készül lemerülni a láthatáron a homoktengerbe, midőn tehát a pusztá vándorai remélhetik, hogy a gyorsan beálló est meghozza az enyhülés áldását (ami rendszeren oly bőven kijut, hogy az utazónak foga vaczog tőle) a szél déli irányból kezd fujni. A rettenetes számum előpostái jelenkeznek a láthatáron. A tévők előbb érzik a veszedelmet, mint gazdáik. Ha nincs a láthatáron oáz, megállapodnak, fejüket összedugják, majd a homokba rejtik el. A sivatag megélénkül. Az állatok menekülnek a szelek retentő királyának utjából. A hol a láthatár sötétvörös tűzben ég, mintha az égboltot egy vulkán gyújtotta volna fel: onnét jó a veszedelem. Ebből az irányból meneküljön minden a mi él és mozogni tud.

A mi az őserdők és a prairik égése Amerikában, az a számum a Szaharán. A prairik megszáradt fűvében oly gyorsan harapózik a tűz, hogy a megriadt gim, az ügyetlen testalkatu, de mégis

gyorslábu bölény sem képes előle menekülni. Hogy menekülhetne tehát ember, vagy állat a szánum előtt, mely — nem mint a prairi-égés szélől tűzött láng — hanem *meggyuladt szél*? *Előtte* nem futhat semmi állat; de gyakran kitérhet *előle*. A szánum gyakran keskeny szalagot képez, mi a déli szelek sajátja. Az egyenlítő alatt sokszor támad oly tornádó, mely alig egy mértföldnyi szélességgel bír; ebben a szélességben azonban feldul mindent merre irányát veszi: városokat rombol le, őserdőket tör pozdorjává. A Szaharán is gyakran tapasztalják, hogy míg a homok-tengeren szánum dul, a legközelebbi oázon még a datolya-pálma levele sem mozdul.

Amerre azonban a szelek öldöklő királya tartja átvonulási útját, ott minden élő lénynek, halálbüntetés terhe alatt, porba kell omolnia ő felsége előtt. A szaharai nyul egy percz alatt beleásta magát a homokba, s a szánum romboló szekere ártalmatlanul robog keresztül felette. A szelek királya nem veszi észre. Jaj annak, a kit észrevesz!

Az ember is utánozza a szaharai nyul példáját. Arczczal borul a földre, hogy ne lássa a rombolás daemonának tekintetét. Ez a tekintet megölné, vagy mindenesetre megvakítaná. Így azonban csak azon veszélyben forog, hogy a homok betemeti. Komoly veszély. Cambyzesnek egész hadseregét nyelte el a homoktenger. De mégsem bizonyos halál. Több chance-ja van a szabadulásnak.

S mikor aztán minde veszélyeket szerencsésen kiálta a Szahara „sik tengerére“ merészkedő karaván, epedve egy csepp vizért, sohajtozva egy négyszög méternyi árnyékért, s a láthatáron megjelenik egy oáz sötétzöld alakja: akkor lelkesültebb örömben tör ki a karaván, kiáltva *Föld, Föld!*

mint mikor Kolumbus, az Atlanti oceánon tévelyegve, lázongó matrózaival küzdve, megpillantotta az első tengerentuli szigetet. Az oáz is sziget; de épugy, mint a tenger szigetei, szilárd föld, melyre, a háborgó (víz vagy homok) tenger hanyattatásai után, biztosan lép a láb, s melyen édes víz, fa, lomb, élőlény, szóval *élet* van.

Ez a Szahara.

Azon embernek, ki vállalkozik rá, hogy *ezt* a sivatagot legyőzze, rajta vasutat építsen, lerombolja a civilizáció útját elzáró ezt a rengeteg gátat, letörölje a térképről ezt a sárga foltot; kiűzze az enyészet szellemét roppant birodalmából: ennek az embernek a Prometheusok és Daedalusok fajából kellett származnia. Prometheusból kellett örökölnie a vakmerő bátorságot, Daedalusból a bevégzett technikai ügyességet.

Barna Arthur, kimutathatólag, nem származott a görög hősök egyikétől sem. Atyja, mint tudjuk, becsületes, de egyszerű kereskedő volt. A nagy vállalatához szükséges kellékekkel mégis birt. Volt genieje, bátorsága, tetteje, becsvágya, erős akarat és rendelkezésére állott a modern technika minden segédeszköze. Szerelme ellen küzdve, a munkába temetkezett.

Nem volt színpadi szerelmes, ki mindig a szerelem lyráját pengeti. Szerelme a munka és a nagy eszmékért küzdő ész koporsójába volt zárva. Ámde nem volt halott, hanem csak tetszhalott. Arthur érezte koronként, hogy a kedves halott bűvös szemeit nyitogatja, hogy életre támad. Ilyenkor kétszeres buzgalmat és tetterőt fejtett ki, míg csak a bűvös szemek ismét becsukódtak...

Mielőtt vállalatába kezdhett volna, mindekelőtt meg kellett ismerkednie, *geológiai* szempontból, a Szaharával.

Geologiailag megismerkedni egy földrészszel nem könnyű dolog. Nehéz kérdés megmondani egy hölgy éveit, annál nehezebb kitalálni tehát egy földrész korát jellemző tulajdonságait, s felderíteni multját.

A geologia anyakönyvében a Szahara *százezer-évesnek* van feljegyezve. Százezer év előtt ment végbe azon nagy átalakulás, melynek következtében a Szahara egy részét képező belső tenger eltűnt, s ott hagyta sóshomokkal borított kopár fenekét. Százezer esztendő! kimondani is sok, elképzelni is nehéz. S mégis elenyésző csepp az idő tengerében. A geologia, mely millió években számít, csak mint *tegnapról* beszél róla. A teremtés *tegnapjáról*. E tegnapot pontosan meghatározni természetesen lehetetlen. Annyi azonban bizonyos, hogy a szaharai tenger eltűnése a harmadképletű hegyek alakulása után történt.

Hogy a Sahara egy jelentékeny részét tenger fedte, ezt ma már nem kell bizonyítani. Minden kétséget eloszlatnak e tekintetben a Sahara talajviszonyai, a sóshomok, e homokban tömegesen található csigahéjak, a nagyszámu sóstavak, melyek tükre több meternyivel alacsonyabb a Földközi tenger tükreénél. Még azt is meg lehet határozni, *hol* nyult *bele* a Földközi-tenger karja Afrikába: *Tunisnál*. A sóstavak egész láncolata mutatja azon utat, melyen a Földközi-tenger hullámai betörték Észak-Afrika belsejébe. Ez az út az ó-kor kis Sýrtisétől a gabesi öböltől indul ki. A sóstavak legnagyobbika, melyet a nagy *Fejef* tónak neveznek, alig 16 kilomaternyire van s ugyanily széles homokgát választja el a Földközi-tengertől.

Felesleges és kevés érdekű volna tovább bizonyítgatnunk egy elfogadott tényt. Teljesen hiteles történelmi tény ez: a geologia a föld alakulása

történelmének ténye, melynek bizonyítékai gyakran sokkal szilárdabbak a politikai történelem bizonyítékainál.

Sokkal fontosabb és érdekesebb azon másik két kérdés: *miként* tűnt el a szaharai tenger?

E kérdésre két válasza is van a geológiának.

A két válasz közül egyik pusztán analogián alapuló vélet. A másik komolyabb alappal bír; mert tényekre támaszkodik.

Az első szerint a szaharai tenger azért tűnt el, mert Afrika északi részeinek talaja *emelkedett*. A talaj emelkedése és süllyedése által előidézett változások szemeink előtt is történtek és történnek; annál inkább történhetnek az idő azon rengeteg folyamában, melynek cseppjeit *századok* képezik. Európa északán most megy végbe ily emelkedési és süllyedési processus. A jeges-tenger a talaj süllyedése következtében évről-évre tért foglal. A Balti-tenger ellenben évről-évre fogy. Hiteles mérések konstatálják, hogy a Balti-tenger talaja folytonosan emelkedik. Ennek következtében a skandináv félsziget mindinkább terjed dél felé, s a fin partok nyomulnak észak és észak-nyugot felé. Elérkezik az idő (ha a talajemelkedés meg nem szűnik) hogy Finland és Skandinávia érintkezni fognak. A Balti-tenger megszűnik létezni, s helyét homokpusztaság foglalja el.

E tünetből analogiát vonva a szaharai tengerre, fel kellene tennünk, hogy e tenger talaja (Afrika északi része) szintén így emelkedett, míg végre vizei lefolytak a Földközi-tengerbe, mely a szaharai tengernek — geologiailag beszélve — bátyja.

E vélettel nem foglalkozunk, habár, mint érinteni fogjuk, a Szaharán történt talajemelkedés.

Sokkal több figyelmet érdemel a geologia másik válasza, mert tényekre támaszkodik.

E válasz szerint a tenger eltűnésének processusa akként ment végbe, hogy azon keskeny tengerkart, mely a gabesi öbölből benyult a Szaharába, s ennek tengerét vízzel ellátta, (Észak-Afrika folyói ugyanis nem voltak képesek ellensúlyozni a tropikus nap hatása alatt kifejezett elpárolgást,) a szél és tengeráramlatok által hordozott roppant homoktömegek betemették és így a szaharai tengert a Földközi tengertől eltorlaszolták. E homoktömegek alkották a *Fejef* tó és a Földközi tenger közti 16 kilométer széles homokgátat.

Ez a gát létezik, tehát kézzel fogható tény. Így a rajta felépített véletnek szilárd alapja van. A többi aztán könnyen megmagyarázható. A szaharai tenger, most már tó, magára hagyatva, nem küzdhetett meg az évenként nyolcz hónapig tartó szárazsággal, az égető nappal, mely a víztömegeket a szaharai talajon, mint egy forró üstben, elpárologtatta. Észak-Afrika nem bír Alpesrendszerrel, — mely folyton havat, s a hóból vizet alkotván — állandó folyamokat hoz létre. Így tehát az eltűnési processusnak gyorsan véget kellett érnie. A tenger eltűnt. Ott hagyta sóval telített talaját.

Ezt a választ adta a geologia Arthurnak is, kinek kutatásai igazolták a tudomány feltevéseit.

Belenyugszik vala e válaszba, ha egy esemény nem jó közbe, mely felvetette a második kérdést: *hová lett a szaharai tenger?*

2. Hová lett a szaharai tenger?

Németországból, a reactionarius socialista törvény alapján száműzött socialisták, a szélrózsa minden irányában távoztak; de ahol megtelepedtek, érintkezésbe, szövetségbe léptek egymással s fentartották összeköttetésüket a központi socialista titkos bizottsággal, mely Németországban rendes kormányzati szervezettel bírt, daczolt a detektív rendőrség minden erőfeszítésével s hatalma kiterjedt messze, Németországon túl, a földgömb mindazon pontjaira, ahol a száműzött socialisták megtelepedtek.

Emissariusai a socialismus magvait hintették el a távoli német gyarmatokon, melyek rendes adót fizettek a központi bizottságnak, hogy segítsék Nagy-Németországot felszabadítani a zsarnoki uralom járma alól.

A socialista száműzöttek, kik maguk után vonták az önkénytes kivándorlókat, részint Afrikát választották új, bár reményük szerint ideiglenes hazájuk gyanánt. Sokan a Csadtó vidékén telepedtek le, mások megmaradtak Tripolisban és a tripolisi tartományban, jöllehet itt rendőri felügyelet alatt álltak. A német kormány keze elért még Afrikába is.

Sturm, Walter és Hermann Tripolisban tartózkodtak. Az első volt az afrikai socialista szövetség láthatatlan — legalább a rendőrségre nézve láthatatlan — feje; így tehát közel kellett lennie a Földközi-tenger partjaihoz, hogy a németországi socialistákkal folytonos érintkezésben legyen.

Barna Arthur a három socialistával jó viszonyban állt.

Említettük, hogy a német kormány szerette

volna kimenteni e kitűnő mérnököt a socialisták hálójából. A socialisták pedig mindent elkövettek, hogy őt a maguk számára nyerjék meg. Arthur azonban egészen más eszközöktől remélte a socialismus győzelmét, hogysem osztotta volna az erőszakos felforgatók eszméit. Ép azért a három socialista közül kevésbé rokonszenvezett Sturm-
ma. és Walterral, ellenben meleg barátság fejlődött ki közte és a szelidlelkűtű, az erőszakos eszközöktől szintén visszariadó Hermann Fritz között. Ennek vallotta be valódi eszméit, miként véli ő megoldhatónak a socialista kérdést, mely-
lyel előbb-utóbb le kell számolnia a civilisatió-
nak, s miként lehetne a socialismus diadalát az emberiség áldásává és nem a modern cultura meg-
semmisítőjévé tenni.

Egyedül Hermann Fritzet avatta be a Szaharán tett kutatásaiba is, sőt e kutatások nagy részét együtt hajtotta végre barátjával.

Volt azonban Arthurnak egy titkos sejtelme, melyet még Hermann Fritz előtt sem vallott be, s mely a szaharai tenger eltűnésére vonatkozott. Csak midőn már minden adatot összegyűjtött, s midőn egy esemény, melyről szólni fogunk, kétségtelenné tette következtetéseit, akkor nyilatkozott.

— Kutatásaid eddigi eredményei után, szólt egyik beszélgetésük alkalmával Hermann Fritz Arthurhoz, kivihetőnek tartod-e a genialis francia tervét, a ki állítja, hogy a Szahara ismét tengerre változtatható?

— Mielőtt kérdésedre válaszolnék, szólt Arthur, előbb helyre kell igazítanom egy tévedésedet. A Szaharának, vagy legalább egy részének víz alá helyezését *sohan* lehetőnek tartották és tervezték.

— Kik?

— Lehetségesnek tartotta már Charles *Martius*, a híres francia tudós. *Roudaire* pedig, ki Konstantin tartományban 1873-ban nagy mérési és ásatási műveleteket hajtott végre, tervet készített e tartomány egy részének tengerré változtatására vonatkozólag.

— Miben mult, hogy terve nem valósult meg?

— Mert csak egy csekély részlet viz alá helyezésének lehetőségét mutatta ki. E tekintetben azonban *Roudaire* számításai legkomolyabbak. Midőn tehát a Szahara viz alá helyezéséről szólnak, nem elég Lesseps-et emlitenünk: csak *többsben* beszélhetünk. E merész, bár kivihetetlen gondolat *többek* agyában fogamzott meg.

— Kivihetetlen?

— Ugy van.

— Miért?

— Mert legyőzhetetlen physikai akadályokba ütközik.

— De hisz elfogadásra talált egész Európában, sőt a tudományban a gondolat, hogy a Szahara tengerré változtatható.

— Elfogadásra talált, mert mind Európa, mind a tudomány vakon hódolt a tekintélyeknek s örömet kapott egy fényes, tetszetős eszmén. Sem Európa, sem a tudomány nem vették maguknak a fáradságot, hogy a *helyszínén* meggyőződést szerezzenek a gondolat megvalósíthatása felől; s a kik a tengerré változtatást lehetségesnek tartották s idevonatkozó nézetüknek kifejezést adtak, sohasem járták be a Szaharát és így annak topographiáját nem ismerték.

— E szerint Európa és a tudomány megvannak csálva.

— Koránt sincsenek. A kik ez eszmével foglalkoztak, kit sem akartak megcsalni. Csak *önma-*

gukat csalták meg. A homoktengert akarták a viz-tenger által legyőzni s így átváltoztatni Észak-Afrika égalját, kiűzni a rettenetes Számumot birodalmából.

— És ez nem lehetséges?

— Ha lehetséges volna is nem sokat nyerne általa a civilisatio. Egy tengerrel több lenne, de egy nagy szárazfölddel kevesebb. S ha e tenger kiterjedne egész Közép-Afrikáig, s így a Szudánt megnyitná az európai forgalom és civilisatio előtt, a Szaharát, azon remény daczára, hogy azt termő földdé lehet átváltoztatni, örömet feláldozhatnók. Ámde ez a képtelenség.

— Miért?

— Mert a Szahara talaja *magasabb* a Földközi-tenger tükre-nél.

— Ez döntő érv.

— Felelbezzhetlenül döntő. A Ghorian-, a Djebel-, a Sudah-, az Asbek-, s a Warhegység egész vidéke ezer és ezer láb magasra emelkedik a Földközi-tenger fölé. A Hamada el Homra, a vörös sivatag, a Sudah hegységtől délre Mursukig elterülő kősvatag, a mursuki fensík, az eideni és a Tintuma homoksvatag 1—2000 láb magasan terülnek el. Ki vihetné e sivatagokra a tengert?

— De hát akkor hogy lehetett a Szaharán tenger? kérdezte viszont Fritz.

— A hegyvidékek szigeteket képeztek a szaharai tengerben. Azon síkságok pedig, melyek most a Földközi-tenger színvonala felett állnak, hajdan alacsonyabbak voltak.

— Tehát felemelkedtek?

— Történhetett talajemelkedés is, mert, hogy a Szahara alatt vulkáni erők működtek, erről kétségbevonhatlan bizonyosságot tesznek a Szahara kőzeteit áttörő gránit-tömbök. Az északi szélesség

24 fokától, p. o. a wadi Egeritől délre nagy tömegekben lép fel a gránitformáció. A hajdani tengerfenék felemelkedését azonban a szél és víz idézte elő.

— Miként volt lehetséges ez?

— A Szahara hegyvidékein nyáron többnyire eltűnő, de télen megújuló folyók a hegyekről a völgyekbe és síkokra ragadják a sziklatörmelékeket, fővényt és agyagot. Ez a nivellírozó munka tart a Szaharát fedő tenger eltűnése, tehát hozzávetőleg százezer év óta. Pedig csak ezredévek kellettek, hogy nem is a szaharai homok, hanem a por és sár eltemessen oly világvárosokat, mint Ninive, Babilon, Palmyra stb. A szél pedig felkapja, s a mélyedésekben, tehát ép a szaharai tenger fenekén halmozza fel a homokot. A szél munkája százezer év óta tart. S hogy a homok mily hatalmas tényezője a földfelület átalakításának, egy nagy magyar költő, kinek hire Németországba is áthatott, s így te is ismered őt — Madách Imre — szépen mondja el az *Ember tragédiájában*:

A mig csókolódtok,
Nem érzed-e a lanyha szelletet,
Mely arcodat legyinti, s elröpül?
Vékonyka porréteg marad, ha elszáll
Egy évben a por csak néhány vonalnyi,
Egy század évben már néhány könyök,
Pár ezredév *gúldid elássa*,
Homoktorlaszba temeti neved,
Kéjkertjeidben a sakál üvölt,
A pusztán koldus, szolganép tanyáz.
S mindezt nem a mennyrázó fergeteg,
Nem bömbölő földindulás cselekszi,
Csak *gyenge szellő*, mely körül enyelve.

— E szerint tehát azon terv, hogy a Szahara tengerre változtassék, minden komolyságot nélkülöz, jegyezte meg Fritz.

— E terv a Szahara egy kis részén megvalósítható volna, mert a sivatagnak vannak a Földközi-tenger tükre alatt fekvő síkságai is. Ilyen Tunis és a Konstantin tartomány *déli* része. A Fejef sóstó és a Földközi-tenger közti 16 kilométer szélességű homokgát átvágása után a tengert be lehetne vezetni a Szaharára.

— E terv szerint tehát legalább részben, mégis legyőzhető a homoksivatag, s így a Szahara romboló éghajlata enyhíthető.

— Ellenkezőleg. Az új szaharai tenger nem lenne élő, hanem *holt* tenger. Sekélyes lagunákat képezne, melyek vizét nem frisítené fel az árapály. Az árapály, a tenger e lélegzése nélkül pedig a víz megposhadna, dögletes kigőzölgésével megmérgezné a levegőt. Afrika északi partjain is lobogna a sárga zászló, a sárgaláz e jelvénye. A Szaharáról tehát visszavonhatlanul eltűnt Afrikának e beltengere.

— De miként tűnt el és hova lett e tenger?

— Ez utóbbi kérdésre adandó választ soká kerestem.

— És megtaláltad?

— Megtaláltam. A szaharai tenger nem kizárólag úgy tűnt el, mint a geologia tanítja. Tehát nem pusztán akként, hogy a Földközi-tengerrel való összeköttetését elzárta a homok, s aztán a tenger a szaharai nap hatása alatt gyorsan elpárolgott.

— Tehát miként? kérde Fritz érdeklődve.

— *Elsülyedt.*

Hermann Fritz csudálkozva tekintett Arrhurra.

— Elsülyedt a föld alá, folytatta ez. A föld belsejében, mint a geologia ma már kétségtelenül

bebizonyítja, óriási üregek vannak. Rengeteg medenczék, földalatti tavak és tengerek számára.

— Igen — veté ellen Fritz — de e medenczék tele vannak vízzel. Több tudós állítása szerint a föld belseje ugyanannyi vizet tartalmaz, mint a mennyi víztömeg a föld külső burkának kétharmadrészét képezi. Egy vízzel telt medenczébe tehát nem sülyedhetett el a szaharai tenger.

— Csakhogy ez a medencze üres volt.

— De miként maradhatott volna üresen egy oly rengeteg medencze, mely a szaharai tenger befogadására képes leendett? — folytatta ellenvetéseit Fritz. A lecsapódás következtében támadó víztömegek mélyen lehatolnak a földbe, sőt a folyamokból, tavakból és tengerekből messze elszivárogozik a víz. Nem valószínű tehát, hogy a Szahara alatti nagy medenczében, ha csakugyan létezett, nem gyülemlettek volna össze a talajvizek.

— Hogy egy földalatti üreg vízzel megteljen, ez attól függ, vízhatlan vagy oly anyag képezi-e annak oldalfalait, melyen a víz keresztül hatolhat. A Szahara talajában azonban óriási mennyiségű márga, agyag és gipsz van, mi arra enged következtetni, hogy az Észak-Afrika talaja alatt elterülő üreg oldalfalait rossz vízvezető ásványok képezték s így abba a víz nem hatolhatott.

— De akkor miként jutott ez üregbe a szaharai tenger.

— Földrengés, vagy más valamely természeti tűnemény miatt az üreg felső fala, — mely a szaharai tenger feneke volt — megrepedt s így e nyíláson, vagy nyílásokon át tűnt el a szaharai tenger. A földrengést vulkáni erő idézhette fel. Sőt ez erőre sem volt szükség, melynek tevékenységét különben bizonyítják a Szahara kőzetei. Van hideg földrengés is. Ez abból áll, hogy egyik

földréteg talajstülledés, talajemelkedés, vagy a víz behatása miatt kicsuszamlík helyéről. A másik földréteg helyére szakad. Így megy ez hosszú sorban, mint midőn a kártyavár alól kihuznak egy lapot s az építmény fokozatosan összedől. A természet erői előtt a föld építménye csak kártyavár. A földalatti üregek beomlanak. A víz közbelép és complicálja a tünetet. A geologia följegyzett több földrengést, mely a földalatti üregek beszakadása s földrétegek megcsuszamlása következtében támadt. Kis-Ázsiában egy város, mely alatt üreg volt, elstüllyedt. Az örvény, földrengés következtében megnyílt s elnyelte.

Ki tudja, mikor nyílik meg ekként a föld a most viruló legszebb városok alatt, hogy elnyelje azokat pompájukkal, gazdagságukkal, élvező millionáriusaikkal és éhenhaló millióikkal? Sodoma és Gomora története a geologia előtt nem az isteni boszu csodája, hanem, ha isteni boszu idézte fel, a természet erőit használta ama bűnös városoknak a földszínéről való eltörlésére.

Mivel azonban a szaharai tenger a Földközi-tengerrel a Kis-Syrtiseknél összeköttetésben állt, folytatá Arthur, bármennyi víz szakadt is a földalatti üregbe, színvonala nem szállhatott le, mert a hiányt pótolta a Földközi-tenger s ennek vizkevesedését az Oceán. Az eltűnési processus kiegészítése céljából tehát a geologia elfogadott véleményéhez kell fordulnunk. A Fejef sóstó és a Földközi-tenger közt a fennebb előadott módon támadt homokgát megfejtí a további tünetet.

— De hová lettek azon hasadékok, melyeken át a szaharai tenger a földalatti üregbe hatolt? folytatta Fritz kételkedését.

— E kérdésre, szólt Arthur, azt felelhetném, hogy a hasadékok a nagyszámu sóstavak, a sza-

harai tenger e maradványainak fenekén rejlenek. Ámde csak bizonyítékok alapján szoktam ítéletet mondani. Valamennyi sóstó mélységét megmértem, de nem találtam fel a mély talajba vezető nyílások egyikét sem. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a nyílások a sóstavak fenekén vannak. Vegyelemlzés alá vettem e tavak vizét, s miután kitűnt, hogy sokkal nagyobb mennyiségű sóot tartalmaznak a tenger vizénél, konstataáltam, hogy a tenger vize nem a tavakon át folyt le a mélybe, vagy ha igen, úgy a tavak fenekén támadt nyílások idővel ismét összezáródtak; mert különben a tavak vize nem tartalmazhatna több sóot a tenger vizénél. A nyílások összezáródásának föltevését különben el kell fogadnunk a szaharai szárazföldre nézve is. Földrengések alkalmával gyakran tapasztalták, hogy a talaj megnyílt s miután egyideig nyitva maradt, ismét összezáródott.

Valóban Arthur jogosan elfogadhatta a nyílások összezáródásának vélelmét. Ugyanazon erő, mely megnyitotta, be is csukhatta azokat, voltak bár a sóstavak fenekén, avagy a Szahara egyéb mélyfekvésű síkjain. A becsukódás helyét aztán — a tavakban — elfedte a víz, a sivatagban a homok.

— De ha mindez így van, kiáltott fel Hermann Fritz álmélkodva, úgy a szaharai tenger *még ma is létezik.*

— Ugy van; *létezik.*

— Csakhogy nem a föld felett.

— Hanem a *föld alatt.* S pedig alkalmasint ugyanoly nagy, vagy, legalább a felület tekintetében, nagyobb kiterjedéssel bír, mint midőn a földszínen volt, hol hegyek és fensíkok gátolták terjedését. Valószínű, hogy egész *Észak-Afrika alatt, tehát az Atlanti-Oceán partjaitól a Vöröstengeter partjaig egy földalatti tenger terül el.*

— Sőt — tette hozzá Arthur — ez nem valószínű többé, hanem *bizonyos*.

— Vannak bizonyítékaid ?

— Kétségbevonhatlanok. Sőt arra is kétségtelen bizonyítékaim vannak, hogy e roppant kiterjedésű földalatti tenger *összeköttetésben van a Földközi-tengerrel*.

— Hisz ez nagyszerű, korszakot alkotó felfedezés ! — kiáltott fel Fritz. E felfedezés halhatatlanná tesz, biztosítja számodra az emberiség háláját.

— Hagyjuk ezt, szólt Arthur. E felfedezés különben is csak úgy bir gyakorlati jelentőséggel, ha a Szahara alatti tenger a civilizáció, az emberiség javára fordítható. Különben csak geológiai curiosum marad.

Arthurnak valóban igaza volt. Habár a Szahara alatt valóban tenger van, e felfedezés csak úgy birhat az emberiség sorsára befolyással, ha e földalatti Océán a civilizatio szolgálatába kényszeríthető. Különben csak egy, bár rendkívül érdekes tény marad, melynek pusztán a tudomány előtt lesz értéke.

— De lássuk a bizonyítékokat, folytatta Arthur. Lássuk először azon bizonyítékokat, melyek a földalatti tenger létezését, s aztán azokat, melyek e tengernek a Földközi-tengerrel való összeköttetését kétségtelenné teszik.

— Rendkívüli érdeklődéssel hallgatlak.

— Mindkét kérdés megoldásához egy esemény adta kezembe a kulcsot, kezdé Arthur. Kutakat furattam a Szahara különböző pontjain. A kutfuró néhány fensik kivételével, mindenütt rendkívül nagy mennyiségű sósvizre, s e vízben *halakra* akadt. E tapasztalat egy egész világot nyitott meg előttem.

— Miként jutottál e gondolatra, hogy kutakat furassz?

— Régóta foglalkozom a Szahara befásításának kérdésével. A szaharai vasut létesítése szorosan összefügg a sivatag befásításával. A Szudannal való forgalmi összeköttetés a homoktenger megsemmisítése nélkül agyém, képtelenség. Volt tudomásom arról, hogy a Szahara talaja rendkívüli sok vizet tartalmaz. Honnét van e tünemény? Soká nem voltam képes megfejtetni.

— Azt tudom én is, hogy az arabok gyakran a legnagyobb homoksivatagban, alig pár lábnyi mélységben bővizű forrásokra találnak, jegyezte meg Fritz.

— De a felett nem gondolkodtál, miként lehetséges ez oly sivatagban, hol hónapokig, sőt néha évekig nincs eső.

— Valóban nem.

— Azt pedig épen nem tudtad, hogy a Szahara minden pontján, kivéve a Hamada el Homrát, a vörös, s még néhány magas fekvésű sivatagot, kisebb-nagyobb mélységben, mindenütt vízre lehet akadni.

— Nem tudtam.

— A Szahara talajának vizbősége már nem egy tudós és laikus kutatót ejtett bámulatba. A tünemény azonban, mely Mózes csodájától fogva, ki a szirt meddő kebléből fakasztott vizet, egész a legujabb artézi kútfurásokig, a természet feletti, megmagyarázhatlan jelenségek homályába burkolózott; nem nyert felderítést. *Laurent* 1856-ban június 16-dikán a Szahara mély talajából oly forrást fakasztott, mely percenként négyezertiz liter vizet adott. *Lehaute* kutjából percenként három-ezer liter viz szökölt fel. A Biskra és a Melrir sóstó közti sikon 45 kutat ástak. A furó minden kísérlet

alkalmával vizre akadt. E kutak közül, mint *Charles Martins*, a híres francia tudós munkájában fel van jegyezve, harminczötnek közép mélysége 74 méter; a legmélyebb, a *Tair Rossu* mellett ásott kut, 162 méter mély. A mély talajban tehát már a régibb tapasztalatok szerint, mindig lehetett rendkívül bővizű forrásokra akadni.

— De hátha ez onnét van — veté ellen ismét a kételkedésre hajlandó Fritz — hogy a Szaharának nem levén rendszeres folyói, a lecsapódó és a hegyekről leömlő viz a talajba hatol; vagy hogy a Földközi tenger vize nyomul be mélyen a homoktalajba.

— Vártam ez ellenvetést. A különböző mélységű kutak vegyelemzéséből vett bizonyítékot későbbre halasztom. Most csak azt jegyzem meg, hogy a lecsapódás következtében a Szaharán támadnak ugyan források, sőt sok helyen látni lehet, mint vész el és folytatja útját a homok alatt a hegyi patak. De a Szaharán sokkal kevesebb eső van, hogysem ebből megfejtethő lenne ama tünémeny, hogy a sivatagnak csaknem minden pontján, még oly helyen is, mint a Tintumma-sivatag, hol az eső rendkívüli ritkaság, oly bővizű kutak furhatók, melyek közül egy is elég egy folyócska táplálására. Ezt válaszolom a lecsapódás nevében tett kifogásra. Ami a Földközi-tenger vizének behatolását illeti, elhiszem, hogy a tengervíz messze behatol a ritka homoktalajban. De miként hatolhatna be száz és száz mértföldre, a Szahara déli részeire, ahol mint p. o. Fesánban, a legnagyobb vízbőség tapasztalható? De feltéve ezt is, hogy t. i. a Földközi-tenger vize 1—200 mértföldnyire behatol a Szahara alá, miként fejtet meg azt, hogy a *halak* is behatolnak a vízzel? Ha a homok filtrirozna a

Földközi-tenger vizeit, a halak benmaradnának a tengerben.

— Tehát a szaharai kutakban halak vannak, mint fennebb, saját tapasztalatod után is, mondtad?

— A szaharai kutakban számtalanszor találtak, s nem egy, hanem igen sok halat. *Zickel* kapitány elbeszéli, hogy az ain-talai kut (Konstantin tartományban), mely 44 méter mély, apró halakat vetett felszínre, melyeket a kut melletti homokból még élve szedtek fel. E halakat tudományos vizsgálat alá vették, s megállapították, hogy a *cyprinodon cyanogaster* és a *cyprinodon doloiatus* család tagjai. *Ayme*, a thebei oázok kormányzója Egyiptomban, 1849-ben azt írta *Degouséennek* és *Ch. Laurentnak*, hogy egy antik kut, mely 105 méter mély volt, s melyet ő kitisztított, asztalát eláta izletes halakkal. A halaknak a földalatti vizekben való léte általában nem tartozik a ritkaságok közé. Ha el nem fogadjuk az őstermést, e tünet magyarázatot nyer annak feltevése által, hogy a vizek, midőn a föld alá jutottak, magukkal vitték a halpetéit, vagy magukat az élő halakat, melyek a föld alatt tovább folytatták fajuk terjesztését. Azon körülmény tehát, hogy a Szahara forrásaiban hal található, csak azt bizonyítaná, hogy a sivatag alatt vannak vizek, melyekben a hal megélhet.

— E szerint tehát azon körülmény, hogy a szaharai kutakban halakat találnak, még nem bizonyítja, hogy a Szahara alatt tenger, s hogy e tenger összeköttetésben van a Földközi-tengerrel, szóló Fritz lehagoltan, ki ellenvetéseit is csak azért tette, hogy alkalmat adjon Arthurnak azok megczáfolására. Annyira óhajtotta barátjának a sikert, hogy a bizonyításban minden homályos pont aggodalomba ejtette.

— E körülmény magábanvéve nem képezne

döntő bizonyítékot, mondá Arthur, ki sejtette Fritz aggodalmát. De légy nyugodt. Van kétségbevonhatlan bizonyítékom is. Az általam a szaharai kuttakban talált halak *szárdiniák*, melyek a Földközi-tengerben élvén, csak e tengerből juthattak a Szahara alá. S nem e halak ősei, akkor, midőn a szaharai tenger elszűnyedt, hanem maguk e halak és pedig *nem régen*.

— Miből következteted ezt? kérdé Fritz felélegzve.

— Azon egyszerű tényből, hogy az általam és mások által talált halak *nem vakok*, hanem *látanak*.

— S ez bizonyíték?

— Oly szilárd és megdönthetlen bizonyíték, minőt ember nem, hanem csak a természet képes szolgáltatni.

A természet gazdálkodó, folytatá Arthur, feleslegest nem alkot. Sőt elveszi amit adott, ha feleslegessé válik. Bebizonyított tény, hogy a földalatti tavakba vetett halak idővel elvesztik szemöket: a későbbi nemzedékek már szem nélkül jönnek világra. A Szahara talajvizében talált halak azonban szemekkel bírnak. Miként magyarázható meg e tünet? Ha a Szahara forrásaiban talált halak ősei a szaharai tenger vizeivel egyidejűleg jutottak le a mélybe, vagy az egyiptomi antik kutba még az ókorban került azon halfaj, mely *Ayme* ur asztalát izletes falatokkal látta el: a talált halaknak vakoknak kellett volna lenniök. Mivel azonban e halak teljesen kifejlett szemekkel bírtak, kétségtelen, hogy *rövid idő előtt* kellett az illető vizekbe jutniok. A tünet, az egyiptomi kutra vonatkozólag, egyszerű magyarázattal bír. A kutban talált halfaj azonos a *Nil*ben élő halfajjal. A kutnak tehát, valamely hasadékon át összeköttetésben kellett lennie

a Nil folyammal. Az ily hasadékok gyakran előfordulnak. Megnyílnak és bizonyos idő múlva újra összezáródnak.

— A Földközi-tengertől nagy távolságban a szaharai kutakban talált halak azonban eljuthattak-e a lelet színhelyére ily földhasadékon keresztül? — kérde Fritz.

— Nem valószínű. Az pedig teljes lehetetlenség, hogy minden egyes, a Szahara különböző és legtávolabb pontjain állott kut egy-egy hasadék által legyen összeköttetésben a Földközi-tengerrel; s mégis csaknem valamennyi nagyobb kutban fordulnak elő halak. Mindezekből tehát bátran levonhatom a kettős következtetést:

1., *hogy a Szahara alatt tenger van;*

2., *hogy e tenger összeköttetésben van a Földközi-tengerrel.*

— Éljen a Szahara alatti tenger! kiáltott fel, teljesen meggyőződve e tenger létezéséről, Hermann Fritz. De mintha ismét kételye támadt volna, így szólt:

— Ha a Szahara alatt az elsüllyedt tenger van s ha a szaharai kutak e tengerből kapják vizüket, úgy e kutaknak *tengervíz*, tehát az ivásra s a növényzet táplálására *alkalmatlan* vizet kell tartalmazniok. Azon forrásoknak pedig, melyekben halakat találunk, közvetlen összeköttetésben kell lenniök az elsüllyedt tengerrel.

— Helyesen következtetsz, válaszolt Arthur egész nyugodtan, ki e megjegyzésre is várni látszott. Kiindulási pontod azonban nem egészen helyes s nem veszsz számba bizonyos körülményeket. Nem minden kut és forrás kapja vizét az elsüllyedt tengerből; sőt azt hiszem, hogy a felső talajban ásott kutak, ott, ahol a talaj magasan fekszik a Földközi s így az elsüllyedt tenger szín-

vonala fölött, nagyrészt az esővizből táplálkoznak. Ahol azonban a talaj mélyfekvést és érintkezik az elstülyedt tenger tükrevel — s ilyen a Szahara nagy része — a hajcsövesség törvényéhez képest felszítja az elstülyedt tenger vizét s így támadnak a bővizű kutak és források. Azon kutaknak pedig, melyekben a Földközi-tenger halai találatnak, szükségkép valamely nyílás által kell közlekedniök a földalatti tengerrel.

— Helyes magyarázat, jegyezte meg Fritz.

— Sajátságos, de felfedezésemre nézve kedvező tünetet mutat a különböző kutak vizének vegyelemzése. A néhány méternyi mély források többnyire legdusabb sótartalmuak; a mélyebb kutak vize kevesebb s a legmélyebbeké ismét több sót tartalmaz. Ez akként magyarázható meg, hogy a szaharai tenger által hajdan sóval telített homokkal érintkező források vize magába veszi a homok sótartalmát. A mélyebb kutak vize ellenben nem érintkezik a sóshomokkal s ha e víz az elstülyedt tengerből emelkedik fel, azon földrétegek, melyeken keresztül hatol, megfosztják sótartalmának egy részétől. A legmélyebb kutak vize kevesebb rétegen hatolván keresztül, sósabb marad.

— Vastagok e rétegek? kérde Fritz.

— Különböző vastagságúak, a talaj alkata és mélysége szerint. Átlag azonban lehetnek 1—3—4 ezer láb vastagságúak, a szerint, a mint a Szahara talaja magasabb vagy alacsonyabb.

— Ily vastag rétegeken miként hatolhat át az elstülyedt tenger vize?

— A víznyomás és hajcsövesség segítségével. A Földközi-tengerből beömlő víz oly magasra akar törni, minő e tenger tükre, vagy ha — mi valószínű — az elstülyedt tenger színvonala alacsonyabb a Földközi-tenger színvonalánál, nyomást

gyakorol a fölepre ott, a hol az a Szahara alatti tenger tükrenél mélyebbre hatol. E nyomás és a hajcsővesség emeli fel a Szahara talajába az elstülyedt tenger vizét.

— S mily sótartalmuak általában a szaharai kutak?

— Vannak az esőzések következtében támadt források, melyek a hol nem érintkeznek a sóshomokkal, csak igen csekély só-tartalmaznak. Ily források találhatók az oázokon. Ezek száma azonban kevés. A többi forrás és kut több-kevesebb só-tartalmaz. A közép-mélységű kutak vizét elemelve, úgy tapasztaltam, hogy az általam elért eredmény megegyezik a *Vatonne* és *Lefranc* által eszközölt vegyelemzések eredményével. Egy liter szaharai forrásvíz átlag 1—2 gram kénsavas natront, $1-1\frac{1}{2}$ kénsavas meszet, clornatriumot és szénsavas meszet tartalmazott. Azt pedig tudjuk, hogy a tenger vize 3.527% só-t tartalmaz s nagyobb mennyiségben előfordulnak benne a következő elemek: natrium, clór, magnesium, calium és kénsav, a következő arány szerint oszolva meg:

Natrium Clorid, vagy konyhasó	75.786.
Magnesium Clorid	9.159.
Kalium Clorid	3.651.
Gypsz (Calcium sulphat)	4.617.
Kesersó (Magnesium sulphat)	4.597.

Ebből kitűnik, hogy a szaharai kutak sokkal kevesebb só-t és ásványelemet tartalmaznak, mint a tenger vize.

A tenger e nagy só- és gypsz-tartalma megmagyarázza egyszersmind, miért hagyott maga után a Szaharáról eltűnt tenger annyi só-t és gypszet a talajban.

— Most már feltétlenül megadom magamat, szólt Fritz, akin meglátszott, hogy örül legyőzeté-

sének. Csak az a kérdés, hogy ha az elsüllyedt tenger létezik, feltalálható s így a kétkedők előtt *ad oculos demonstrálható-e?*

— Kétségkívül, válaszolt Arthur önbizalommal. Fel fogom találni, mi annál bizonyosabb, mivel *utmutatóim* is vannak.

— Mik azok?

— Ama szardinák, melyeket messze a Földközi-tenger partjaitól a Szaharán ásott kutakban találtam.

— S e kis halak megmutatnák az elsüllyedt tengerhez vezető utat?

— Ha az utat nem is mutatják meg, tájékozást adnak az iránt, mily mélységben keressem a Földközi- és az elsüllyedt tengert összekötő csatornát.

— Ezt valóban nem értem.

— Azonnal meg fogod érteni. A *chupea sardina* jelentéktelen kis állat, mely bármily izletes csemege gyanánt szolgál is, senki sem tételezhetné fel róla, hogy nemcsak a gastronomiai, hanem fontos *geológiai* kérdésben szerepelhessen. S a jelen esetben mégis ez történik.

A szardina 10—15 ölnyi mélységben él. Szereti a világosságot és mérsékelt meleget. Csak oly vízrétegben tartózkodik, mely 9—10 R. hőfokkal bír. Ez az oka, hogy nyáron vándorol észak felé, s télen délfelé. A Zostera- és Cystoséra-zátonyoknál 15—25 ölnyre leszállnak e szárdinák, hogy e zátonyokon legelészzenek. Mikor pedig a delfinek hajtóvadászatot tartanak rájuk, 40—45 ölnyre menekülnek le a tenger mélyébe. A szárdinák azon tulajdonsága, hogy szeretik a mérsékelt világosságot és meleget, képezi okoskodásom kiindulási pontját. Három tényt határozottan constatalhatok. Először azt, hogy a szárdinák egy nem nagyon mély nyíláson jutottak, — másodszor, nem régen

kerültek a Szahara alá; tehát a Földközi-tenger és a szaharai talajvizek közt összeköttetés van. Harmadszor az, hogy *kénytelenségéből* vannak a Szahara alatt, hol teljesen sötét és kétségkívül 25—26 fok állandó meleg van. Ha ugyanis a szárdinák nincsenek bezárva, elmenekültek volna a sötét víztömegekből, melyek hőmérséke sokkal magasabb az általuk igényelt 9 foknyi hőmérséknél. Ebből tehát az következik, hogy a szárdinák be tudtak ugyan hatolni a Szahara alá; de nem voltak képesek *kijutni*; mi abból magyarázható meg, hogy a nyílást nem találják, vagyis e nyílás kicsiny. Oly támpont ez, melyre kutatásaimban bizton támaszkodhatom.

— Elmés okoskodás. Felfedezőnek született! szólt lelkesülten Fritz. Látszólag jelentéktelen tényekből a legfontosabb következtetéseket tudod levonni. De az a kérdés: hol fogod keresni a Földközi-tenger partvidékein az összekötő csatornát?

— A gabeji öbölben, a szaharai és a Földközi-tenger régi összeköttetésének színhelyén, válaszolt Arthur.

A gabesi öböl, a hajdani Kis-Szirtiszek öble Tunis és Tripolis partjai közt bemélyedést képez.

Ez öblön át nyulott be a Földközi-tenger karja Afrika belsejébe. E tengerkart temette be a Szahara homokja, s temeti még ma is az öblöt, mely homokzátonyokkal van behintve. A természet ma ugyanaz, mint volt századok előtt. Ugyanazon erői működnek. Ez erők ugyanazon célra töreksznek, szünet nélkül, állandóan, feltartóztathatlannul: a változásra, a földszínenek átalakítására.

Az Océán világrészeket nyel — bár lassan, de végzetesen — örvényébe. De új világrészek emelkednek ki kebléből. Európa felett valamikor össze fognak csapni a tenger hullámaj, s a csen-

des Oceánból már is kezd kiemelkedni egy új világ. A világrészek elaggnak, lassu, évezredek agoniában meghalnak, betemetkeznek a hullámsírba. A tenger, ez ősi anya azonban új, ifjú erőből duzzadó világrészeket szül.

Minden változik a földtekén: csak a tenger örök. A tenger a végtelen erő, mely soha nem szünetelő munkájával örök változásra kényszeríti a földet.

E végtelen erővel csak a homok képes harcolni. Afrikában legyőzte azt. Betemetve a Földközi- és a szaharai tengert összekötő csatornát, megsemmisítette Afrika beltengerét, mely a Szahara alatt meguyilt rengeteg medenczébe való lecsüledése után is visszanyerte volna előbbi színvonalát, ha az összekötő csatornát be nem tömi vala a homok.

Arthur, midőn elhatározta, hogy a gabesi öbölben kezdi meg kutatásait, helyes szempontból indult ki. Ha létezik — mint nem kétséges — az összekötő csatorna, ez okvetlenül a gabesi öbölben, vagy közelében van, mert itt érintkezett a Földközi- és a szaharai tenger.

Arthurnak, kutatásainál, a modern buvárlati eszközök rendelkezésére álltak. Ámde még a legnagyobb tökélyű buvárkészletek mellett is igen hosszadalmas és fáradságos munka várt rá. Hete-ke-t vett igénybe, míg a homokzátányos gabesi öblöt átkutatta. De hasztalan. A nyílás sehol sem volt. Arthur a nap legnagyobb részét víz alatt töltötte. A bár legkitünőbb szivattyuk segítségével a gummicsővekbe szorított lég azonban csak nehézkes lélegzést biztosít; a víznyomás pedig állandóan gyakorolja a testi szervezetre kártékony hatását. Csakis oly erőteljes s minden fáradalommal és megpróbáltatással daczó szervezet bírhatta ki

e felemésztő munkát, minővel Arthur birt. A gabesi öböl átkutatása után mindenki más lemondott volna a nyílás feltalálásának reményéről, sőt megtagadta volna, hogy e nyílás valóban létezik. Arthurban azonban oly erős volt a tudományos meggyőződés, s oly ellenállhatatlan volt szívében az igazság kiderítése után való vágy, hogy nem csüggedt el.

Azon körülmény, hogy a gabesi öböl a homok folytonos behatolása következtében sekélyes, adta Arthurnak azon gondolatot, hogy a nyílást az öblön túl keresse, a siktenger alatt. Az összekötő csatorna csak bizonyos mélységben lehetett, mert különben eltemette volna a homok. De igen nagy mélységben sem lehetett, mert különben a szárdiniák nem juthattak volna a Szahara alatti tengerbe.

Ismételten leszállt a tenger mélyébe, de mindig hasztalanul. Végre egy napon, midőn már kétkedni kezdett vállalatának sikerében, mintegy utolsó kísérlet gyanánt lebecsátotta a „Fesan“ gőzkompról, melyet kutató utazásaira használt, a mérő ónt. Százhusz méter mélységet mutatott. Ha mélyebb feneket keresett, most megtalálta. Ámde ez még nagyobb mélység volt, mint mekkorát óhajtott. A szárdiniák ily mélységre sohasem szállnak alá; miként juthattak volna tehát a Szahara alá, ha a csatorna e mélységben volna?

E kérdés bizalmatlanná tette Arthurt; de mégis leszállt a fenék átkutatására. Gyorsabban visszatért, mint leszállt. Pillanatra kiszabadította fejét a buvárkészletből, hogy lázas örömmel ezt kiáltta Fritznek, ki mindig vele volt:

— Megvan! De azt nem mondta meg, hogy mi van meg? Arthur eltitkolta matrózai előtt, mit kutat, s így ezek azt hitték, kincset ke-

res. Örömteljes felkiáltásából tehát azt következtették, hogy kapitányuk megtalálta a „kincset”. Fritz azonban tudta *mi* van meg. Arthur ismét elmerült. A tenger talaja e helyen ötven méter színvonalról egyszerre, függőlegesen leszállt százhusz méterre. Az ekként 70 méter mély, egy kilométernyi hosszú falban három méter magas és tíz méter hosszú, tehát 30 négyszög méter kiterjedésű nyílás volt, melyen mint Arthur tapasztalta, rohamosan ömlött be a tenger vize. Semmi kétség sem foroghatott fenn az iránt, hogy a Földközi és a Szahara alatti tenger közt e nyíláson át történik a közlekedés.

A rejtély tehát meg volt oldva. Arthur bátran visszatérhet vala a „Fesan“-ra. Ámde ki várhatta volna tőle, hogy a közlekedő csatorna tényének egyszerű constataálásával beérje? Egy pillanatra sem gondolkozott rajta, hogy a titokteljes csatornába behatoljon. Jelt adott a szivattyuk mellett elfoglalt legénységnek, hogy a gummicsőveket lehető leghosszabbra kiereszszék. E csövek hossza 300 méter volt; Arthur tehát még száznolczzvan méternyire behatolhatott a csatornába. Behatolt.

A nyílás szája, mint említettük, három méter magas volt. Arthur tehát állva mehetett a csatornába, sőt még valamivel több mint egy méternyi tér választotta el a föleptől, melyet azonban a kezében levő aczélhegyű kutató bottal a nyílás szájánál, könnyen elérhetett. A víz oly erővel ömlött a csatornába, hogy Arthurt csaknem magával ragadta. Vagy tíz méternyire juthatott a föld és víz alatti teregbe, midőn ólom-czipőjével megbotlott és elesett. A víztömeg nagy sebességgel rohant el felette. Arthur azt hitte, hogy a víz elragadta. A tünet okát az — ily mélységen óriási — víznyomásban ismervén fel, gondolkodni kezdett

helyzetén. A talajon tapogatózva észrevette, hogy ez, igen nagy szög alatt, felfelé tart. Ez volt oka megbotlásának és elesésének. A villamos lámpát működésbe hozta, mely az egész tít bevilágította. mindig felfelé haladt, oly meredek hajlásban, hogy a víz nyomása nélkül lehetetlen leendett egy lépést is előre tennie. Ez irányban még soká haladva, okvetlenül a tenger színeig kellett feljutnia, annál is inkább, mert hozzávető számítása szerint, már nagyobb utat tett meg a csatornában száz méternél. A tenger hullámainak e felfelé való haladását megmagyarázta a víznyomás. Arthur azonban jól tudta, hogy e víznyomás hatása nem terjedhet ki magasabbra a tenger színénél a közlekedő edények törvényéhez képest. Rendkívüli érdekeltséggel várta tehát a legközelebbi pillanatok, melyek talán nagy rejtély kulcsát adják kezébe. Kinyújtotta kutató pálcáját a fölep felé. Nem ért tetőt. Az üreg tehát magasabbá lett. Kereste a csatorna falait. A villamos lámpa fénye csak a víztömegek zöld kristályát világította meg. Az egyik falat végre elérte. A víz folyását keresztezve egyenes irányban haladt az ellentétes fal felé. Száz lépést tett míg elérte. Feltéve tehát, hogy a víz rohama nem engedte teljesen egy irányban haladni, mégis vagy 30—40 méter távolság választotta el a falakat, melyek a nyílás szájában csak tíz méter távolságra voltak egymástól.

A gummicövek még mindig engedtek; Arthur tehát tovább ment. Egyszerre azt kezdte tapasztalni, hogy feje nehéz, alig képes tartani izmos nyakán. Az a gondolat villant meg elméjében, hogy a légbeömlés megszűnt a csövekben, s az éleny megfogyatkozása okozza szédülését. Rettentő gondolat. Eltemetve lenni mélyen, s nem is egy elembe, de

kettőben: a föld alá és víz alá. A föld alatt már legalább százötven méter utat tett meg, s ha sikerülne is ez uton, a rohanó vizár ellenére, végső lélekzetével visszajutnia a tenger fenekére, még hátra lesz százhusz méternyi ut a tenger felszinéig, melyet az emelő csigákról lefüggő kötélén csak több percz alatt tehet meg. Előre menni, vagy visszafordulni, ez volt a rettentő kérdés. Saját leheletétől — a szénsavtól — megöletni biztos halállal, avagy felhasználni a gummicsovok utolsó élenykészletét, megkísérteni a menekülést.

Arthurt előre üzte azon ellenállhatatlan vágy, mely a felfedezőket és tudósokat gyakran biztos halál karjai közé kergeti s mely már annyi katasztrófa, de egyszersmind annyi áldás forrásává lett.

Különben — gondolta magában — ha a gummicsov eldugult, vagy megszakadt, a menekülés ugyis hasztalan. Nincs oly emberi tudó, mely 20—30 perczig kiállhatná az éleny nélkülözését; pedig ennyi időre okvetlenül szüksége leendett, míg a tenger felszinére jut vala.

— Tehát előre, mondá.

E pillanatban feje egyet csuklott nyakán. Elbukott.

De sajátságos volt, hogy elbukása után nem érezte agyában a szédülést. Mig állt, úgy érezte, mintha feje óriási hegy leendett, melyet Atlaskint kell vállain hordoznia. Mióta elesett, fejét könnyebbültnek tapasztalá, s lélegzete szabályos volt. Tehát a gummicsov nem dugult be. Az éltető oxigenium, mely minden szerves életnek létfeltétele, környezte légző szerveit.

Honnét tehát az előbbi szédülés? Azt hitte, hogy tán csak képzelődik. Felállt; de e pillanatban ismét hegygyé érezte növekedni fejét. Alig volt képes lábán állni.

Mi volt ez?

Most egy gondolat cikázott át Arthur elmén. E gondolat megoldotta a rejtélyt. Ugyanazon víztömeg, mely a három méter magas és tíz méter széles nyílást teljesen betöltötte, nem volt képes betölteni azon földalatti folyosót, melynek átmérője 30—40 méter volt, s így nem maradhatott meg eredeti mélysége, hanem a tér növekedésével elszélesedett, s e pillanatban már tán alig volt 4—5 láb magas. Arthur feje szükségképp kimagaslott a vízből; az ezt fedő buváröltöny sulya tehát, melyet a vízben könnyen elviselhetett, elviselhetlen terhet képezett, mihelyt a vízből kiemelkedett.

A villanyos lámpa fényénél csakhamar meggyőződött, hogy így van, s csakis a tenger vízének tiszta átlátszósága volt oka, hogy mindjárt kezdetben észre nem vette, miszerint csak vállig van a vízbe merülve, míg feje a víz színén felül emelkedik. Mondanunk sem kell, hogy e felfedezésnek rendkívül megörült, mert reményt keltett benne, hogy eljuthat a földalatti folyosón át a Szahara alatti tengerre. Meghajolva folytatta útját, hogy feje a vízbe merüljön, s így könnyebben hatolhasson előre. E pillanatban azonban a gummicső feszülni kezdett; még egy lépés, s lehetetlen volt tovább menni. A 300 méter hosszú cső teljesen véget ért. Ebből határozottan constátálhatta, hogy a földalatti folyosóban 180 méternyire hatolt be, mert a kémlo hajótól a tenger feneké 120 méternyire volt.

Most már feltétlenül vissza kellett térnie. Előbb azonban meg akarta mérni a folyó szélességét és magasságát. Két ponton tett méréseket. A gummicövet megfeszítve, tehát a jelen körülmények közt lehető legtávolabbi ponton, s harmincz méterrel hátrább. Az eredmény az első mérésnél

50 méter szélességet, s tizenöt méter hozzávető magasságot, — a másodiknál 45 méter szélességet és 13 méter magasságot tüntetett fel, miből Arthur — egész helyesen — azt következtette, hogy a folyosó mindig tágasabb és magasabb lesz. A vízszíni mérésből pedig kitudt, hogy a folyosó gyenge hajlásban *lefelé* megy, miután nagy szög alatt fölfele haladt.

A gummicső teljes legombolyítása után könnyű volt azt is megállapítani, hogy hány méterig tartott a folyosó emelkedése. A tenger mélységére esett a 300 méterből 120, maradt tehát a folyosóra 180 méter. A legvégső ponttól a talaj süllyedéseig, Arthur 70 métert számolt. A folyó tehát 110 méternyi vonalon emelkedőben volt, aztán süllyedt. Az emelkedés szögét nem számíthatta ugyan ki teljesen; de hozzávetőleg megállapította, hogy az emelkedés 70 foknyi szög alatt, tehát 20 fok híján függőlegesen történik. A függőleges vonalban a tenger magassága százhusz méter levén, világos volt, hogy a folyosó sehol sem érhetne el a Földközi-tenger színvonalát, e szerint tehát a szaharai tenger színvonalának *alantabb* kellett feküdnie a Földközi-tenger színvonalánál, mert különben a folyosó okvetlenül megtelt volna a szaharai tenger vizével.

Ez örömdetes felfedezések után Arthur sietve tért vissza. Csak a folyosó falához kapaszkodva volt képes — a talaj 70 foknyi lehajlása daczára — megküzdeni a szilaj rohamban előretörő víztömegekkel. Hosszu küzdelem és nagy erőfeszítés után végre kijutott a folyosóból. Jeladására az emelő-csiga megkezdte működését. Pár percz alatt felszínre jutott. Teljesen ki volt merülve. Majd ájultan rogyott össze, midőn a buvár-öltönytől megszabadították. A szabad levegő s a felfedezé-

sek miatt érzett izgatottság azonban csakhamar megtették hatásukat. Teljesen magához tért és képes volt, izgatottsága miatt fékezetlenül száguldozó gondolatainak menetét rendes mederbe terelni.

Most már meg tudta magyarázni a szárdiniáknak a Szahara alatt való tartózkodását. E szárdiniák télen az afrikai partok közelében uszkálnak, hogy a 9—10 fokú hőmérséket a tenger felső rétegeiben — hol tartózkodni szoktak — feltalálják. A leskelődő delfinek rajtuk ütöttek s a kis halcskák megrettenve, a tenger mélyébe menekültek s mert az üldözés makacs volt, rendkívüli mélységbe hatoltak le. Az általa feltalált nyílásban eltűntek üldözőik szemei elől; vagy esetleg ezek a földalatti folyosóba is követtek s a Szahara alatti vizekbe kergették azokat.

Arthur képzelme előtt megjelent az elsüllyedt tenger szélesen elterülve a Szahara talaja alatt.

Felillant agyában a gondolat: *hajózható-e az elsüllyedt tenger?*

4. A Szahara alatti tenger.

— Az elsüllyedt tenger felfedezése lángelméd nagy vívmánya, szólta Fritz Arthurnak, a kutató utazásból Tripolisba térve vissza. Ezt a tengert nagy czélokra fogod felhasználhatni. Ha kitágítod a közlekedő csatornát, roppant mennyiségű vizet vezethetsz a Szahara alá, vagy ha sok a víz, s azon veszély fenyeget, hogy a földalatti tengernek a beömlő viz következtében emelkedő tükre romboló nyomást gyakorol a mélyebb fekvésű sza-

harai talajra, a csatorna megszükitése, vagy elzárása által segíthetsz a bajon. Hatalmadban áll, hogy így mindig kellő mennyiségű viz legyen a Szahara talajában.

— Ez által a Szaharát a vegetációra alkalmassá tehetem, jegyezte meg Arthur.

— A civilizáció történetében páratlan esemény lesz ez. Egyet azonban nem tehetsz meg, hogy az elsüllyedt tengeren át közlekedjél Afrika belsejével.

— Sőt ép ezt tervezem.

— Lehetetlen lesz megvalósítanod.

— Én az ellenkezőt hiszem.

— Ha a Szahara talaja ráfekszik az elsüllyedt tenger tükreire, már ez esetben sem használhatod tengeredet közlekedésre; ha csak oly hajókat nem találsz fel, melyek állandóan a víz alatt utazhatnak.

— Ily hajókra nem lesz szükségem, mert több mint valószínű, hogy az elsüllyedt tenger tükre és a Szahara talaja közt nagy üregek, boltozatok léteznek, melyek alatt remélem, meglehet valószínű a rendes hajóközlekedést.

— Komolyan hiszed e boltozatokban?

— Komolyan. A Szahara topográfiája, mely a legnagyobb egyenlőtlenségeket mutatja a pusztaság felszíni talajában, azt mondja, hogy ez egyenlőtlenségeknek az alsó talajban is létezniök kell.

— Feltéve, hogy boltozataid csakugyan léteznek, 120 méter mélységű vizen és egy szűk csatornán át legfeljebb utasaidat viheted — buvár öltönyben — tengeredre; de miként viszed oda hajókat?

— Ezt megmondom akkor, ha majd a tengert és boltozatát átkutattam.

— Tehát át akarod kutatni?

— A legközelebbi napokban.

— De miként? Buvár-öltönyben — nem is szólva arról, hogy a léggel való ellátás miatt csak kis területre terjesztheted ki kutatásaidat — csakis a fenéken járhatsz, s így a boltozatot nem látod.

— Nem buvár-öltönyben, hanem *hajón* fogok kutató utazást tenni, szólt önbizalommal Arthur.

— Valóban meglepsz.

— Ugyanazon hajón fogok utazni, az elsüllyedt tengeren, melyen kutató utazásainkat tettük. Ne bámulj oly nagyon. Nem vagyok bűvész. A dolog igen egyszerű. A kis „Fesán” szétszedhető. Alkatrészeit levisszük a *Lesseps*-csatornába, s ott, a hol a víz már nem érinti a főlepet, összerakjuk.

— De hol lesz az összerakáshoz támpontod és helyed?

— Kicsinyes aggodalom. Látni fogod, hogy hol lesz; mert remélem, velem jössz a földalatti kirándulásra.

— Minden esetre; jóllehet lehetetlennek tartom, hogy az elsüllyedt tengeren utazhassunk.

— Miért?

— Mindenek előtt ott *setét* lesz.

— Gyenge kifogás. Mire valók a villamos lámpák? Kétszáz méter átmérőjű körben a „Fesán” két villamos lámpája is oly világossá fogja tenni a tengert, mintha a nap sütne rá. A napra, holdra és csillagokra tehát nem lesz szükségünk.

— De lesz. Miként fogod tudni, hol járunk? A szélességi és hosszúsági fokokat csakis valamely égi testhez tett mérés által lehet meghatározni. A hajósok utmutatói: a nap, hold és csillagok hiányában tehát el fogsz tévedni. Ha vannak boltozatai, ezek kétségkívül kanyargós sikátorokat, labirintot képeznek. A delejtű itt mitsem fog használni; mert csak a világtájakat mutatja; míg hogy a

Lesseps-csatornához visszatálj, tudnod kell azon helynek, hol jársz, szélességi és hosszúsági fokát is.

— Tudni fogom, szolt felemelt fővel Arthur.

— Lehetetlen.

— Sőt nagyon is lehetséges. Igaz, hogy a sextansnak, égi testek látásának hiányában nem vesszük hasznát; de kitűnő szolgálatot fog tenni a delejtű és *log* (*sebesség mérő*).

— Ez utóbbit nem ismerem, jegyezte meg Fritz.

— Persze, mert te csak a modern tájékoztató eszközök a sextans, teodolit, meridionál távcső, cronometer stb. használatát ismered. Ámde mi úgy fogunk utazni, mint utaztak a tizenhatodik században, midőn a sextans-t még nem ismerték.

— Miként utaztak?

— A delejtű és a *log* segítségével, s a hajózás ekkor már magas tökély fokára emelkedett. A tengerészek már magának a delejtűnek segítségével nagy utakra mertek vállalkozni. Azon ember, ki feltalálta a világtájak iránt tájékozást nyújtó készüléket, nagy hála kötelezte le az emberiséget. S ennek az embernek neve feledve van, valamint azé is, aki a *log* feltalálása által biztos támpontot nyújtott a sik tengeren való eligazodásra, s így új korszakot alkotott a hajózás történetében.

— Minő készülék a *log*?

— Igen egyszerű, de igen hasznos. Bizonyos hosszúságu, felgombolyított fonálról függő háromszögletű deszkácska.

— S mi haszna van e fonálnak és deszkának?

— A tengerbe vetve megmutatja, mily sebességgel halad a hajó. A legombolyodott fonál hosszúsága feltünteti a hajó másodpercnyi, vagy percznyi sebességét.

— Ebből azonban nem tudod meg a szélességi és hosszúsági fokot.

— Ellenkezőleg, megtudom. Ismervén azon pont hosszúsági és szélességi fokát, honnét hajóm elindult, — e pont a jelen esetben az északi szélesség 34-dik, a keleti hosszúság 8-dik fokán van — a delejtű mutatván hajóm haladásának irányát, a log a haladási sebességet, e három tényezéből igen könnyű kiszámítani, mely szélességi és hosszúsági fok alatt járok egy óra, egy nap, egy hét, egy hónap óta.

— S azon emberről, kitől e találmány származik, megfeledkezett az emberiség? kérde meggyőződve és elérzékenyülve Fritz.

— Mondtam, hogy megfeledkezett, válaszolt Arthur.

— Hálátlanság.

— A hajdankor legnagyobb felfedezőinek és feltalálóiak neve feledve van. Tehát most már belátod — szolt ismét a tárgyra visszatérve Arthur — hogy nem tévedünk el az elsüllyedt tengeren.

— Belátom. Mindig neked van igazad. Veled megyek. Induljunk mielőbb az elsüllyedt tengerre.

— Előbb azonban meg kell várnunk, míg a *Fesánt* ellátjuk egy hónapra élelmiszerekkel és ivó vízzel, mert meglehet, hogy az elsüllyedt tenger vize élvezhetlen. Pár nap alatt remélem indulhatunk.

— Miként fogjuk leszállítani az élelmiszereket, a szükséges eszközöket és felszerelést?

— Vizmentes szekrényekben.

— Helyes. Mindenre van válaszod. Égek a vágytól, hogy mielőbb meglássam az elsüllyedt tengert, a te tengeredet.

Harmad napra útra készen állt a *Fesán* vagy is alkatrészeire szedve, el volt helyezve egy na-

gyobb gőzösön. Arthur és Fritz a legmegbízhatóbb tengerészekkel kiindultak a tripolisi kikötőből.

Arthur oly pontosan felvette a Lesseps-csatorna nyílásának helyét, hogy a tengerbe eresztett tárgyakat, s a *Fesán* alkatrészeit közvetlenül a csatorna nyílása előtt találta, midőn Fritz, János nevű szolgálja és tiz matrózának társaságában — természetesen buvár-öltözetben — leszállt a tengerbe.

A hajó alkatrészeknek és a felszerelésnek a *Lesseps*-csatornába való szállítása, bár a *Fesán* egyes alkatrészei p. u. a gép, több mázsa súlylyal bírtak, nem volt nehéz munka. A rohanva betörő ár segítette azoknak a meredeken való feltolását. A merész vállalkozók csakhamar elérték azon pontot, hol a folyosó gyenge hajlásban, lefelé haladó irányt vett.

A buvár-öltönyt itt levetve, mindenek előtt az emelő csigákat állították fel, s állást csináltak a homokkő- és márgarétegek által képezett falban, hogy ott tért nyerjenek a gőzkomp összeállítására.

A buvár-öltöny levetése kockázattal járt. Légűres tér nem lehetett ugyan a folyosóban, mert a légűres térben a víz elpárolog, a *Lesseps*-csatorna vize pedig nem mutatott légűres térre. De lehettek a folyosóban ártalmas gázak, melyek beszívása halált okoz.

Arthur és társai azonban, miután levetették buvár-öltönyeiket, tapasztalták, hogy a víz fölött elterülő lég kellő élenytartalommal bír.

A munka gyorsan folyt, a *Fesán* csakhamar a csatorna vizén lebegett. A javított szerkezetű Faraday-féle villamos lámpák messze előre vetették a folyosó üregében vakító fényüket. A ragadó víz megfeszítette a *Fesán* kötelét.

Öt matróz visszatért, a többi öt valamennyien angolok — Arthur, Fritz s János, kiszolgált magyar huszár, Arthur szolgálja, kit ez egy magyarországi utazása alkalmával fogadott fel, maradtak a gőzkompon.

Elindultak.

A földalatti folyam, melyet a víznyomás teremtet, gyorsan ragadta a hajót. Gőzt nem is kellett használni. Egy darabig gyenge hajlásban lefelé, majd vízszintesen haladtak. Félórai utazás után, mely alatt a folyam — Arthur számítása szerint — egy geográfiai mértföldnyire ragadta magával a vakmerő vállalkozókat, a folyosó két oldalfala messze szétvált egymástól, a légsulymérő nagyobb mérben sülyedt. A nedveségmérő ellenben nem mutatott arra, hogy a boltozat alatti légben sok pára van. A boltozatnak tehát nyílásai vannak, melyeken át a párák elillannak. A légsulymérő oszlopának sülyedéséből Arthur azt következtette, hogy az elszülyedt tenger tükre 100 méterrel alantabb fekszik a Földközi-tenger tükreénél. A *Fesánt* pár óra múlva is vitte az ár. Az oldalfalak, a villamos lámpák vakító fénye daczára, sehol sem voltak láthatók, a hátsó falazatra is ráborult az örökhomály, melyet talán most először üttek el — néhány ezer négyszögméter területen — a világosság sugarai. Csak a boltozat volt még kivehető a magasban; de pár óra múlva, ez is eltűnt a villamos lámpa fényköréből.

Száraz föld sehol, a villamos lámpák által megvilágított láthatáron mindenütt csak víz, mely némán, mozdulatlanul terült el, sötét tükrevel kísértetiesen verve vissza a villamos fény fehér színben izzó sugarait. Ez volt a tenger. A föld alatti tenger. A Szaharától tíz század előtt eltűnt tenger, melynek emléke csak a népmondákban maradt meg, míg a tudomány, mely meghatározta el-

tűnésének idejét és okait, sejtelemmel sem bírt léte felől. A nyugalom és nem a harcz tengere. A néma és nem a beszédes tenger, mely tud habhurjainak hárfáján andalító dalokat zengeni, a vihar orgonáján játszani, a menydörgés szavával felcsattanni; s mely ha a szelek daemonai fel nem ébresztik, olyan mint az alvó oroszlán: fenségesen szép, a nyugodt erő derűjével elragadó; de ha felkeltik, megrázza habsörényét, hullámfarkával csapkod maga körül, föltátja örvénytorkát, elnyelve abba minden élő, s rohamot intéz a sziklák fellegvárai ellen, bombázva azokat az emberi kéz alkotásaival, a hullámok hajító gépe által felkapott hajókkal.

Ez *élő* tenger mozgalmaival, harczaival élénk ellentétet képezett a földalatti holt tenger. Annak arca a nap fényözönében fürdik. Szemeiben még éjjel is — parányi állatok által előidézett villamos fény csillog. *Ennek* mozdulatlan arczára az örök sötétség éjszakája borul. Egy *megvakult* Oceán! *Annak* felszínén fehér vitorlás hajók, mint óriási sirályok sikamlanak, s füstöt és sziporkát okádó szörnyek törtetnek végig. *Ezen* most jelenik meg a legelső élő lény, most szánt barázdát, viharok által soha fel nem tépett sík mezején az első jármű. Néma csendjét nem zavarja meg a hab loccsanása, sem az öröm, sem a fájdalom kiáltása. Ki van szakítva az élet, a mozgalom folytonosságából. Bár tenger, egy sziget az élet tengerében. Nem mosolyog, nem haragszik. Nem érez, mig ott fenn az Oceánnak *sziye* van. A mozdulatlanság, a szenvedtelenség tengere. Tán ide költözött a földről mindazon apathia, mely szenvedéseket türt, jót megakadályozott, isteni eszméket buktatott meg...

Arthur el volt ragadtatva a földalatti tenger látványától. Nemcsak az új, a meglepő hatását

gyakorolta rá a látomány. Atérezte mindazon érzelmeket, melyek hatalmukba keritik a nagy felfedezők szívét. Az ő agyában villant meg e földalatti Óceán gondolata. Ő fedezte fel azt törhetlen kintartásával, bámulatos merészségével, melylyel leszállt a tenger fenekére, hogy ott kopogtasson egy másik ismeretlen, de lánglelke által megsejtett világ kapuján. Ezt a világot ő adta az emberiségnek. Ez a világ, mely tiz századon keresztül az ünnepélyes csend hazája volt, tán az élet központjává változik. Ez a tenger, mely nem létezett, az emberiség jóltevőjévé, s a civilizáció hatalmas emelttűjévé lesz az által, hogy megnyitja Európa számára Afrika természeti kincsekben gazdag vadonait.

Teljesen megérthetjük tehát Arthur elragadtatását, mely kilóditotta nyugalmaiból ezt a viharok közt edzett vasembert. Felállt, kiterjesztette karjait, mintha magához akarta volna ölelni az előtte elterülő rengeteg víztömeget. Feltekintett a sötét boltozatra, mintha pillantásával az eget keresné, hogy hálát adjon a fáradozásait dusan megjutalmazó sikerért.

A siker ez édes percében ismét eszébe jutott szerelme. A tetszhalott ismét nyitogatta bűvös, észbontó szemeit.

Arthur szívének felpeszsdülésében elhatározta, hogy szerelmének tárgyát megörökíti. A nagy festők megörökítették kedveseiket, Madonnáknak, bibliai alakoknak festve őket.

Arthur jobban megörökítette Olgát, mint Rafael kedvesét: az ő nevéről nevezte el a Szahara alatti tengert *Olga tengernek*.

*

Nem követjük Arthurt tovább az elsüllyedt tengeren tett felfedező utazásában.

Az olvasó annál készségesebben megbocsáthat e kirándulásra kínálgató alkalom elmulasztásaért, mert egy másik fejezetben, Barna Arthur utitársainál sokkal érdekesebb társaságban fog megismerkedni az elsülyedt tengerrel.

Barna Arthurt azon nagy gondolat vezeté a Szahara alatti tengeren tett útjában, hogy a Lesseps-csatornától az elsülyedt tenger legdélibb pontjáig hatoljon s így meggyőződjék, hogy Afrika északi partjai és a Szudán közt a földalatti összeköttetés megvalósítható-e?

Az északi szélesség 24-ik fokán tul azonban nem hatolhatott. Itt áttörhetlen sziklafal zárta el a siktengert. Arthur hetekig fáradozott, hogy nyílást, rést találjon, melyen a *Fesán* keresztüljuthat az elsülyedt tenger déli részeibe.

Hasztalan. A sziklafal függélyesen, vagy amphiteatrumszerűleg, de mindenütt tömören emelkedett fel egész a boltozatig. Számtalan helyen tett *áttörési* kísérleteket. A sziklafal azonban, melyet itt-ott — alkalmasint a Szahara felszínén létező hegyeket tartó — oszloplabirint fedett, daczolt minden erőfeszítéssel.

Arthur tán örökre lemondott volna ama reményéről, hogy valaha az elsülyedt tenger déli részeibe juthat, ha nem jó közbe egy érdekes felfedezés.

Az északi szélesség 30-ik fokának 40 első perce és a keleti hosszúság 10. foka alatt, egy diadalivszerű oszlopcsoportozatba vésve, e — részben elmosódott — betűket látta

M A R Z O.

E betük, — melyek közt látható hézagokon szintén betük nyoma látszott, de az idő és a víz-

párak az olvashatatlanságig elmosták azokat — kétségtelessé tették, hogy valaki már járt, Arthur előtt, az elszűlyedt tengeren. De ki?

Ha afrikai benszűlött volt az első felfedező, ez bizonyára arab írásjeleket használt volna. A sziklába vésett betűk azonban római betűk voltak.

Ha ellenben európai ember járt az elszűlyedt tengeren, miért nem hozta nyilvánosságra felfedezését? Ez csak akként magyarázható meg, hogy az elszűlyedt tengeren elveszett.

Amint Arthur az elszűlyedt tenger déli részeit záró sziklafalat vizsgálta, ismét betűket vett észre.

E betűk szintén, részben el voltak mosódva, s a felírás a hiányzó betűk miatt érthetetlen volt.

G Y A L Á S

Arthurnak, e betűket látva, egy gondolat villant fel elméjében. Az első felírást feljegyezte, s most az utóbbi betűket az első felírásból hiányzó betűk helyére téve, e nevet olvasta

MAGYAR LÁSZLÓ.

E felfedezésnek Arthur rendkívül megörült.

Magyar László nem veszett el az elszűlyedt tengeren. Bizonyára emlékirataiban akarta közzétenni nagy felfedezését. Ez emlékiratok azonban elvesztek. Arthur felfogadta magában, hogy ez emlékiratokat kutatni és fel fogja találni.

Magyar László bizonyára nem a Lesseps-csatornán, hanem délfelől hatolt a két felírás színhelyére. Neki tehát ismernie kellett a déli átjárót. Ha ismerte, azt bizonyára meg is jelölte emlékirataiban.

Ez emlékiratok képezték Arthurrá nézve a reménysugarat, mely az elszűlyedt tenger rejtélyes homályát fel fogja deríteni.

Felfedezése után tehát nyugodtabban tért vissza. Utazása kétségtelenné tette, hogy az elstülyedt tenger nagyrésze siktenger, vagyis a Szahara talaja boltozatot képez felette.

A siktenger a gabesi öböltől 10—15 mért-földre kezdődik, hol az elstülyedt tenger Tripolitania hegyvidékei alá nyomul. Nyugati határát a keleti hosszúság 7—8-dik, keleti határát a keleti hosszúság 10—15-dik foka képezi. Délen az északi szélesség 24. fokának vonalában emelkedő végzetes sziklafal zárja el.

Kétségtelen, hogy az elstülyedt tenger e sziklafalon túl messze kiterjed délre. Valószínű, hogy eléri az északi szélesség 15-dik fokát, vagyis a Csad vidékét is. S ha e szélességi fokig boltozata van a Szahara talajának, úgy a Szudánnal való hajózási összeköttetés megvalósítható.

E gondolatokban elmertülve tért vissza Barna Arthur a Lesseps-csatornához s onnét Tripolisba.

IV. FEJEZET.

Vasut a Szaharán.

1. Vasuti tervek.

Arthurt Tripolisban a német kormány azon megbízása, s az európai pénzügyi és politikai celebritások azon kifejezett óhajta várt, hogy mondjon határozott véleményt arról: lehetséges-e vasutat építeni a Szaharán?

E felhívás alkalmasabb pillanatban nem érkezhett volna.

Arthur a Szahara alatti hajózás nagy eszméjét egyelőre amugy is kénytelen leendett feladni. Előbb Magyar László emlékiratait kellett volna megtalálnia, melyekben — hitte — fel van jegyezve, hol kell keresni az elsüllyedt tenger déli átjáróját.

Ámde, valójában, léteznek-e Magyar László emlékiratai, s ha léteznek, meg fogja-e találni, miután a magyar kormány, a hetvenes években, az összes diplomatiái apparatussal, s támogatva az angol és francia kormányok által, hasztalan kereste?

Nem agyrém után futna-e, ha mellőzve a komoly felhívásokat, éveket vesztegetne el Magyar László emlékiratainak kutatása által, melyeket végre is csak a véletlenség játszhatja kezére?

Mindezek komoly megfontolása után Arthur

elhatározta, hogy egyelőre belenyugszik a parancsoló viszonyokba. Az emlékiratok felkeresésére vonatkozó tervét későbbre halasztotta. A nagy földalatti közlekedés eszméjének világa azonban nem aludt ki lelkében. A „Fesán“-t két hónapra élelmiszerekkel ellátva, a *Lesseps* csatornában kötötte ki, hogy minden pillanatban leszállhasson az Olga-tengerre.

Mielőtt azonban a vasut ügyének bolygatásához fogott volna, két kérdéssel akart leszámolni.

Nyilvánosságra hozza-e a Szahara alatti tenger felfedezését és értékesítse-e e tengert a Szudánnal való összeköttetésnél?

Ha az utóbbi kérdésre igenlő választ ad, az elsőnek igenlő eldöntése önkényt következik.

Ámde lehetséges és érdemes-e az Olga-tengernek a vasuti összeköttetésbe való belevonása?

Minden esetre lehetséges. Nagy hátrányt képez, hogy ép ott, a hol a tenger hajózható, hegyek és magas fensíkok képezik boltozatát, mely a legtöbb helyen, kétségkívül, ezer, sőt több lábnyi vastagságú. Ennek daczára azonban e boltozat átmetszhető. A tripolis-csadi vasútvonalnak Mursukot mindenesetre érintenie kell. Az Olga-tengert Szudán felől elzáró fal a mursuki Hammada déli határának közelében van. A boltozatot tehát Mursuknál kellene áttörni. Mursuk vidéke azonban 1700 lábra fekszik a Földközi-tenger tükre, s két ezer lábnyira a Szahara alatti tenger színvonala felett. A boltozat itt legalább 1000—1500 láb vastagságú. Ha tehát a földalatti tenger a közlekedési utak közé soroltatnék, ez csak úgy történhetnék, hogy a szaharai vasutat Mursuktól építenék ki a Csadtóig, s Mursukig a földalatti tengeren vezetne a forgalom útja akként, hogy Mursuknál az ezer láb vastagságú földkéreg áttörétnék, s

óriási emelő gépek vennék ki a 2000 láb mélységből a Szudánba szállítandó árukat, s viszont a csad-mursuki vasutvonalon érkező árukat e gépek raknák a földalatti kikötőben horgonyzó hajókra.

Ámde még a Földközi-tenger partjainak közelében is át kellene törni a boltozatot, hogy szintén emelőgépek eszközöljék a be- és kirakódást. A hajókat természetesen — akár egészen, akár alkatrészeit — szintén gépeken kellene leszállítani a mélységbe.

Arthur nem hagyhatott ki tervezéséből még egy körülményt. A Lesseps-csatorna a gabesi öböl-nél vezet Afrika északi partjai alá. E partok pedig Tunishoz tartozván, francia birtokot képeznek. Itt tehát csak azon veszélyre lehetne a boltozatot áttörni, hogy a Szahara alatti közlekedést Mursukig, Franciaország keríti hatalmába.

Ez pedig nem lehetett Németország érdekében. Hogy a Szaharán átvezető forgalmi ut Németország kezében legyen, az áttörést tripolisi földön kellett végrehajtani.

Arthur észleletei szerint azonban az Olga-tenger a partoktól 10—15 mértföldre, a magas fekvésű Ghorian hegység alatt hatol Tripolitania alá. Itt a talaj magasabb 2000 lábnál; az áttörés tehát még nagyobb fáradságot és költséget igényel vala, mint Mursuknál. Hozzá még egy 15 mértföldnyi vasutvonalat kellene kiépíteni Tripolisig, hogy a közlekedés a Földközi-tenger partját, s a német kereskedelmi telepet elérje.

Mindezeket összevetve Arthur azon következtetésre jutott, hogy a földalatti közlekedés létesítése Mursukig, éppannyi munkába és pénzbe kerülne, mint a tripolis-mursuki vasutvonal. Az ily közlekedést továbbá felettebb komplikálná, hogy két vasutvonal (a tripolis-ghoriáni és mursuk-

csadi) az áttörések helyein át a Szahara alatti tengeren érintkeznék egymással. Ezen kívül a forgalom a Németországra nézve legfontosabb, s a kulturára legalkalmasabb tartományt, Tripolitániát nem vonná hálózatába, mert utja e tartomány *alatt* vezetne Fesánba, hogy ott a mursuk-csadi, illetőleg mursuk-kanói vasutvonalon menjen Szudánba.

A legfontosabb érvet azonban az képezte a rövid földalatti vízi ut felhasználása ellen, hogy ez ut a tripolis-kanói vonalnak körülbelül csak egy harmadrészét (100 mrtf.) képezi; két harmadrészen (körülbelül 200 mrtf.) tehát vasutat kell amugy is építeni. A 100 mértföldből 15 különben is a tripolis-ghoriáni vasutra irandó le. Így 85 mértföld marad, melyen át a vasut nélkülözhető, oly területen, hol a vasut építése elé legkevesebb akadály gördül, s hol a cultura csirái leginkább kifejthetők.

E szempontok arra vezették Arthurt, hogy az Olga-tengernek a forgalomba — legalább egyelőre — való bevonásáról lemondjon. Félsikert nem akart arátni.

Az Olga-tengernek pedig még létezéséről sem tesz említést, fentartva magának, hogy a Szudánba vezető átjáró megtalálása után bocsátja közre nagy felfedezését. Azon tiz matrózt, kik közül öt a Lesseps folyosóba hatolt, öt pedig az Olga-tengert beutazta vele, még a felfedezés előtt megeskette, hogy a látottakról senkinek egy szót sem árulnak el. Ez emberek bálványozták Arthurt; a neki tett esküt tehát meg is tartják. Tripolisban sokan birtak ugyan arról tudomással, hogy Arthur kutatásokat tesz; kutatásainak eredményét azonban senki sem sejtette. Fritz és János pedig feltétlenül hallgatni fognak. Az elsőt köti Arthur iránt való barátsága, a másodikat hűsége.

Igy lép ismét elbeszélésünk előterébe a szaharai vasut kiépítése.

Említettük már, hogy a szaharai vasut eszméje először nem Arthur elméjében fogamzott meg. *Duponchel*, *Beau de Rochas* és *Rohlf*s már évek előtt tervezték a Szaharán át vezető vasutat. Kimutatták, hogy a vasutépítés e roppant pusztaságon lehetséges, a mint gyakorlatilag lehetőknek bizonyult a Pacific-vasut kiépítése Amerikában. Ámde mindháromnak bizonyítása inkább csak akadémikus, mint practikus volt. Nem tudták kimutatni először azt, miként szerzendő be e vasut kiépítéséhez szükséges rengeteg pénz; másodszor, miként győzhetők le a természeti akadályok.

Delessert, a híres francia financier 1876-ban ezt írta *Duponchel*nek:

„Ön nem számol le négy legyőzhetlen ellenséggel, melyek:

1. A forróság; 2. a víz hiánya; 3. a homok; 4. a lakosság. Hatvan foknyi forróság az árnyékban. Ivó víz nincs, s ön azt hiszi, hogy beszerezheti a kellő vízmennyiséget. Tévedés. Inkább táplálhatná mozdonyait és munkásait 8 frankos champagneivel, mint vízzel.

Hát a feneketlen homok, s a sirocco, mely egyetlen éj alatt megfojtja az ön munkásait, barmait, száz és száz kilométernyire eltemeti vasutját és mozdonyait; talál ez ellen védelmet?

Továbbá az ellenséges lakosság, mely legalább most és még száz éven át nem engedi, hogy a Szaharán más forgalmi eszközök közlekedjenek, mint a karavánok, melyeket kirabol!

A mi pedig a forgalmi hálózatba vont országok gazdagságát illeti, hol talál ön 300.000 tonna árut, hogy vasutjának legalább kamatait kifizethesse?”

Mindez ellenvetésekre és kérdésekre *Duponchel*nek, a genialis francia mérnöknek, lényegében csak e válasza van. *)

— Ön a forráságról beszél -- ugymond. Kétségkívül nagy forráság van a Szaharán, a nap bizonyos óráiban; de nem nagyobb, mint a Chélif völgyében, Algirben; az éjek viszont hidegek; sőt — mondják — nagyon is hidegek.

De hát arra valók az oázok, hogy a bajon segítve legyen. A vasuti állomások az oázokon lesznek. Ez állomásokon, melyek az utasok fogadására kellőleg berendezve lesznek, a vonatok bevárhatják a néhány óráig tartó elviselhetlen forráság elmúltát. Éjjel pedig valóban kellemes utazás lesz a hűvös szaharai légben.

A vízhiány nevében tett kifogás nem áll meg. Ott vannak a szaharai kutak és források. Az oázokon viz mindig található. A mozdonyt és az utasokat állomásról állomásra el lehet látni a kellő mennyiségű vízzel. Továbbá reservoirekat kell csinálni, a hol a talaj nem szolgáltat vizet. Az esők koronként megtöltik e medenczéket. A víz tehát olcsóbb lesz Delessert champagnei boránál.

Emlegetik a futó-homokot. Nem először tesszik. Ellenvetették *Lesseps*-nek is, hogy a szuezi csatornát be fogja temetni a homok. Betemette? Nem. Így fog történni a szaharai vasuttal is, mely egyébiránt oly völgyeken át fog vonulni, melyek legkevésbé vannak kitéve a szeleknek. A vasut el fogja kerülni a futó-homok sikmezőket.

Ami az ellenséges törzseket illeti, ezek bizonyára nem oly ellenségesek, mint voltak a vörösbőrű indiánok a Pacific-vasut hosszában. Sőt az

*) *Le Chemin de fer Trans-Saharien*, par O. Duponchel. Montpellier 1879.

oázok letelepedett lakossága örömmel fogja üdvözölni a vasutat, mely jótevőjévé lesz, s részesíteni fogja az európai civilisatio áldásaiban.

A vasut jövedelmezősége pedig biztosítva van; mert az évi forgalom körülül 280.000 tonnára tehető; mely felerészben kivitel, felerészben bevitel.

Bevitel.

Halfa	50.000 tonna
Datolya és különb. term. . .	20.000 "
Olajos termékek és magvak .	50.000 "
Gyapot, indigo, nyers bőrök stb.	20.000 "
Összesen	140.000 tonna

Kivitel.

A katonai telepek ellátása . .	30.000 tonna
Gabonanemtek az oázok számára	30.000 "
Só a Szudán számára . . .	50.000 "
Kézmű-iparczikkek	30.000 "
Összesen	140.000 tonna

Ide járul a személy-szállításból befolyó díj. Átlag 50.000 utazót lehet számítani a szaharai vasutra.

Mindez együtt 45 millió frank jövedelmet képvisel.

Feltéve, hogy az Algir Tombuktu közti 2500 kilométernyi vasut (a Pacific-vasut, Missouri-Sacramento 2800 kilom.) 400 millió frankba kerül, e 45 millió frank 10 percentes jövedelmet képvisel. Ahol pedig 10 percentes kamatra van biztos kilátás, oda a tőkepénz hivatlan is ömlik. Az Algir-Tombuktu közti vasutvonal sorsa tehát biztosítva van.

Igy *Duponchel* ur.

A tőkepénz azonban nem ömlott. Az algir-tombuktui vasut kiépítésére nem történt meg az

első kapavágás sem. A mi arra mutat, hogy ez a 10 percent mégsem oly bizonyos s hogy a kitűnő francia mérnök számításai mégsem nyugosznak oly rendithetlen alapokon. A tőkepénz kínálkozása minden vállalat sikerének barometruma. Ha a dus jövedelmet ígérő vállalat varázsigéje nem nyitja meg a pénzes zacskókat, ez azt jelenti, hogy a barometrum rossz időt jósol.

Duponchel ellenlábasa, *Rohlfs*, a híres afrikai utazó, nem ad sokkal kielégítőbb választ a *Peterman-féle Mittheilungen* 1877. évi folyamában.

— Bebizonyították e szakértők a szaharai vasut kiépítésének lehetőségét? szólta Arthur, Fritzel beszélgetve az eddigi vasuti tervekről. Igen. De nem bizonyítottak be kettőt. Először azt, hogy a forgalmat *állandóvá* és semmi akadály által meg nem zavarhatóvá képesek tenni. Másodszor azt, hogy a forgalom meghozza a vasutba fektetett roppant tőkének bár szerény, de biztos kamatait.

— Mit feledtek ki a tervezők számításukból?

— A homokot és a szeleket. S aki a Szaharán a homok és a szelek nélkül számol, az a gazda nélkül számol. A Szaharán a homok és a szánum van otthon. Hol találja *Duponchel* a homoktól és széltől mentő völgyeket, a gyakran száz és száz kilométernyire sík homokmezőkön? Miként kerüli ki *Rohlfs* a Tintumma s a többi homoksivatagokat? S a fennsíkok vízszegénységéről nem is szölok, hanem csak megmaradok a homoknál. Miként képzei *Rohlfs*, hogy homok-shedsjeivel vagy homok-ekéivel leküzdi a civilisationnak e rettentő ellenségét? *Rohlfs*, ki ismételten beutazta a Szaharát, ismerős a szaharai *száraz* viharokkal. Mikor e viharok dulnak, a nap elsötétedik, a láthatárt óriási szürke fellegek borítják be. Ezek a fellegek

nem hullatnak éltető esőt a tikkadt földre. A szél által felkapott homok-tömegek ezek. E felhők leszakadnak, maguk alá temetve mindent. A rop-pant kiterjedésti futó-homokmezők ilyenkor ugy hullámoznak, mint a vihar által korbácsolt tenger. Alakjuk és helyzetük a vihar után egészen más, mint a vihar előtt. Több mértföldre elborítják a szél irányában a szomszéd tájat, hol kioltanak minden szerves életet. A gyakran több száz láb magas homokdombok kimozdulnak helyökről. A hegyek járnak! Midőn ily halomsorok megindulnak, a vihar ellenállhatatlan ereje által lökve, beomolva, ismét óriássá növe előre rohannak: mi tartóztathatja fel a szélvész által pehely gyanánt felkapott e rengeteg tömegeket? Mit használ ekkor *Rohlf's* homokekéje, mit használna, habár chinai falakat építene vasutainak hosszában?

A homokfergeteg, a homok földindulás eltemetné sineit, vonatait, védő falait, az utasokkal, s a szállított árukkal együtt, valamint eltemette Cambyes hadseregét, s eltemetett annyi karavánt. Igaz, hogy a vonatot ki lehetni ásni, a sineket a homokfuvatagtól meg lehetne szabadítani, sőt, a legtöbb esetben az utasokat élve lehetne kimenteni a homok-sirból; ámde hol van azon üzleti tőke, melyet e gyakran ismétlődő bajok fel nem emésztenének, s hol van *Duponchel* 50,000 utazója, ki ily veszélyes kirándulást meg merne kockáztatni?

A Szahara homok-sivatagait nem elég legyőzni: *meg kell semmisíteni* azokat.

— Mivel lehet megsemmisíteni a homok-sivatagokat?

— Vizzel és növényzettel.

2. Miként lesz a homok termőfölddé?

— De képes vagy-e a Szahara minden pontján nagy mennyiségű vizet elővárázsolni és képes vagy-e a Szahara talajából eltüntetni a tengeri sót, mely a vegetáció terjedésének eddig is útját állta? Ha képes vagy mindakettőt végrehajtani, úgy a homoksivatagot csakugyan megsemmisíted, s termőfölddé változtathatod, vasutad jövődelmezősége biztosítva van. De ha csak egyiket vagy másikat vagy képes végrehajtani, úgy semmit sem értél el. Nem törölted le a nagy sárga foltot Afrika térképéről; vasutat hiában építesz, mert — mint saját szavaid bizonyítják — eltemet vasutaddal, terveiddel, s a civilizáció reményeivel együtt a forró homok.

— Képes vagyok mind a kettőt végrehajtani. A vízzel megölöm a homokot. A sót kiirtom bizonyos növények segítségével. A Lesseps-csatornát kiszélesíttetem, hogy az elsüllyedt tenger tükre felemelkedjék, s így a Szahara talajába több víz nyomuljon. A nyílás három méter magas és tíz méter széles. Kétszer annyira ki fogom bővíteni. E csatornán át annyi víz fog beömlni az elsüllyedt tengerbe, hogy a Szaharának eddig is bámulatos vízbősége érezhetően növekedni fog. Az *Ibu Khal-dun* arab történész által a tizennegyedik században leírt csudák ismétlődni fognak. E században — mert az elsüllyedt tenger ekkor még nem apadt le — szökőkutak támadtak a sivatagon, magasra lövelve vizsugaraikat. A Lesseps-csatornán át most 1446 köbméter víz ömlik másodpercenként a Szahara alá. Egy perczben beömlik a 30 négyszögláb nyíláson 86.760, egy óra alatt 5.205.600, egy nap alatt 136.938.400, egy év alatt 49.992.516.000 köbméter

viz. *) Oly óriási víztömeg, mely városokat sodorna el, összegyűlve gályákat emelhetne hátán, s mégis csekély egy legalább 120,000 □ mértföld kiterjedésű tenger vízveszteségének táplálására. Ez az oka, a miért apadt, a Földközi tenger alá, az elszűlyedt tenger tükre, mely tenger az elpárolgás és a szaharai források által több vizet vesz, mint mennyit a Lesseps-csatornán át nyer. Ha tehát annyi vizet vezetnek a Szahara alá, hogy e víz ne csak pótolja, hanem túlhaladja a vízveszteséget, úgy az elszűlyedt tenger tükre emelkedni fog. Erre szükségem lesz. A Szahara talajából bővebb vizű forrásoknak, szökőkutaknak kell támadniok, mint elbeszéli *Olympidor*, *Photius* és ezek után *Niebuhr*. A *Lehaute*, a civilizációt a Szaharán terjesztő e hős, által furt kutak nem fognak csak a sivatagok széleire terjeszkedni. Az egész Szaharán, s különösen a vasut mentében számtalan kutat kell furnunk. E kutak vízfogyasztását pótolnom kell a Lesseps-csatorna kitágítása által.

— De hátha tulságosan sok víz hatol a Szahara alá, s a növekvő víznyomás megrendíti, sőt elnyeli az alacsonyan fekvő talajt?

— Ellenőrizni fogom a beömlő vízmennyiséget. A „*Fesán*“ a Lesseps-csatornában indulásra készen áll; mindenkor leszállhatok, hogy megvizsgáljam az elszűlyedt tengert. Ha tükre kelletén túl emelkedni fog, részben, vagy egészen elzárom a

*) Hogy Arthur számítása pontos volt, ennek bebizonyítására itt közöljük a számítási feladat részleteit:

$$g = 9.8 \text{ méter.}$$

$$h = 120 - \frac{3}{2} \text{ méter.}$$

$$Q = 3 \times 10 \times \sqrt{2g \times 118 - 5}$$

$$= 3 \times 10 \times \sqrt{2 \times 322.60}$$

$$Q = 3 \times 10 \times 48.2 = 1446 \text{ köbméter.}$$

Lesseps-csatornát, míg ismét szükség lesz megnyitására.

— A víz szolgálatodban áll. A homokot megölheted. De miként lesz termőföldre ez a homok? Mily homok! *Moitessier* elemezte egyszer valamelyik oáz vegetációját kiirtó homokot s úgy tapasztalta, hogy az 80% kovagból, 13% kénsavas és 7% szénsavas mészből állt. Másutt pedig a só tulnyomó a homokban, úgy hogy a homokból termelik a sót! Miként lesz ez a homok termőföldre?

— A *Moitessier* által elemezett homok a Tamerna melletti oázst fojtogatta. Ez oáz forrásai bedugultak. A datolya-fáknak még lombkoronája sem látszott ki a homokfuvatagból. A benszülöttek hasztalan emeltek minaretet a homokdomb tetejére. Tovább terjedt az. Most már nem Allah-hoz, hanem a vízhez folyamodtak. Negyven méter mélységben azonban gypsrétegre akadtak, melyet nem voltak képesek áttörni. A francziák segítettek rajtuk. Kutfuróval áttörték a gyps-réteget. Hatalmas, percenként 4300 liter vizet adó vizsugár szökött fel. Az oáz megmentetett. Így győzetett le és állt a vegetatio szolgálatába az általad említett homok. Így fogom legyőzni és a vegetatio szolgálatába kényszeríteni a homokot mindenütt, a hol nincs tulterhelve sóval.

— És a hol tul van terhelve?

— Ki fogom veuni a sót a talajból, mikor aztán alkalmas lesz az a növénytermelésre.

— Miként veszed ki?

— Növények segítségével.

— Mely növények ezek?

— A *salsolaceák*.

A *salsolaceák* (*salsosa vermiculata*, *anabasis aticulata*, *suaeda fruticosa* stb.) a száraz sós ta-

lajban is megteremnek. E növények létfeltétele a tengeri só, mely nélkül nem tenyészhetnek. A tamariszkok a nedves sós talajban egész fákká növekednek. A salsolaceák, sóvirágaikkal pompás ékességét képezik a pusztaságnak. A *pistacia atlantica*, *fraxinus dimorpha*, *juniperus oxycedrus*, *juniperus phoenicea* pedig annyira szereti a sóstalajt, hogy a sóstavak partjain tenyészik. E növények a talaj kellő öntözése (s hozzá még az édes talajvízzel, vagy a tengervíznél sokkal kevésbé sós földalatti tenger vízával való öntözés) által a sivatagokon csaknem mindenütt tenyészthetők. Rendeltetésük az lesz, hogy a homokot megkössék és annak sótartalmát magukba vegyék.

A talajból kivett sóból e növények gyönyörű piros és fehér virágokat alkotnak. S mikor aztán a talaj már alkalmassá lett a vegetációra, kiirtatom ezeket, s ültetek oly növényeket, melyek szintén szeretnek, bár kisebb mennyiségű sót a talajban. Ilyen a *pálma*, ez a legszebb és leghasznosabb fa, a növényország királya. A datolya-pálma drága gyümölcse kimerithetlen jövedelmi forrás. Minden pálmafa biztos kamatokat hajtó tőkét képvisel. Egyiptomban egy-egy pálmafa 3—5 frt jövedelmet hajt évenként.

— Ha a pálma mindenütt meghonosítható a Szaharán, már ez maga elég arra, hogy a sivatag eltűnjék s vasutad jövedelmezővé váljék, véle Fritz.

— A pálmának tulajdonkép való hazája a Szahara. Ez isteni növénynek két tulajdonsága van, mely miatt kiválóan alkalmas a Szaharának viruló földdé való átalakítására. Egyik tulajdonságánál fogva, hogy t. i. a sóstalajt kedveli, megterem a szaharai homokban is, ha az kellő nedvességgel bír.

Másik tulajdonsága, hogy *rendkívül gyorsan* növekszik. Algirban is elég nyolcz év teljes kifejlődésére. A szaharai forróságban — ha vize van — elég kevesebb idő is. Ha a szaharai sivatagokban mindenütt pálmákat ültetnénk, 2—3 év alatt a rettentő pusztaság már gyönyörű zöld mezbe burkolóznék. De a Szahara alkalmas egyéb hasznos növények tenyésztésére is; nem kell tehát kizárólag a pálmák számára lefoglalnunk azt.

— Tanulmányoztad a Szahara flóráját, s hogy mily növények honosíthatók meg azon? kérdé Fritz, elcsudálkozva, hogy Arthur a nagy problema csomóját mily biztos kézzel bontogatja.

— Tanulmányoztam. Az algiri növényhonosító kertek fényesen bebizonyították, hogy Észak-Afrikában, tehát a Szaharán is (itt természetesen a talaj előkészítése után) a forró égalj minden növénye buján tenyészik.

Egy-egy ily honosító-kert valóságos növénykiállítás a forró és meleg égalj flórájából. Láthatók ott a 15 méter magasságu indiai fügefák, a *figus elastica*, melynek gyökerei a törzs különböző részeiből, sőt az ágakból indulnak ki s hatolnak a talajba. A fa törzsét úgy megerősítik e gyökök, mint a kötelek az árboczfát. Ez a figus így megtámasztva, ellenáll minden szaharai viharoknak. A figus család indiai tagjai mellett vannak a délamerikaiak. E csoportban tenyészik az indiai *naphirolepis*, a *justicia adhatoda*, a fényeslevelű *cocculus laurifolius* s a gyümölcstermő *jambosa vulgaris*. E tropicus növények szomszédságában tenyésznek az európai gyümölcsfák, japáni noszpolya, az amerikai füge. A következő csoport Ausztrália sajátos égalját tárja fel előttünk. A *grevillea* s a *jambosa australis* 8—10 méter magas cserjék. Ha a szél

leng, távoli tenger moraját véljük hallani. A csodálatos *casuarina equisetifolia* az, melynek a szél által mozgatott levelei adják ezt a tengermoraj-szerű hangot. Nem messze innét a *leptospermum*, kissé távolabb az *araucaria excelsa* vonja magára bámuló tekintetünket. Valóságos zöld gulya, mely a többi fa fölé emelkedik. Felső ágai az égre mutatnak; alsó ágai a földig érnek le és fokozatosan nagyobb-nagyobb kört képeznek. A *cytharexylon*, a *cordia*, a *poinciana*, *jacaranda* csak oly jól diszlik Észak-Afrikában, mint hazájában. A *spidium pyri-ferum* csakugy görnyed itt is gyümölcs-terhe alatt, mint saját égalja alatt. A hol a homokra sok vizet eresztenek, ott csodálatos gyorsasággal nő meg a bambusznád. Eléri a tíz méter magasságot. Kerítésnek használják a szél és homok ellen. (Ha megvédi a növényeket, megvédheti a vasutat is.)

A banana (*musa paradisiaca*) itt termi leg-szebb gyümölcsseit. Különböző fajai: a *musa zeb-ricza*, *discolor*, *speciosa*, *vittata*, s az abiszszi-miai *musa ensete*. A bromeliaceákból képviselve van a *bromelia sceptum*, a *tillandsia fatinosa*, *amoena zebrina*, az *aechmea fulgens*, *bilbergia pyra-midalis* stb. A jó reménység fokának növény-zetét a *zamia*, *cerotozamia*, a *cycas*, *encephalartos* stb. képezik. Az ákác különböző fajai is ked-velik a szaharai talajt: az *acacia nilotica*, *ve-rek*, *lebbek*, *arabica*, *farnesiana*. Meghonositha-tók a Szaharán a bambuszfajok közül: a *bam-busa Thuarsii*, *arundinacea*, *variegata*, *mitis* stb. Az olajfa dús szüretet ad. A hegyeken ez a fa vadon is terem.

— Hiszen mindez már egy egész növény-világ! kiáltott fel Fritz, elkábulva a sok növény latin nevének említése miatt.

— Pedig nem szoltam még arról, mily dus gyapot-, halfa-, czukor- és kávé-termelést lehet a Szaharán létesíteni s hogy a gabonanemek legnagyobb része termesztethető lesz a pálmafák snövény-hulladékok által teremtettt humusban.

— A Szahara tehát termőfölddé, cultura alá vehető országgá lesz.

— Azzá.

— Európa tulnépesedése ide fog ömölni.

— Ide.

— Nem igaz Maltus tana, hogy a népesség számtani és az élelmiszerek mértani arányban növekesznek.

— Az arány megforditva áll.

— Így tehát nem lesz socialismus.

— Socialismus lesz, de nem lesz munkáskérdés. A munkaadók zsarnoksága megszűnik, mert Afrika tömegesen veendi igénybe a munkás kezeket. A fekete rabszolgaságot megszüntette Európa. A fehér rabszolgaságot meg fogja szüntetni Afrika. A viruló országgá változtatott Szahara kétszázmillió embert lesz képes táplálni. Afrika többi részei eltarthatnak 400 milliót. Az emberiség sohasem fog kifogni a térből. Végtelenül terjeszkedhetik.

— Éljen a benépesített Szahara!

Arthur által, a Szahara befásításának alapján készített vasuti terv roppant sensatiót keltett Európában, sőt az egész világon. Az egyes államok és bankárok szakértőket küldtek ki a terv megvizsgálására.

Arthur, elhallgatva, hogy a Szahara alatt tengert fedezett fel, s. hogy e tenger vizét a Lesseps-

csatorna kitágítása által az eddiginél nagyobb mérvben szorította bele a Szahara talajába, egyszerűen csak tényeket constatált a szakértők előtt, kik közt kiváló geologusok, botanikusok, mérnökök és gazdák voltak.

Bebizonyította előttük, hogy a Szahara talajából, néhány köves fensik kivételével, mindenütt nagymennyiségű vizet lehet, kutfurások által, a felszínre hozni; sőt a források sok helyen maguktól támadnak a homokbuczkák közt; így tehát a homokot ki lehet irtani a Szaharáról. Bebizonyította, hogy a felső homokkal nem érintkező források és kutak vize sokkal kevesebb sőt tartalmaz, hogysen a vegetációra nézve ártalmassá lehetne. Bebizonyította végre, hogy a salsolaceák növény-családjával ki lehet venni a Szahara talajából a sőt; így tehát ott is létesíthető vegetáció, ahol a homok és a kötött talaj nagyobb mennyiségű sőt tartalmaz. Előadta, mely növényekkel ültethető be a Szahara azonnal, s melyekkel kell azt beültetni akkor, midőn a homok már valóságos termőfölddé lett.

Arthur érvei oly meggyőzőek, felfedezései oly meglepők, számításai oly pontosak voltak, hogy a szakértők egyhangulag megvalósíthatónak tartották az eléjük terjesztett tervet.

Arthur nevét most felkapta a hír szárnyára, s meghordozta az egész világon.

Hatszáz millió alaptőkével csakhamar társaság alakult.

Háromszáz milliót előirányoztak a tripolis-kanoi vasut építésére és háromszáz milliót — egyelőre — a Szahara nagyobb sivatagainak beültetésére.

Mikor egyszer pénz volt, a munkás kezekben

sem volt hiány. Minden európai állam ezerével küldte a munkás kezeket Afrikába. A munkabér e miatt, egyszerre felszökött Európában.

A munkás osztály fellélegzett.

Félmillió ember dolgozott a titáni művön, mely amint megkezdtek, máris rohamos gyorsasággal közeledett befejezéséhez.

Először megfúrták a kutakat a tervezett vasút hosszában s aztán rakták le a síneket, sok helyen csak a kő- vagy gypstalajra, minden töltés nélkül. Kétfelől 1—2 kilométer szélességben — a talaj sótartalmához képest — pálmákat, salsolaceákat, tamariszkokat, vagy ahol a nedvesség nagy volt, bambusz-nádat ültettek a homokba. A nagy homoksvatagokban pedig azért fúrtak kutakat, hogy a homokot megkössék, így megakadályozzák annak terjedését, sőt termőföldre változtassák át azt.

A titáni munka két év alatt elkészült.

A köszénhiányt Arthur pótolta. *Lavoisier* még a múlt században talált fel egy gépezetet, melynek segítségével a gyújtó lencse a nap helyzetének változása daczára, mindig egy és ugyanazon alapra veti a sugarakat. Az ily készülékkel bíró gyújtó lencse kiválólag alkalmas vasuti kazánok fűtésére, különösen a Szaharán, hol csak igen ritkán borítják az eget fellegek, sőt a déli sivatagokon, mint a Tintumma-sivatagon, a benszülöttek állítása szerint, eső sohasem esik.

Éjjel tehát szénnel, nappal *napsugárral* fűt a szaharai vasut. Éppen 50⁰/₁₀ megtakarítás, ami, a szénnek Afrikában való drágasága mellett, évenként roppant összeget képvisel.

Delessert kifogásai elvesztették alapjukat. A meleget legyőzi a befásítás. A vízhiányt, a vasut egész hosszában, legyőzték az artézi kutak és for-

rások. A homoksivatagokat legyőzte a víz. A vasut jóvedelmezőségét biztosították a Szahara ültetvényei. A benszülöttek ellenségeskedését legyőzték a homok-sivatagok közepett mintegy varázsűtésre támasztott oázok, s a Csad-tó vidékén felállított katonai telepek.

Az első években nem lehetetlen ugyan, hogy a mohamedán fanatizmus, a Csad-tó és a vasuttól nyugotra eső Asbek hegység vidékének rabló és harcziás törzsei merényleteket intéznek a vasut, valamint intéztek a karavánok ellen. E bajok, ha ugyan bekövetkeznek, csak átmenetiek lesznek, valamint átmenetiek voltak azon bajok, melyekkel — az indiánok támadásaival — a Pacific-vasut forgalma küzdött. Egy pár erőyes megtorlás meg fogja törni a benszülött lakók kalandkereső és harczi kedvét.

E bajok azonban különben is csak alig néhány földrajzi foknyi területeire fognak szorítkozni; mert, mint említettük, Tripolistól egész Fesán déli határaig eléggé rendezett viszonyok jöttek létre, s így óvó intézkedésekre a vasutvonal két harmadrészen egyáltalán nem lesz szükség.

Arthur tehát egész nyugodtan adhatta át vasutját a forgalomnak.

E vasut a civilisáció utja lesz, melyen át az európai polgáriasodás, szelid erkölcsök, jóllét- és műveltség fognak Afrika vadonáiba hatolni. Európa a kamatok kamatjaival vissza fogja fizetni Afrikának azon 2000 év előtti civilisáció jótékonyágát, mely e nagy világrész északi partjairól áradt az akkor még a barbárság sötét ködében elveszett Európára.

Ezért nagy esemény a szaharai vasut megnyitása. Nagyobb, mint az ó- és ujkor politikai történetének legnagyobb eseményei.

S aki e nagy eseményt létrehozta, a modern tudomány e herosa, az emberiség e jöltevéje, a helyett, hogy azon olympi gyönyörmámort élvezte volna, melynek ragyogó felhőjébe elmerültek az ő kor istenei, midőn az emberiséget valamely nagy jótéteményben részesítették: megverve egy asszonyi szempártól, kezén-labán megkötözve egy asszonyi hajszállal, ott kinlódott — vonaglott a szerelem reményeinek és kétségbeeséseinek Procrustes-ágyán.

V. FEJEZET.

Háromszáz mértföld a sivatagon.

1. Indulás előtt.

Arthur a kikötő rakpartján végbement jelet után lakására ment, hol bezárkózott: nem volt senkire nézve otthon.

John Bull a szemes reporter nyomon követte s interview alá akarta őt fogni. Nagy volt azonban a derek brit bosszankodása, mikor János ur, Arthur szolgája — kit önérzetes modora, affektált nagyizolása miatt neveztek el „ur“-nak — leghatározottabban kijelentette, hogy ura senkit sem fogad. E kijelentés azonban legkisebb zavarba sem hozta a brit felség hidegvérű alattvalóját. Minden teketória nélkül leteritette skót plaidjét az egyszerű lóczán, melyen János ur szokott éjjelenként álmodni rég elhagyott hazájáról a szép alföldi rónáról, a szegedi paprikásleről s a tűzről pattant magyar menyecskekről.

János ur bámulatos nyugalommal nézte az angol megtelepedési előkészületeit, gondolta magában, majd elhordja a tolakodó vendéget, ha nem is a szél, legalább az éhség, most már délután 5 órára járt az idő. John Bull viszont úgy gondolkodott, hogy őt e helyről el nem mozditja semmi földi hatalom, s Arthurt ekként ostromzárolva,

nem fogja körmei közül kiereszteni. Sőt, mintha kitalálta volna János ur gondolatát, hogy ez az éhséget tartja szövetségesének, oldaltáskájából harapni valót vett elő s jóízűen falatozott, miközben farkasszemet nézett János urral. János feltette magában, hogy azért sem fog boszankodni. Csak bozontos bajuszát csavargatta s közben-közben huszárkard gyanánt metsző pillantást vetett az angliusra.

Az est szállt. Tripolist kivilágítják. A korámnyszó palotájában fényes estély lesz a német főherczeg és leányának tiszteletére. Az angliusnak bizonyára el kell mennie, s így — gondolta János ur — megszabadul tőle. Ámde ismét csalatkozott. *John Bull* meg úgy gondolkodott, hogy az estélyre Arthur is elmegy, s így szobáját el kell hagynia. Az estélyen — előre láthatólag — nem beszélhet vele: beszélni fog tehát utközben. Ha pedig Arthur nem menne az estélyre, *John Bull* sem megy; majd megtudja barátaitól, mi történt az estélyen, s a hallottakból, láthatlanban, kanyarit fényes távirati tudósítást lapja számára; de Arthurral okvetlenül beszélni fog, ha előbb nem, reggel, mikor ez a vasutra megy.

Elmult tiz, tizenegy óra, Arthur mégsem távozott szobájából. János ur többször bement hozzá, s minden ily alkalommal majdnem birkózni kellett *John Bull*al, ki minden áron be akart hatolni. A reporter hiában kérdezősködött, hogy mit mivel ura odabent. János ur boszut állt; egyetlen szóval sem elégítette ki *John Bull* kíváncsiságát, mely legfőbb fokra hágott, mikor János egy kis dobozzal jött ki, melynek czimiratát nem sikerült elég korán elrejtenie az angol vizsga tekintete előtt: Frigyes Ágost herczegnek volt czimezve. *John Bull* odaadta volna félévi reporteri fizetését, ha megtud-

hatja vala, mi van a dobozban, János ur azonban kérlelhetlen volt. Távozott, de alig néhány perc múlva ismét visszatért.

John Bull belátta, hogy Arthur most már nem megy a kormányzó estélyére; de azért mégsem távozott őrállomásáról. Brit reporteri szívósággal kitartott. Arthurral minden esetre akart beszélni az indulás előtt. Mi oka volt John Bullnak a sürgős beszélgetésre? Bármennyire megőrizték is Arthur matrózai a rájuk bízott titkot, elejtettek egy-egy szót az elsüllyedt tengerről. John Bull a legrosszabb angol laptudósító lett volna, ha az ily elejtett szót fel nem veszi, s az ekként talált nyomon tovább nem kutat. Mily nagy diadala lesz lapjának, ha ez közli, biztos adatok alapján, először a hirt, hogy a Szahara alatt tenger van! Elhatározta tehát, hogy az éjet állomásán fogja tölteni, s Arthurt nem engedi megszökni, a ki különben is kerülni szokta az interview név alatt ismeretes vizsgálóbírói kivallatásokat.

János nagy szemeket meresztett, midőn látta, hogy az anglius, a késő esti órák daczára, nemcsak nem távozik, hanem a lefekvéshez tesz előkészületeket. Ennek már fele sem volt tréfa. Az angol megfosztotta még éji nyughelyétől is, őt, a kiszolgált huszárt. Hiában volt a szemeknek minden diplomaiai jegyzékváltása, egy-egy sommatiót jelentő kézmozdulat, sőt maga az ökölbesorított kéznek hadüzenete: John Bull rendületlenül és a — lóczán maradt.

De mit művelt Arthur annyi órán át szobájában?

Gondolataiba mélyedt. Lefolytak lelki szemei előtt a mult élményei. Életének törekvései és céljai, ezek a mozgató erők, melyek egy oly nagy és fegyvelmezett tehetséget titáni munkára hajtot-

tak, szemrehányólag intettek feléje. Megjelent előtte az imádott hölgy alakja is, dicssugarak által övezve. Láttá őt arczán a szomorúság kifejezésével, mint azon udvari ünnepélyeken, mikor bucsut vett tőle. Átesillogott a lelkére nehezedő sötét borun az a fényes szempár, mely a kikötői jelenet alkalmával oly kérőleg és biztatólag nyugodott az ő arczán. Megértette e szempár beszédét. Az ajkak beszédének közege a lég, a szemek beszédének a delevillanyosság. A szemek beszédét ez a rejtélyes, ellenállhatatlan hatalom közli. Amit Olga szemei mondtak neki, még most is viszhangzott lelkében. E szavak azonban nem némithattak el egy más, szintén hatalmas beszédet, Arthur önérzetének és öntudatának gunyos szavait.

— Beleszeretnél egy istennőbe, akinek ép azért, mert istennő, nem adhatod szivedet büntetlenül. Ha bármely földi lényt fogadsz be szivedbe, boldog lehettél volna, nem kellett volna megtagadnod meggyőződéseidet, élhettél volna nagy, az emberiség javát előmozdító céljaidnak. Ha asszonyi szépség lebilincsel, átadtad volna magadat a varázsnak, élveztél. élvezet adtál, de azért megmaradtál volna önmagadnak. Ha az asszony megértett volna, nőddé teszed, felemeled eszméid magas régióiba; de *te* vitted volna fel magaddal a magasba, hol ha szédül, a *te* szivedre borult, bálványozott, félistennek tartott volna. Ámde ez a másik nem csak testedet, de *lelkedet* követeli. *Az* olvaszt magába és nem te őt. *Az* ragad felfelé és nem te őt. Nem *az* istenit téged, hanem neked kell őt istenitened. Téged tisztel meg az ő szerelme, nem *őt* a te szerelmed. Tekints rá, amint büszkén áll a földi nagyság piedestálján. Gondolhatod-e, hogy e piedestálról leszáll hozzád. Képzeld egy szobrot, mely lelép oszlopáról a mindennapi élet poros ut-

jára! Avagy nem pirulnál-e, ha az istennő leszállna hozzád, hogy *asszonynyá* legyen érted. S tudna-e *csak* asszony lenni? Volna-e ehhez ereje? Ha volna és feláldozná magát érted a szerelem oltárán, nem emlékeztetne-e egy borus tekintete, egy önfeledt sóhaja ez áldozatra, s elfogadnád-e ez áldozatot? De hisz ő nem is gondol erre. Benne nem él a vágy, hogy asszony legyen, kinek lénye beolvadjon a szeretett férfi lényébe. Neki a hideg magasság otthona, a fény és ragyogás légköre. Hiu-ságának hódol akkor is, midőn észrevesz. A lángelme is fényes csecsebecse, s hozzá még ritka jószág azon régiókban, hol egészen más tulajdonságokkal szoktak ragyogni. Neked kell felemelkedned az ő magasságába. S ide csak *meggörnyedve* juthatsz fel. Ha *kicsiny* leszel, léssz *naggyá* az ő szemeiben. Meg kell tagadnod meggyőződéseidet, ki kell vetköznöd önmagadból, a lángeszű tudós-ból, a büszke demokratából, — az emberiség érdekeinek előharczosából sima udvaronczczá kell válnod. S az első lépést már is megtetted. Közlebb jutottál hozzá, de eltávoztál önmagadtól. Mától fogva kisebb lettél, de nagyobb az ő szemeiben. Egy világrészt váltottál meg, halhatatlan műved által, a nyomortól, a tudatlanság és vadság setétségétől; a renitens természet nyakára tetted a civilizáció jármát. E műved méltóvá tett az emberiség örök hálájára, s te kifizettetted az emberiség tartozását egy uralkodó kegye, egy rendjel által. Arthur kezébe rejtette arczát, mintha pirulna önmaga előtt. Majd izgatottan felugrott, mintha nem akarná tovább hallgatni a vádat.

Az a vádaskodó hang azonban kiméletlenül, könyörtelenül folytatá: — Viseld melleden. Jól fog az illeni az emberiség javáért dobogó szived fölé. Az emberek meg is bámulnak. A hízolgók tömjé-

nezni fognak. Lehetsz — és fogsz lenni — gróffá, herceggé. Elnyerheted hölgyed kezét. Meg fog hasonlítani a tömeg, irigyelni fognak. S azon körben, hova feljutsz, mégis azt fogják hátad mögött mondani: Kalandor. S ha mégcsak hátad mögött mondják! Én pedig azt fogom füledbe sugni magános óráidban, midőn ráérsz önmagaddal társalkodni: Gyáva, ki megtagadtad meggyőződésedet, áruba bocsátottad lángelmédet egy asszonyi szempárért; az emberiség javáért lelkesülő szived dobogását elfojtja egy melleden pihegő asszonykebel hullámozása. Abban a körben, a hova remélsz eljuthatni, feledni fogod mindazt, a mi eddig lelkesített. Minden nagy tette képtelen leszesz. Csak lakozni fogsz a hatalomhoz, melynek — tehetségeidben — fegyvert adsz a világot mozgató nagy reform eszmék leküzdésére. Akik barátaid voltak, ellenségeiddé lesznek, kik ellen harcolnod kell. Új emberré leszesz, kinek pirulnia kell a régi ember miatt. Az apostaták dühével kell támadnod régi elveid ellen, hogy új szövetségeseid bizzanak benned. De hozzá még megeshetik rajtad, hogy nem is éred el célodat. Engednek feljutni bizonyos magasságra, s akkor, miután már nem térhetsz vissza, eléd tolják a kasztrendszer sorompóját. Ég és föld között maradsz, egy rideg sziklához lánczolva, mint Prometheus. Bolond! Miként hiheted, hogy hölgyed szerelmet érez irántad. Csak játékszere vagy. Látván, hogy elmenekültél bűvköréből, utánad jó, hogy mint megszökött, de ismét kézrekerült rabnak, szorosabbra fűzze bilincseidet. Semmi sem vagy egyéb, mint szépségének és hiúságának diadalszekeréhez kötözött hadifogoly. Próbáld felé kinyújtani meglánczolt kezeidet, s látni fogod arcán czikázni a megsértett fenség villámát. Tekintetével a porba fog sujtani. Összetöri játék-

szerét, nem gondolva meg, hogy e játékszer egy sziv, melynek sokkal nagyobb hivatása volt, hogysem csak arra szolgáljon, hogy kielégítse egy aszszony pillanatnyi szeszélyét. . .

Önérzetének e kemény szavai lesújtó hatást gyakoroltak Arthurra. Büszkesége és szerelme döntő csatát vívott egymással. S a mily mérvben győzött az első, oly mérvben veszített tért a második. Olga alakja, mely az imént még a szerelem verőfényében ragyogott, olyan lett szemei előtt mint a jégszobor, melyen a téli nap utolsó sugarai törnek meg: még mindig fényes, mindig ragyogó, de hideg és a sziv melegét megdermesztő.

Arthur határozott. Szerelmét leküzdí minden áron. Olgát feledni fogja. Erős akaratával kitepi a bálványképet szívéből, s ismét valódi isteneinek fog áldozni. S nem hátrál meg gyávák módjára, a harc elől: homlokzat-támadásban fogja legyőzni ellenségét. Nem fogja kerülni Olgát, s tekintetének varázshatalmát. Meg fogja törni e varázst: van hozzá eszköze. A rendjelet visszaküldi Frigyes-Ágost nagyherczegnek. Felrobbant maga mögött minden hidat. Válaszfalat emel maga és Olga közt. Olga nagyherczegnő bizonyára a büszke lenezés egy nemével fordul el tőle; ez kihijja Arthur önérzetének daczát, a két erős jellem aczélkard gyanánt fog összezsapni, s egymástól visszapattanni. Távolabb lesznek egymástól, mint midőn két világrész állt köztük. Olga elejti játékszerét, Arthur — ki fog ábrándulni.

Ily gondolatokkal foglalkozott Arthur azon hosszú délutáni és esti órákban, mialatt John Bull az előszobában várakozott. A kormányzó estélyére nem ment el. Ki akarta kerülni, hogy gratuláljanak neki művéért és — rendjeléért. Különben is, még az estély előtt vissza akarta küldeni a rend-

jelet Frigyes Ágost nagyherczegnek, s e tény után nem jelenhetett meg egy hivatalos ünnepélyen, hol csupa magasrangu hivatalnokok, rendjeles urak, sőt a császári ház egy tagja van jelen leányával. Ez több leendett kihívásnál.

A fekete sas-rend nagykeresztjét becsomagolta s néhány sorban megköszönve a császár kegyét, de kijelentve, hogy semmiféle ily kitüntetést el nem fogadhat s mindjárt kezdetben csakis azért nem utasította azt vissza, mert nem akart felidézni nyilvános botrányt, visszaküldte a herczegnek a rendjelet.

Mintha kő esett volna le szívéről. Kinyitotta ablakát, melyen most beáradt a hűvös, balzsamos esti lég. Mohón szíтта magába az éltető elemet. Az éj homályát a forró éjraj fényes csillagai s a házak kivilágított ablakai üzték el Tripolis láthatáráról. Ott a hosszú fényárban uszó ablaksor mögött a kormányzó diszterme, a teremben fényes társaság, s e társaság központján Olga van. A függönyökön elsuhanó árnyak tánczoló párok. Tán épen Olga herczegnő röppent át valamelyik fényes, rendjeles ur karjain?

Arthur hosszan bámult a kivilágított ablak-sorra. Ez ablakok, mintha a mórizlésű palota szemei volnának, melyekkel az visszabámul Arthurrá, csodálkozva, hogy nem jött el, ő, a kinek az ünnepély hősének kellene lennie.

Lassanként elcsendesült minden. A tovarobogó kocsik jelezték, hogy az estélynek vége van. A kormányzó palotája egyenkint behunyogatta fényes szemeit; végre behunyta valamennyit. Tripolisban az utolsó kivilágított ablak is setét lett.

Csak az afrikai égalj szikrázó, sugárkévéket eresztő csillagai folytatták az ég kivilágítását.

A szaharai vasut tripolisi indóháza reggeli öt óra előtt megélénkült. Csoportosan érkeztek a megnyitási ünnepélyre hivatalos vendégek. Egy szakasz katonáinak csengő zenével vonult a pályaudvarra. E csapat fogja képezni a vonat fedezetét azon lehetőségre való tekintetből, hogy ha az Afrika belsejében lakó törzsek merényletet intéznének az első vonat ellen. *Walter, Hermann, Sturm* az első érkezők közt voltak. *Sturm* arcán a bosszankodás és baljóslatu fenyegetés kifejezése váltakozott. Mindhárman a váróterem egyik szögletébe vonultak félre a tarka-barka csoportoktól.

Arthur a váróterembe lépve, azonnal észrevette három barátját. Hozzájuk sietett. Mindhárom hidegen fogadta üdvözlését. Egyedül csak Fritz szorított vele kezét. *Sturm* bosszusan fordult el.

— Minek köszönjük a szerencsét, gróf ur, herczeg ur, vagy miként tiszteljük, hogy méltóztatik hozzánk leereszkedni, mondá félig komolyan, félig gúnyos mosollyal *Walter*.

— Értem és megbocsátom magatokviselését, válaszolt *Arthur*. De önmagam és barátságatok iránt tartozom azon felvilágosítással, hogy neheztelésekre többé semmi ok sincs.

— Hogyan? Hát a rendjel? szólta *Walter*.

— Hosszasabb magyarázatokra nem lévén idő, egyszerűen csak tudtotokra adom, hogy a rendjelet visszaküldtem *Frigyes Ágost* nagyherczegnek.

Mind a három socialista melegen szorított kezét *Arthur*nal. *Walter* majdhogy nyilvánosan át nem ölelte a „megtérőt.” Örömének kitörését *Frigyes Ágost* és leányának belépte akadályozta meg. Ezek kíséretében volt a kormányzó, a rendőrminiszter s több európai hatalom képviselője. *Sturm* suttogó hangon nyugalomra intette *Waltert*, mert — ugymond — *Arthur* amugyis nehezen vihette ki, hogy

a megnyitási ünnepélyre meghivattak; ne iparkodjék tehát a herczeg s a kormányzó figyelmét magára vonni.

Arthur, midőn az előkelő vendégek elhaladtak mellette, tiszteletteljesen, de hidegen üdvözölte Frigyes Ágost nagyherczeget és Olga herczegkisasszonyt. Ez utóbbi kecsesen hajtotta meg fejét; ajkán szívélyes mosoly lebbent át.

— Ez még semmit sem tud a tegnap történetekről, gondolá Arthur.

Frigyes Ágost nagyherczeg Arthurt megpillantva megállt, s kezét nyujtotta.

— Meghivom önt kupénkba. Utitársunkká kell lennie, hogy felvilágosításokat adjon a Szaharáról.

— És bámulatos vasutjáról, tette hozzá Olga. Arthur meg volt lepetve. Azt kellett hinnie, hogy levelét a nagyherczeg nem kapta meg.

E feltevést azonban megczáfolták a herczeg további szavai.

— Ha a fekete-sasrend nagy keresztjének visszautasítóját nem, a szaharai vasut építőjét biztosíthatom a császár kegyéről, folytatta a herczeg suttogó hangon, hogy a körülállók ne hallják.

Amig Frigyes Ágost nagyherczeg így szólt, Olga tekintete e szavakat mondta Arthurnak:

— Nem sikerült terved. Én akadályoztam meg. Nem leszesz képes harczolni ellenem. Én vagyok az erősebb, te a gyengébb.

Arthur büszkén egyenesedett fel, mintha a szemeiben felvillanó fény ezt válaszolta volna:

— Majd meglátjuk. Harczoljunk tehát!

A nagyherczeg és leánya a pályaudvarra léptek; kíséretök kissé elmaradt mögöttük.

— Megtettem kedvedért, habár nem látom be szeszélyed indokát, mondá Frigyes Ágost.

— Te vagy a legjobb papus a világon, szólt tréfás hangon Olga.

— A császár bizonyára megneheztel, hogy a sértést büntetlenül hagytam.

— Nem neheztel meg, ha ismerni fogja czé-
lomat.

— S ez?

— Hogy Barna Arthurt kiragadjam a socialisták karjai közül, s megnyerjem számunkra azon küzdelemben, mely a német császárság és socialismus között folyik.

— Mi is ezt akartuk. A császár azért küldte neki a fekete-sasrend nagykeresztjét.

— Rendjelekkel, kitüntetésekkel nem értek czélt, veté ellen Olga.

— Ugy száműzzük, letiporjuk őt is, mint a többi, tüzeskedett a nagyherczeg.

— Veszélyes ellenfél lesz, a ki meg tudott hódítani egy világrészt.

— A német császárságra nézve nem létezik veszélyes ellenfél.

— Meglátjátok. — Azaz, hogy nem látjátok meg — tette hozzá Olga büszke mosolylyal — mert ezt a veszélyes ellenséget én szövetségesetekké teszem.

— Miként?

— Ez az én titkom.

— De szivednek remélem, nem lesz része a játéokban, melybe gyermekes szeszélyből kezdesz.

— Ez is az én titkom! szólt tréfás daczczal Olga.

— Mit szól hozzá *Hohenhaus* herczeg?

— Neki egyáltalán nincs joga hozzászólni.

— Neki ígértem kezedet; sőt a császár is, mint családunk feje.

— De én nem ígértem neki.

— Nem mondtál ellent.

— De igent sem mondtam.

— Tehát nem akarsz nejévé lenni?

— Azt sem mondom.

— Ugy hát mit mondasz?

— Hogy te vagy a legjobb, leggyengédebb apa. De most hagyd abba a vallatást.

— Csak azt jegyzem meg, hogy Hohenhaus herceg nagy szolgálatokat tett és fog tenni a socialismus elleni küzdelemben. E küzdelem miatt viseli a rendőrminiszteri tárczát, habár egyike a legelső tábornokoknak és a leggazdagabb főnemeseknek. A kezedet reméli elnyerhetni, jutalom gyanánt.

— Lépjtünk kocsinkba, szólta Olga, nem véve tudomást atyja legutóbbi szavairól.

Beléptek. Csakhamar követte őket *Sonnenstern* kormányzó és *Hohenhaus* herceg; végre Arthur, ki Frigyes Ágost meghívását nem utasíthatta vissza; de habár visszautasíthatta, nem tette volna: erősnek érezte magát Olgával szemben.

— A nagyhercegnő magára fogja vonni a világ bámulatát, hogy vállalkozik a Szaharán való utazásra, szólta *Sonnenstern* kormányzó Olgának.

— A világnak nincs oka a bámulásra, válaszolt Olga mosolyogva. Hisz a Szahara le van győzve.

— Még nincs legyőzve, csak meg van fékezve, szólta a kormányzó. Hogy a vegetáció teljesen leküzdje a homokot és a forróságot, egy évtizedre és nem két évre van szüksége.

— A szaharai utazás veszélyei azonban megszűntek, jegyezte meg Olga.

— Csak a komoly veszélyek. A kellemetlenségek nem.

— A kellemetlenségek ellen fel vagyok fegyverkezve — türelemmel. A lángész, a civilisáció diadalának szemlélete kárpótolni fog a kellemetlenségek és fádalmakért, szólta Olga Arthurra pillantva.

— E kellemetlenségek és fádalmak megbátjatják veled, hogy eljöttél engem nyugalomból kizavarni, s felujítani szívem és eszem közt, a már kiküzdött harczot; mondta magában Arthur.

— A kocsik különben úgy vannak készítve, hogy a kellemetlenségekből is minél kevesebb rész jusson ki számunkra, folytatta a kormányzó.

Sonnensternnek igaza volt.

Valamennyi vasuti kocsí a szaharai égaljnak megfelelőleg volt készítve. Az oldalfalakat egy csavar segítségével fel lehetett tolni, miáltal a kocsik nyitottakká váltak. A vagonok tetejéről két oldalt lecsüngő vászonernyő védett a nap ellen, s a vonat sebes mozgása következtében támadt légáramlatot, legyező gyanánt, hajtotta a kocsiban ülőkre. Ez a nappali utazás alkalmával volt szükséges. A szaharai éjek azonban igen hidegek. A forró homok gyorsan lehűl, s ez által oly hideget idéz elő, hogy a hőmérő higanyoszlopa, éjjel, néha közel a zérus fokig száll le. Éjjelre a kocsik oldalfalait leeresztik, e vászonernyőt felcsavarják, s így a kocsikban ülők megmenekülnek a nagy hőmérsék-változás romboló következményeitől.

A nagyherczeg és kísérete számára berendezett kocsí pompás terem volt. Antik vázákban álló tropikus növények dus lombozata adott árnyat. A terem közepén csillogó vizsugár szökött fel, a legnagyobb melegben is kellemes hűvösséget terjesztve maga körül. Ez a szökőkút úgy volt ké-

szítve, hogy a vagon alatti bassinba vegyileg készített jeget raktak. Itt a jég megolvadva vízzé vált s egy gép erős nyomása felszökelésre kényszerítette. Egy kis benyiló Olga herczegkisasszony számára volt berendezve hálókamara gyanánt.

A nagyherczeg meglegedését fejezte ki a berendezés felett. Olga el volt ragadtatva. Különösen tetszett neki a tropikus növények közt felszökelő vizsugár, s a kis hálókamara gyengéd, figyelmes berendezése. Volt ott minden, ami egy előkelő hölgy toillettejéhez és kényelméhez szükséges.

A vonat készen állt az indulásra. A hatalmak képviselői szintén helyet foglaltak a számukra berendezett diszes kocsikban. A harang harmadszor kondult meg. A gőzgép fűtlyentett. Az első vonat utra kelt Afrika belseje felé.

2. A sivatag csudái.

E pillanatban beugrott valaki Frigyes-Ágost és kíséretének diszkocsijába. A kis társaság meglepetve nézett a betolakodóra.

John Bull volt, a ki, mint tudjuk, Arthur lakásának előszobájában töltötte az éjet, hogy Arthurral beszélhessen; a derék brit azonban hajnal felé mély álomba merült, s nem vette észre Arthurt, midőn ez a vasutra ment. János ur a világért sem zavarta volna az angol egészséges hajnali álmát. Hadd aludjék, gondolta, így legalább elké-

sik a vasutról, s meg leszek boszulva. Még az ajtót is rázárta, hogy ha felébred ne távozhassék.

John Bull azonban, midőn ébredve észrevette János ur cselvetését, egy az athletika minden szabálya szerint végrehajtott rugással betörte az ajtót, s hanyat-homlok rohant a vasúthoz. Neki nem volt szabad elkésnie.

John Bullt legkevesbé sem zavarta, hogy kellő reggeli toilette nélkül, egyszerre a legelőkelőbb társaság közepére cseppent.

— *John Bull*, a „Daily News“ levezője vagyok, mondám meghajtva magát Frigyes Ágost és leánya előtt. A vonatról lekéstem, tehát oda nyitottam be, a hova a szerencsés véletlen vezetett. S a véletlent valóban szerencsésnek nevezhetem, hogy fenséged és kíséretének körébe jutottam. Ily szerencsébe bizonyára nem részesült és nem fog részesülni egy lap tudósítója sem. Lapomnak ez nagy dicsőségére válik. Az első állomásról táviratozni fogok az engem ért kitüntetésről. (Itt látom Sir Arthurt is, tette hozzá gondolatban John Bull; most nem fog melekülni előlem.)

— S az első állomáson megment bennünket jelenlététől, akarta mondani *Hohenhaus* rendőrniszter; a nagyherczeg egy intésére azonban a mondat közepén megállt.

Frigyes Ágost nagyherczeg, kit derűtségre hangolt John Bull megjelenése, s eredeti modora, egy székre mutatott, jelezve, hogy a hivatlan vendég helyet foglalhat rajta.

— Fenséged lekötelez, mondá John Bull, leülve. Én vagyok a legszerencsésebb reporter az angol felség birodalmában. E szives fogadtatás méltó kifejezése azon barátságos viszonyoknak, mely Anglia és Németország közt fennáll. — De, ni, hisz

már a Szahara közepén vagyunk, pedig csak most hagytuk el Tripolist.

— Ez a *Msia*, szólalt meg Arthur a nagyhercezeg felé fordulva. A tripolisi pálmakert.

— Szép pálmakert, ahol csak futó homokot lenget a szél a pálmák koronája felett, mondá John Bull.

— Tripolist a szárazföld felül több mértföldnyi szélességű homok-buczkák veszik körül, magyarázá Arthur. E homokterület sokkal nagyobb volt, mielőtt pálmaültetvényekkel meg nem akadályozták továbbterjedését. A keleti szelek a lybiai sivatagról századokon át hordták a finom homokot, mely eltemette a rómaiak által Afrika északi partjain teremtetett civilisátiót. Itt ahol most utazunk, hajdan az előkelő rómaiak diszkertjei és villái voltak. E villák romjai itt-ott még láthatók; a hajdani vegetációnak azonban vége van. Ha a pálmaültetvények szaporodnak, s ellepik az egész síkságot, a homok ismét el fog tűnni.

— S a villák ismét megjelennek, mondá a nagyhercezeg.

— De nem a rómaiak, hanem a modern comfort képviselői, tette hozzá Arthur.

E pillanatban pálmaliget közt haladt a vonat. A kelő nap sugarai bearanyozták a növénykirályok levél-koronáit. A tripolisi pálmakert itt valóban megfelelt nevének. Egy nyíláson át már láthatók voltak a Ghorianhegység ormai. A vonat csakhamar átrobogott e hegység kapuján, melyet a *Bates* és *Szmera*, a Ghorian e két előretolt sziklabástyája képez. Gyönyörű hegyvidék tárult fel az utazók szemei előtt. Vad hegyi patakok medre által megszaggatott szűk völgyek felett, magasra emelte sziklavárait a Ghorian hegység. Majd kopár sziklafalak meredeztek égre, elzárva a tekintet

elől a láthatárt. A vonat pár percz mulva a *vadi el Herában* robogott. Ez tágas, sziklás, mély völgy. Egész alkata arra mutat, hogy a Szaharáról eltűnt tengernek köszöni létét. A tenger hullámai aláásták a Ghoriant, betörték a nyíláson, de a magas szorosnál megállásra kényszerítették az áttörhetetlen szirtek. Még most is látszik azon sziklagát, mely a tenger partját képezte. A gát azonban most át van szakítva. E szakadáson át hatol a vasut is a völgybe. A vasut mellett, nem sokára, számos, a sziklába vágott barlang volt látható. Egymás mellett és egymás fölött egy csoportban meg lehetett volna számlálni vagy ötvenet.

— E barlangok a természet alkotásai? kérde Frigyes Ágost nagyherczeg.

— Nem. Az ember keze hozta létre azokat, válaszolt Arthur.

— A természet alkotásai sokkal nagyobb-szerűek, mondá Olga. Ahova a természet teszi még a rombolásban is alkotó kezét, ott valódi csodák támadnak. Micsodák a legnagyobb dómok, a legmagasabb pyramisok ama hegykupolához képest, mely pedig csak kétezeröttszáz lábra emelkedik a tenger színe fölé. Hát a 26—28 ezer láb magas hegyek, a természet e rengeteg alkotásai. Mily alap, mily építészeti genialitás kellett ahhoz, hogy e végtelen sziklatömegek saját súlyuknál fogva össze ne dőljenek! És nem dőlnek össze százezerdek alatt sem, míg az emberi kéz alkotásait rombadönti legfeljebb egy-két ezredév, eltemeti a homok, sár és porond. Hát azok a barlangok, melyeket a természet alkot. Micsodák ezekhez képest a boltíves, kupolás építészeti remek. Nagyszerűségük mellett elenyészik Szent-Péter templomának impozáns belseje. Ha összehasonlítjuk az

ember és a természet alkotásait, az első, bármily nagyszertűek és becsesek, elenyésznek a valódi mester alkotásai mellett.

Arthur a meglepetés egy nemével pillantott Olgára, kinek a lelkesedés pirral árasztotta el arczát.

— Hogy tudja bámulni a természetet! gondolta magában.

— Talán a trogloditáktól származnak ez üregek? kérde Hohenhaus tábornok, aki meg akarta mutatni Olga előtt, hogy ő is hallott valamit a barlanglakókról.

— E barlangoknak most is vannak lakóik, szólt Arthur, mintha nem is hallotta volna Hohenhaus herczeg kérdését. A kormányzó ur jól tudja, hogy e barlangokban a német császár ő felségének adózó polgárai laknak. A Ghorian-kerületben több ily földalatti falu van.

— Melyekről már *Lyon* kapitány is irt, mondá Olga.

— Igen, *Lyon* kapitány leírta e falvakat, melyek neve: *Sedia*, *Suayeh*, *Usen* és *Has el Jehub*. Ily falu az is, a mely mellett most haladt el a vonat. E barlangokat azonban nem jelenlegi lakóik építették. Századok óta léteznek, de mégsem az őskorbeli barlanglakóktól származnak. Valószínűleg a zsidók vájták azokat, kik az izlam elterjedése után tömegesen vándoroltak Afrika éjszaki partjaira, s itt a berber lakossággal összevegyülve, számos benszülött törzset rábirtak a héber vallás felvételére. Az Atlas hegyvidékein szintén sok zsidó telepedett meg, vegyült össze a benszülött törzsekkel. Es sajátságos, hogy ott is előfordulnak az ily földalatti falvak, melyet a benszülöttek nem szoktak építeni.

— Az ott egy várrom, szólt Frigyes Ágost

nagyherczeg, egy kiszökélő sziklán álló dűledezett falakra mutatva.

— A rómaiaknak e vidéken számos castellumuk volt, mondá Arthur, ez azonban nem vár, hanem egy keresztyén kolostor, a *Khafaidji Aamer* romjai. A törökök csak később alakították át váracscsá, a lázongó benszülöttek megfékezésére.

— Keresztyén kolostor volt, s mégis pogány neve van, mondá Sonnenstern kormányzó.

— Egy hatalmas arab főnök neve, ki Tripolis vidékén függetlenül uralkodott. Róla neveznek több romot a Ghorján-hegységben.

— *Khafaid Aamer* arab főnök a tizennegyedik század elején valóban uralkodott a régi Tharabulus, a mai Tripolis felett. Ő alapította a Beni Aamer uralkodóházat. — Mondá Olga herczegnő egyszerűen, mintha az egészen természetes volna, hogy egy alig husz-huszonegy éves hajadonjáratos a történelem ez apró részleteiben is. Csak Arthur fulében csendült meg egy accentus, melylyel Olga ezt mondta neki: Tudok olvasni a természet könyvében, mint te; a mult homályát a történelem fénye csak úgy megvilágítja az én szemeim, mint a te szemeid előtt.

A vonat ismét tágas völgyben haladott. A völgy közepén egy magas sziklatorony emelkedett, mintha titánok raktak volna ezermázsás köveket egymás fölé. A sziklatorony tetejét egy még enyészetében is büszke várrom foglalta el, mint szirt csucsát a sásfészek. A romokból kiszakadó köveket a sziklatoronyból a völgybe hajigálja a szél és esőviz, mintha az átmenő karavánokat akarnák megdobálni a romokban feljáró kísértetek. A hajdani várur bizonyára azért rakta e sziklára sásfészket, hogy onnét, mint a lég királya, lecsapjon a völgybe

a zsákmányra. Ősi időktől fogva ezen vezetett át a kereskedelmi ut Tripolistól Mursukba.

— Ez a *Kazr Danan*, magyarázta Arthur. Egy középkori arab lovag vára. Hajdani gazdájáról csak azt őrizte meg a hagyomány, hogy egyike volt a legvitézebb, leglovagiasabb és leggazdagabb arab lovagoknak.

— De lovagiassága bizonyára nem zárta ki, hogy a vidék réme legyen, kirabolja a kereskedőket, elragadja a környék legszebb asszonyait, mondá Hohenhaus herczeg.

— Mindezeket megtették, még nagyobb mérvben a keresztyén lovagok is. Sőt el lehet mondani, hogy a mór lovagok nagyobb tiszteletben tartották a vagyont és nőérényt, mint a legszeplőtlenebb keresztes vitézek, veté ellen Arthur.

— A mór lovagok a valódi lovagiasság mintaképei, mondá Olga herczegnő. A híres spanyol lovagok, kiknek hősi tetteit a legszebb románczok magasztalják, őket utánozták. Ezek azonban csak másolatok voltak, az eredeti példányok Granadában és Afrika északi partvidékein éltek. Felettébb kár, hogy míg a költők és népmondák megörökölték a spanyol lovagok viselt dolgait, addig a mór lovagokról csak néhány régi románcz beszél, de mivel spanyol költők művei, e néhány románczot sem a mór lovagi erények iránt való bámulat sugalta. Mily hősi tettek, mily szerelmi történetek, mór lovagok és spanyol hölgyek által eljátszott szerelmi tragédiák, a romanticismusnak mily szép emlékei maradnak vala az utókorra, ha a spanyolok, midőn a mórokat kiűzték, egyszersmind nem semmisítették volna meg a mór civilisációt, a mór tudományt, a mór költészetet, s a mór lángelme számtalan remekét. (Olga szavainak hangsulya itt azt mondta Arthurnak: Látod

értek olyanhoz is, amihez azt hitted nem értek. Tudok lelkesülni a multért, érdekel a romanticismus, a mór lovagok és spanyol lányok szerelmének története.)

A vonat a Ghorían déli fensikján haladt. Ez a fensik kelet felé lehajlik. Ép a lehajlás végén van egy falu, Kuleba. E falu arról nevezetes, hogy itt van az olajfa régiójának déli határa. A melegebb éghajlat alatt már nem tenyészik Olasz- és Spanyolország e hasznos növénye.

Az utasok szemei előtt nemsokára egy tágas síkság tárult fel, melyet minden oldalról apró hegyek környeznek. A Ghorían legmagasabb csucsai azok, melyek azért látszanak kicsinyeknek, mert a síkság ezer lábnál magasabban fekvő völgy-tekno, melynek közepén kettős halom emelkedik. E halom oldalain van *Misda*, Ptolomaeus, *Mufti Komeja*. Festői panoráma. E magas völgy mértföldekre terjed, legnagyobb a Ghorian-hegység völgyei közt. Egy oáz, mely 1100 láb magasan fekszik a tengeszíne felett. A legszebben viruló terület Tripolitániában. Termékenysége rendkívül nagy, mert vize bőven van; pedig körülötte a Ghorían bércei teljesen kopárok, fehérek, mintha óriások temetőjének siremlékei volnának. Az oáz vízbőségének az az oka, hogy az esővíz a wadi Serabon át mind e magas völgybe szivárog le, mert azok a fehér szirtormok és sziklák mindmegannyi gipsztömbök, melyek a vizet nem engedik a mélyre hatni, úgy, hogy az mind az oázra fut le, megtermékenyítve annak talaját.

A Misda körüli növénydus oázon volt az első állomás. A vonat csak rövid időre állott meg. Víz nem a gép, hanem az utasok számára kellett bevenni. A szaharai vasut nappal napsugárral fűtött. A *Lavoisier-féle* készülék pompásan reflectálta

mindig a kazán ugyanazon pontjára a nap sugarait. Habár szeptember vége felé járt az idő, a nap mégis melegen sütött. A Misda körüli oáz pálmáinak árnyékában is 30 R. fok volt, d. e. 11 órakor. Misda Tripolistól a kanyargó völgyeken át 36 mértföldnyire van. Ez utat a vonat hat óra alatt tette meg, óránként 6 mértföld sebességgel.

A misdai oáz a *pistacia Atlantica* északi határa. Itt kezdődik a valódi tropicus flóra.

Olga hercegnő le akart szállni, hogy a gyönyörtü ligetekben sétáljon s tervéről csak Arthur azon megjegyzése folytán mondott le, hogy a vidék hemzsege a párduczoktól.

John Bull is nagy hajlamot érzett a leszállásra, de attól tartott, hogy ha leszáll, a hercegekocsijába többé nem térhet vissza. Iparkodott minél kisebbre összehuzódni, hogy elfeledkezzenek jelenlétéről s így kényelmes karosszékén az érdekes társaság körében maradhasson. Térdén jegyeztette a hallottakat. Mily pompás tudósításokat fog azokból összeállítani lapja számára!

— Olga hercegnő — — a párduczok — — *pistacia Atlantica* — — mormogta magában, jegyezve a legutoljára hallott szavakat.

Csakhamar megkondult az indulást jelző hang. A vonat a misdai síkságról ismét sziklák közé jutott. A hegyes vidék azonban nem sokára véget ért. A hamada éjszaki határára jutottak.

A vasut még egy emberektől lakott vidéket érintett. A vonat robogva, dörögve a szirttalajon, *Gharja el Gharbia* mellett haladt el.

— Ez egy római diadal-kapu, szölt Arthur a kis város mellett látható romhalmazra mutatva.

E romhalmaz hajdan a város falait képezte.

Csak három ívbolt maradt épen, mind a három kaput képezett. A két szélső kaput már betemette a kőpor és romomladék, a középső azonban büszkén emelkedett fel magas ívezeteivel, mintha még most is várná a benszülöttek ellen csatázó diadalmas római hadvezért. Távcso segítségével el lehetett rajta olvasni a következő felírást:

PRO AFR ILL.

A többi betűket megemésztette az időnek sziklákat morzsoló vasfoga.

— *Provincia Africa illustris*, olvasta Arthur, kiegészítve a hiányzó betűket.

— Még *Aurelius Severus Antoninus*, a Caracalla korából való; tette hozzá Olga. Ezen vonult át a Vespasián idejében épített római út, mely nyugat felül vezetett Fesanba. Ez a *via Vespasiana*. (Diadalmasan pillantott Arthurrá, mintha mondaná: Nem tudsz előttem ujat mondani. Én ép úgy áttanulmányoztam a messze távolból, a Szaharát és történelmét, mint te, aki éveket töltöttél itt. Olvastam Barth, Richardson utazásairól. Tanulmányoztam a geológiát, a Szahara flóráját és zoológiáját. Meg akartam mutatni, hogy a nő is megtanulhatja mindazt, a mit a férfiesz elsajátít. Tanultam, mert nem akartam mögötted maradni. Érdekelt az a föld, melyet te öntöztél fáradságodnak veritékével.)

— *Pro — Arthur — illustris — Olga — via Vespasiana — venit*, mondatolta saját magának John Bull, ki szörnyen bele volt mélyedve a jegyzetírásba. A mondatolás azonban egészen hangosan történt. Lehetetlen volt meg nem hallaniok Olgának és Arthurnak.

Olga hercegnő mélyen elpirult. Megértette John Bull mondását: tudott latinul is. (A mit

John Bull bejegyzett, az előtte kifejtett latin szavak után ezt jelentette: A fenséges Olga Arthurért jött Vespasián utján.) Arthur kemény, vizsgáló tekintetet vetett John Bullra, mintha meg akarta volna tudni, vajjon szándékosan vagy véletlenül mondta-e a szagztatott latin mondatot. John Bull mereven bámult jegyzőkönyvébe, arcának egy izma sem mozdult az éles tekintet alatt. Arthur tehát megnyugodott. Ez a hideg, bámészkodó arcz kezességet nyújtott arra nézve, hogy a mondásban nem rejlett czélzás. De vajjon nem letek-e abban czélzást a társaság tagjai? Arthur e tekintetben is csakhamar megnyugodott. A nagyherczeg — a kormányzó, s a rendőrminiszter arcza a meglepetés semmi jelét sem mutatta. Valószínű, hogy egyik sem tud latinul, vagy ha tud is, nem figyelte meg John Bull szavainak összefüggését.

Hogy azonban Olga nagyherczegnő megértette John Bull szavait, ez iránt semmi kétsége sem volt Arthurnak. Olga arczát egy pillanatra pirosra festette a fejébe felszökkenő vér, s e pillanatot olyan volt, mint egy vörös márványba vágott Juno. A következő pillanatban már visszanyerte nyugalmát, de mégsem mert feltekinteni. A két oldalt elterülő kő-sivatagot szemlélte. — Jól van így, gondolta Arthur. Megérdemelted a büntetést. Mért nézesz rám észbontó szemeiddel, mért ragyogtatod elmédet és tudományodat. Ez elég volt neked. Legalább nem fogod megingatni elhatározásomat; békét hagysz nekem.

A válságos szünetet a nagyherczeg szavai szakították félbe.

— Mily nagy a hajdani római birodalom még ezeréves romjaiban is. Három világrész hirdeti e csodás nép nagyságát. A legjobb utak még egy

ezred mulva is azok, melyeket e nagy utépitő állam készített.

— A rómaiak — mondá Arthur — ismerték a jó közlekedési utak hatalmát. A legiók hóditották, de az utak tartották meg a provinciákat. A hatalmas kőutak megteremtették a jóllétet, lehetségessé tették a római központi hatalom igazgatásának folytonosságát. Ha lázadások ütöttek ki, a jó utakon könnyen lecsaphattak a legiók a lázadókra. Minden állami lét, s minden colonisatió első feltétele az utépités. E nélkül sem egyik, sem másik nem képzelhető.

— A római birodalomnál a földön nem volt nagyobb és hatalmasabb állam, szólt Sonnenstern kormányzó.

— Nem volt, de van jelenleg, mondá Arthur.

— Melyik az?

— Anglia.

— Yes, Sir! Al right! Rule Britania! kiáltott lelkesülten John Bull. Ezt megtávirom lapomnak.

— Róma uralkodott három világrész, Anglia uralkodik négy felett. Róma hatalma nem terjedt ki az Oceánra, Anglia uralkodik a tengerek felett is. A tengerek kétharmad részét borítják a földtekének. E rengeteg területen Anglia korlátlan ur. Világhatalom csak az lehet, mely meghódítja az Oceánt. Anglia meghódította. Anglia a tengereken át, négy világrészbe vert gyökereket. Az ő kezében van letéve a civilisatió sorsa. Anglia fogja polgáriasítani a földtekét.

— Rule Britania! kiáltott minden mondat után John Bull.

— Anglia e magasztos hivatásában akar osztozkodni Németország, midőn felismerve a tenge-

rek és gyarmatok birtokának fontosságát, tengerészetének kifejtését és a gyarmatosításon fáradozva jegyezte meg Frigyes Ágost nagyherceg.

— Jó rendőrség nélkül azonban sem Anglia, sem Németország nem oldhatja meg hivatását, véle Hohenhaus herceg. Rend nincs rendőrség, civilizáció, haladás nincs rend nélkül. Németország e tekintetben Anglia előtt jár. Mióta a német birodalom rendőrállammá lett, a rend jobban uralkodik benne, mint Európa bármely más államában.

— *L'ordre à la Varsovie!* szólta John Bull.

Arthur egy jóváhagyó pillantással jutalmazta meg John Bullt.

— Ön feledi, hogy a német uralkodó család egy tagja, a császár képviselője, a tripolisi kormányzó, a német rendőrminiszter jelenlétében, s német földön teszi e sértő nyilatkozatot. E szavaiért letartóztathatnám önt.

— Letartóztatni a brit felség alattvalóját, british citizen. Protest-nota. Sommaton. Declaration of war, Atrocity. Rule Britannia! kiáltozott John Bull, miközben székéről felugrott, s úgy hadonázott, hogy ökle majd közeli érintkezésbe jutott Hohenhaus herceg orrával. Ez kénytelen volt hátrább vonulni, s egy széket tolt, védfal gyanánt, maga és Albion dühöngő fia közé.

A kellemetlen jelenetnek a nagyherceg vetett véget, kijelentve, hogy John Bullnak nem lesz semmi bántódása, de a vonatról, a legközelebbi állomáson le kell szállnia, honnét aztán kedve szerint távirhat lapjának az első szaharai vonat utazásáról.

— Minő hegység az, melyhez közeledünk? kérde aztán Arthurtól, hogy más térre terelje a beszélgetést?

— Az a Sudah — vagy fekete-hegység. Egy

óra múlva tulleszünk rajta. Ez az utolsó hegyvidék egész a Var láncolataig. A fekete-hegyeken túl következik a nagy kiterjedésű köves sivatag, a tripolis-kanói vonal legkietlenebb része.

A fekete-hegység a vasut vonalán nyolczvan mértföldre volt Tripolistól. Délután 2 órakor a vonat már a hegyek közt kanyargott tova, s 3 órára érte el a 2000 láb magas szorost, mely a köves sivatagra vezet. A nap legmelegebb órái tehát nem érték utazóinkat a tulajdonkép való kő-sivatagon, melyet a Szahara napja izzóvá melegít fel. A nap már jól lehajlott a zenitről, midőn a vonat a fekete-hegység déli átjárójából kibukkant.

Rettenetes panoráma nyílt meg a Sudah déli lejtőin. Amerre a szem pillanthatott, mindenütt kopár, vörössárga mező terült el, az életnek minden jele nélkül. A vörhenyes barna homokkőrétegek, a sárgás színű márga, a fehér gipszmezők uralkodó kőzetei a talajnak, melyből itt-ott halmokat képezve, ki-kitörtek a gránit sötét tömbjei, jelezve, hogy itt hajdan vulkáni erők működtek. E sivatagot messze elkerüli ember és állat egyaránt. A nap sugarai hihetetlen hőfokra melegítik fel a valóságos izzó pokollá változtatják a rémes pusztaságot. Ha Dante látja, bizonyára kiszemeli vala a kárhozat e helyét Francesca da Rimini és bűntársa számára. A pokoli hőség, melyet nem enyhít egyetlen lomb, egyetlen vízcsepp sem, a teljes magány, melyet csak a forróság következtében meg-ritkult levegő és elkábult agy népesít be csodálatos fantomokkal, nagyobb gyötrelmek kinpadjára vonja vala, mint azonmélységes pokol, melybe a nagy olasz sötét képzelme temette az elkárhozottakat.

Délután 4 óra volt. A Sudah-hegység utolsó csucsai is elvesztek a kő-sivatagon tovarobogó vonat mögött. A nap már erősen lehajlott s a hő-

mérő mégis 33 R. fokot mutatott. Nem annyira a nap, mint inkább a talaj árasztotta izzó hőugarait. Az utasok érezték, hogy tulajdonkép csak most kezdődnek a szaharai utazás kellemetlenségei.

— Mursukig nincs enyhét adó oáz? kérde Frigyes Ágost nagyherceg, ki, valamint a társaság többi tagja, érezni kezdte a nagy hőség zsibbasztó hatását.

— Van három is; de csak jelentéktelen, válszolt Arthur. Az *Om el Abid*, a *Sebha*, s a *Rhodua*. Mindegyik egy-egy forrás mellett támadt. Én furattam e köves talajban számos kutat, mint téz, mely mellett ép most elhaladunk, s mely perczenként több ezer liter vizet ad. De a növényzet e kőtalajban csak nehezen fogamzik meg. A legsósabb homok is hálásabb talaj a márgánál és gipsznél. Pálmafáim az artézi kutak vízbősége daczára, elcsenevészettek benne. A nagy fáradtsággal furt kutak azonban mégis hasznosak. Lehűtik a levegőt és a talajt egyaránt. E kutak nélkül a Sudán és Mursuk közti kősvatag, legalább nappal, járhatatlan volna. Nincs oly szilárdan épített agy, mely tíz órán át e sivatagban a nap és talaj közvetlen hevének kitéve, meg nem őrülne. Barthnak volt egy kiszáradt fája az Asbek déli lejtőjén, melynek törzse által vetett árnyékba rejtette fejét a nap elől s mégis deliriumban találták társai és csak alig voltak képesek megmenteni. Az artézi kutak nélkül e pillanatban legalább 40 R. hőség romboló hatásának volnánk kitéve. A szaharai vasut csak úgy volt létesíthető, hogy a köves sivatag talaja is sok vizet tartalmaz. Azért nem lehetett a vasut építésénél Barth, Richardson és Overwey utját követnem a Hamada el Homra magas fensíkján át, mert ott, előttem ismeretes okok miatt, lehetetlen vizet sajtolni a meddő talajból.

— Egy másik vonat! kiáltott fel most Sonnenstern kormányzó.

Valóban egy másik vonat rohant a sivatagon párhuzamosan a díszvonattal. Csakhogy ennek kezei felül s a kocsik alól voltak, mint az angolok által a Kap-földön épített katonai vasutaknál. Ez a másik vasut azonban tökéletes hasonmása volt a díszvonatnak. Ugyanazon kocsik, ugyanazon alakokkal, csakhogy minden megfordítva.

— *Délbáb, ködkép*, magyarázta Arthur. A kőtalaj nagyobb hófokra hevül, mint a lég s így támad a tárgyak visszas képe.

Olgát, ki a John Bull fentebbi kiszólása óta, gondolataiba mélyedt, szintén felterve álmodozásából a csodálatos tünemény. Tekintetében, mely Arthur tekintetével találkozott, egy egész polus jeges zónája volt hómezőivel, jéghegyeivel, ragyogó, de hideg északi fényével. Arthurnak önkénytelenül eszébe jutott tripolisi lakásán öntudatával folytatott beszélgetése: „Ha kinyujtod feléje meglánczolt kezeidet, látni fogod arczán cikázni a megsértett fenség villámát.“ Olga szintén tudta, hogy John Bull szavaiban nem rejtett szándékos célzás, de sértette büszkeségét, hogy Arthur hallotta ama szavakat. Provokálni akarta magaviseletével Arthurt; de restelte, hogy John Bull, bár öntudatlanul kimondta afrikai utazásának célját. Ez volt oka hallgatásának. Ez volt oka, hogy a fata morgánát nézve, hideg közönyvel tekintett Arthurrá.

A felfordított vonat után egyéb csodatüneteket mutatott a forró talaj által megritkított levegő.

— Ime egy város a láthatáron. Bizonyára Mursuk, szólott Frigyes Agost nagyherczeg.

Valóban a láthatár szegélyén egy város volt látható. A pálmafák lombkoronái közül szeszélyes

alaku építmények, tornyok emelkedtek ki. Ezek a házak, tornyok azonban mintha földrengés dult volna alattuk, inogtak, összedőltek, csodásan átalakultak.

De bármily gyorsan haladt is a vonat, a városhoz nem jutott közelebb. Ugyanoly sebességgel távozott a város, mint a vonat közeledett hozzá.

— Egy *futó város*, szolt Arthur. Szintén a forró lég szeszélyes alkotása.

A város után következtek egyebek. A kopár kőmező megélénkült. Pálmaligetek, regényes fekvésű falvak, tavak, karavánok, folyamok támadtak a láthatáron. Felséges hajsza volt. A vonat óránként hat mértföld sebességgel rohant előre, a városok, tavak, falvak, folyamok, ligetek és karavánok, szeszélyes ködalakok, csalfa ábrándképek futottak előtte, mellette, s utána, szintén 6 mértföldnyi sebességgel.

— Ez aztán a gyönyört utazás, kiáltott fel Sonnenstern kormányzó.

— Beautiful! Superbe! Magnifico! Esto es un panorama! kiáltott John Bull egy folytában négy nyelven: angolul, francziául, olaszul és spanyolul. (Szokása volt, midőn haragudott, vagy valami bámulatba ejtette, több nyelven beszélni.)

— Potemkin falvai össze sem hasonlíthatók e nagyszerű dekorálással, mely alá a természet elrejti a rémes pusztaságot, mondá a nagyherczeg.

— A természet a legnagyobb dekoráló, jegyezte meg Arthur. Virágokkal tudja bevonni a sirt, úgy hogy ki szélére jut, azt hiszi, nászágyra fekszik. Nem haladja-e tul minden színpadi festő képzelmet a tropikus ég alj növényzete maga szingazdagságában, vagy a sivatag a maga leverő rettetetességében? Hát mikor aztán a természet el-

kezd maga is játszani a pusztaság szinpadán! A köves sivatag most egy ily szinpad, hol a természet, a nagymester, tart productiót. Most közönsége is van: mi tapsolunk neki. Máskor azonban csak a puszták vándorának, s a tudatlan benszülötteknek mutatja be csoda-művészetét, kik nem képesek a tüneménynek okát adni, s így a természetfeletti keresik a természetesnek megoldását. Az arab, a berber, a tuareg azért babonás. Előtte a Szahara nem lakatlan pusztaság. Képzelve benépesíti azt agyrémekkel, jó és rossz szellemekkel, manókkal, tündérekkel. Az Asb-, a Ghorrián- s a fekete-hegységnek, a Hamada el Homrának, a homok sivatagoknak, oázoknak nincs egy zuguk, a hol nem élnének a puszták nomádjai lázas képzelmenek szülöttei. Ezen különben nem csodálkozhatunk. Hiszen Barth, e legnagyobb sahara-utazó, elbeszéli, hogy a sivatagot ő is gyakran, pálmák és karavánok által benépesítve látta, s csak a szomorú tapasztalat győzte meg, hogy a hol a pálmákat és karavánokat megpillantotta, nem volt egyéb futó homoknál, terméketlen körtegeknél, melyekben a megritkult lég és láztól gyötört agya alkott csodatüneményeket.

— Meszsze vagyunk még Mursuktól? kérde Frigyes Ágost nagyherczeg.

— Még vagy 40 mértföldnyire. A talaj már kezd lehajtani; az oázok vidékére jutunk. Az *Om el Abid* forrásnál állomást tart a vonat. Onnét egyfolytában jutunk el Mursukig, mely 110 mértföldre van Tripolistól. A nap erősen lehanyatlík a nyugoti égen. Egy óra alatt a köves sivatag ismét néptelenné lesz. A természet alkotta szinpad-decoratio szétfoszlik, s helyén csak a vörös-sárga mezíten talaj marad, melyet az éj fátyola fog befedni, mielőtt Fesán fővárosának tornyait megpillantjuk.

Esti 11 órára érkezett meg a vonat Mursukba, így utasaink csak a csillagok fényénél látták Fesán fővárosát, a mi ennek előnyére vált. Távolról vagy félhomályban tekintve, Mursuk szép, festői város volt. Bent azonban piszkos, egészségtelen, szűk utczái börtönök sikátorainak látszanak. Egy darab Ázsia Afrikában. A mohamedanizmus mindenhova Ázsia büszhödt légkörét viszi magával. Mursuk a fensik egy behorpadása által képezett völgyben fekszik, s így minden oldalról zárva van. Ez az oka, hogy a légáramlatok sohasem szellőztetik ki, s azon mély völgy, melyben fekszik, olyan, mint egy bűzös katlan, melyben piszok és undok kigőzölés forr.

— Mursuk kereskedelmi szempontból — legalább a vasut kiépítéseig — kevés fontossággal bírt szolt Arthur. A forgalom csak érinti, csak átmegy rajta; de nem állapodik meg, s kereskedők alig laknak benne. Afrika északi belső tartományainak emporiumait Djalo, Tebu, Bilma, Bornu képezik. Innétul azonban másként lesz. A vasut Mursuk helyére egy modern várost fog varázsolni.

— De mivel az átalakulás még nem történt meg, szolt a nagyherczeg, örülhetünk, hogy e katlannak még éjjel is nyomott légköréből kiszabadulunk.

A vonat pár percznyi pihenés után — mialatt John Bull, a nagyherczeg rendeletéhez képest, kiszállt, előbb azonban megfenyegette öklével Hohenhaus rendőrminisztert — tovább rohogott s ismét feljutott a mursuki fensikra. E fensik észak-nyugati részén a nagy Hamada felől a legmagasabb. Egyes pontjai ezerhatszáz lábon felül emelkednek. Mursuk maga e fensik egy behorpadásában fekszik. Dél felől a talaj ismét felemelkedik 1500 láb magasságig. Az emelkedések által meg-megszakított fensikon robo-

gott végig a vonat prűszkölve, sziporkákat okádva (éjjel gőzzel utazott) a csillagfény által megvilágított éjben.

Az eget tenyérnyi felleg, a legkisebb ködfátyol sem borította. A lég tiszta, átlátszó volt, mint a sziklatalajból fakadó forrás vize. A mursuki hamada szintén tulnyomólag köves; a hol pedig homokos, ott artézi kutak s az itt már gyönyörű fejlődésnek indult palma-és tamariszk-erdők, teljesen megkötötték a homokot: a szél tehát nem ragadhatta fel azt a légbe. Most különben teljes szélséend volt. A hőmérő a késő éji órákban leszállt 10 fokra, a mi a 33 foknyi nappali legnagyobb meleg után 23 fok különbséget tett; oly különbség, melyet a mérsékelt égálj kellemes hőfelosztásához szokott szervezet, ha a hőmérsék e változásának közvetlenül ki van téve, el nem viselhet. Utasaink tehát meleg öltönyöket vettek fel. Fáztak a szaharai pokolban. A kocsik oldalfalát leeresztették, hogy a hideg lég be ne hatolhasson.

Olga oly nagy kéjjel volt elmerülve a tropikus égálj gyönyörű éjének szemlélésében, hogy az oldaldeszka leeresztése kellemetlenül zavarta meg álmodozását.

A nagy kristályüveg táblákon szintén jól ki lehetett ugyan látni, de ő — bár egészségének kockáztatásával — a „szabadban“ akarta szemlélni a csillagokat.

Arthur megértvén Olga óhaját, egy rugót nyomott meg, mire a koci falait képező faburkolat lepattant és — megjelent a csillagos ég.

A diszkoci falai vastag üvegből készültek s vékony faburkolattal voltak bevonva. Elmés találmány a szaharai utazásra. A fa rossz hővezető, de az üveg még rosszabb. Ha e két rossz hővezető együtt van, a hó kétszer nehezebben terjed, mintha

ugyanazon vastagságu, de azonos anyag állná útját. A faburkolat különben azért volt szükséges, hogy a nap sugarait az oldalfalak át ne bocsássák. E burkolatot egy alkalmas gépezet lehántotta az üvegablákról, úgy, hogy a bennülők mintegy üveg-harang alatt utaztak, minek következtében — éjjel — élvezhették anélkül, hogy a hideg lég befolyásának ki kellett volna tenni magukat, a szaharai köves pusztaságok legcsodálatosabb látványát: a csillagos ég szemléletét.

Micsoda a mérsékelt égálj sápadt, fénytelen csillagaival a tropikus égáljhoz, melynek eget fehér, sárga, bíborlángot lövelő istenszemek népesítik be? S micsodák a tropusok, vagy akár az Océán egén ragyogó csillagok a Szahara éjjeleit megvilágító égi fáklyákhoz?

A trópusok alatt megfertőzteti a por, vagy a mocsárok kigőzölgése, s az Océán milliárdnyi vízpárákkal homályosítja el a léget. A Szahara köves sivatagain ellenben, szélcsendben, sem port, sem vízpárákat nem tartalmaz a lég. Oly átlátszó, ruganyos, mintha kristályból volna öntve, s mintha egy ütésre, e kristály-boltozat, csodálatos tulvilági hangokat adva, milliárdnyi parányokká törnék össze. Itt az ég, mint jó távcsövön át, vagy a havasok magaslatáról tekintve, nem kék, hanem fekete; a csillagok — a sugártörés kevesbedése folytán — elvesztik ugyan irradiációjuk nagy részét; ragyogó pontoknak látszanak, de fényük annál intenzívebb.

— Mily pompás éj! kiáltott fel Olga, miután nem állhatta meg, hogy egy hálás pillantást ne vessen Arthurra a gyöngéd figyelemért.

— Mit adna egy csillagász ily éjért — mondá Arthur — mely csak a Szaharán, de itt is csak ritkán, akkor látható, midőn a lég teljes tisztasá-

gát felidéző körülmények találkoznak. A légrétegek teljes nyugalma, s minden idegen anyagtól való mentessége a kősvatagokon is csak ritkán fordul elő, hol nincs por és nincs vizgőzölges. A mérsékelt égaljon a legegészségesebb szem sem lát kisebb csillagokat a hatodranguaknál. Itt láthatók a heted-, sőt nyolczadranguak. Mi tehát e pillanatban — nem 8000, hanem — ezer és ezer csillaggal többet látunk, mint mások látnak a földgömb többi pontjain. Az első-rangu csillagok: a *Sirius*, az *Orion* α -ja, a *Pollux*, a nagy oroszlán α -ja, a *Regulus*, a *Vega* a lantban itt kivételes fényűek. A másodrangu csillagok, a nagymedve α , β , ϵ , η -tája, a *Cassiopeia*, β és γ -ja, az *Andromeda* β -ja, a *Pegasus* β -ja stb. itt első-rangu csillagoknak látszanak. A kismedve ötöd- és hatodrangu csillagokból áll s itt úgy ragyog egyik oldalon meghosszabbított háromszöge, mintha másod-, harmadrangu csillagok alkotnák. Az az apró fénypontokból álló csillagesoport, a *Berenice*, itt villogó pilantásokat küld a földre, pedig hatodrangu csillagokból áll, míg a mérsékelt égalj alatt sápadt ködhomály veszi körül, mint valamely ködfoltot.

— Vannak kettős csillagok is, melyek egymás körül forognak, mondá Olga.

— Vannak, de ezek külön, szabad szemmel nem láthatók. Oly csekély távolság van köztük, hogy a szem előtt összeolvadnak, ilyen a nagymedve ζ -je, az *Andromeda* γ -ja, a kigyó thétája, a *Herkules* kappája, ilyen a *Castor* s még számtalan más csillag. Sőt *Struve*, *Herschel* és mások, hármas, négyes csillagokat is fedeztek fel. A kettős csillagok közül gyakran egyik fehér, a másik vörös, néha kék, vagy zöld színben ragyog. Egy nap, mely csupa bibor, csupa kék, vagy csupán zöld sugarakat áraszt szintén önfényű és más színben

ragyogó planétájára. Mily csodálatos világítás, mily tündéri szingazdagság jöhet itt létre a színek összeolvadása, átalakulása és a sugártörés következtében. Milyen lehet a zöld, kék, vagy bíbor nap hajnala, milyen lehet ott az esőfelhőkön támadó szivárvány!

Olga elgondolkodott a hallottak felett. Tekintete bekalandozta az égnek csillagbetűkkel tele irt nyitott könyvét. Próbálgatta e betűket szavakba foglalni. S ezek a szavakká alakult csillagbetűk azt mondták neki: — Micsoda a földi nagyság, fény és pompa a mindenség nagyságához, fényéhez és pompájához képest? Semmi, a semminél is kevesebb. Micsodák a leghatalmasabb császár kivilágított disztermei a mindenség urának terméhez képest, melyet millió napokkal, naprendszerekkel, uszó sörényű üstökösökkel, a tejuttal, s alakuló világokat képező ködfoltokkal világít ki? Micsodák az emberi hódolat és hízélgés szavai a sphaerák azon zenéjéhez képest, melylyel a végtelen, megmérhetetlen világűrben elvesző milliónyi, szintén megmérhetetlen világok fejezik ki hódolatukat a Teremtő iránt, ki egyik égi jegyről a másikra lép, a tejuton utazik napok által vont diadalszekerén, s minden képzelmet tulhaladó távolságban csillamló ködfoltokba tart kirándulást, hogy a fénylő chaoszból új világokat, csillagrendszereket hozzon létre? Lehet-e büszke, aki embernek született? Nem tapodja-e le, a tömeg által félisteneknek tartott ember fiait és lányait, a közös emberi nyomoruság sarába a végtelen nagyság? E nagyság nyomása egyszinvonalra szállítja le az anyától szülötteket, a társadalom balga építményének csucsait. Minden ember egyenlő. Egyenlő a közös semmiségben, közös földi nyomoruságban, közös tehetetlenségben. Csak egy van szép és

magasztos a földön, ami tulemeli az embert a peshedt, sötét földi légkörön oda, ahol a csillagok ragyognak tiszta, átlátszó fényben, ahol az anyag megdicsőül egy isteni glóriában: *a szerelem*. A szerelem azon aether, mely betölti a világűr, mely felmelengeti a mindenség szívét, életet ad, terjeszti a világosságot. Maga a világ ez aetherből származott, az atomoknak, a vonzás — a szerelem — törvényei szerint való találkozásából. Minden lénynek szeretnie kell, hogy éljen. Ami a physikai világban a vonzás, az az erkölcsiben a szerelem. Csak a szerelem egészíti ki az ember lényét. A férfi, ki nem szeret, legyen bár legdicőbb, csak félelme, félig él. Az asszony, ki nem szeret és nem él szerelmének, legyen bár nemének legszebbike és legelőkelőbbike, utána áll a koldusnőnek, ki mert szeret, mert feltárja meleg karjait a szeretett férfi előtt, nő, valódi asszony. Van hivatása a legkisebb rovarnak, mely apró röptével zummog a légben. Van hivatása az ázalagnak, melynek milliárdjai élnek egy csepp vízben. Van hivatása a szél által felkapott s a szirt meddő keblére ejtett fűmagnak. Van hivatásuk a világűr csodáinak, a napoknak, a napjuk körül, örök keringésre kényszerített bolygóknak. Van hivatásuk a világűrben eltévedt égi szörnyeknek, az üstökösöknek, melyek pályája a végtelenségben vész el. Csak egyetlen lénynek, a teremtő legszebb alkotásának, a nőnek nincs hivatása, ha *nem szeret*.

Ezeket mondták Olgának a fényes csillagbetegek ott a magas ég nyitott könyvében. Ezeket mondták a *páros* csillagok, melyek vörös, sárga, zöld és fehér fényben égnek. A büszke hölgy szomoruan hajtotta le fejét. Érezte hogy szeret; de érezte azt is, hogy nincs ereje hivatásának, a szerelem vallásának élni, annak oltárán büszkeségét,

társadalmi állását feláldozni. Hosszan nézett az ég zenithjén ragyogó kékesfényű csillagra, s elgondolta, mily jó volna ott lenni ebben a fényes csillagban, hol tán nincsenek császárok, királyok, fejedelmek, a tömeg által oltárra helyezett bálványképek, hanem vannak férfiak és nők, kik szeretik egymást, s nincsenek társadalmi akadályok, melyek megtiltják két egymásért dobogó szívnek, hogy egymáson pihenjen meg; nincsenek szűklátókörű fogalmak, rideg conventionális szabályok, s nincsenek — *mesalliance*-ok. Majd félig ébren, félig álmodva azt képzelte, hogy ő és Arthur páros csillagot képeznek az égen, egymás körül forogva, elárasztják egymást fénypillantásaikkal, sugárcsókjaikkal, s a távolság kisebb, az egymás körül leirt kör átmérője rövidebb és rövidebb lesz, míg végre a két égi test, emberi szem által soha nem látott színeket játszó fény-oceánban, a shpaerák zenéje mellett egyesül, együtt, egymással összeforrva folytatja soha véget nem érő útját a központi nap körül, mely a világosság és meleg forrása, a Teremtő és az üdvözültek, földi érzékekre nézve elviselhetetlen kéjtű lakhelye. . . .

Ekközben a vonat sebesen, robogva, vastűdejével lélegzve, tűzziporkákat prűszkölve, rohant előre a csillagfényes éjben. A nagyherczeg s a kormányzó elaludtak; Olga és Arthur ébren voltak s látták, mint halaványulnak el, a hajnali pirban, a fényes csillagok, s mint emelkedik ki a távol láthatárt szegélyző halmok közül, a nap vörös tűzfényben égő tányéra.

Arthur a legközelebbi állomáson leszállt, hogy megtekintse a vonatot.

A diszkocsiban mindenki aludni látszott.

Olga, ki az éjet nem töltötte kis benyilójában, szemeit behunyva dőlt karosszékébe; de hosz-

szu pillái alul a kelő napot szemlélte, mely vörös sugaraival bevilágította arcát.

Egyszerre egy kéz érintése zavarta fel álmodozásából.

Hohenhaus herczeg volt.

— Megtiltom önnek, hogy magaviseletét tovább folytassa. Ezzel a socialistával szemben egész a botrányig vitte tetszelgését, suttogta Hohenhaus herczeg, egészen közel hajolva Olgához.

Olga annélkül, hogy kimozdult volna félig fekvő helyzetéből, csak szemeit nyitotta ki, s szeszasan ránézett hideg, nyugodt, majd megvetést kifejező tekintetével a tábornok-rendőrminiszterre.

— Önnek nincs joga nekem bármit is megtiltani, szólt aztán külön hangsúlyozva minden szót.

— Atyja nekem ígérte kezét.

— S ön elfeledte tőlem kérni azt.

— A császárnak, s az uralkodó családnak is az az óhajtása, hogy nőmmé legyen.

Olga ajkain mosoly játszott, majd a harag tüze villámlott szemeiben. A leghatározottabb viszszautasítás szavai lebegtek ajkain. De mintha egyszerre mást gondolt volna, így szólt:

— Teszek önnek egy ajánlatot.

— Hallgatom.

— Amig Afrikában vagyunk ne tárgyaljuk ügyünket.

— S aztán?

— Aztán tárgyalhatjuk.

— Jó.

— Tehát nem fog ügyeimbe avatkozni?

— Ha parancsolja, nem, szólt gunyoros mosollyal a herczeg. Sőt azt is megteszem kívánsá-

gára, hogy kerülni fogom az önnel való társalkodást, míg Afrikában leszünk.

— Helyes. Szavát veszem rá, szólt Olga.

— De remélem megjutalmaz, ha szeszélyét teljesítem.

— Mitsem ígérek. Minden feltétel nélkül kell létrejönnie az alkunak.

— Tehát áll az alku feltételek nélkül.

— Helyes!

E pillanattól fogva Hohenhaus herczeg iparkodott a szenvedőleges szemlélő szerepét töltötenibe.

3. A veszélyek.

A vonat 25 óra óta volt uton, s így körülbelül 150 mértföldet tett meg. Utasaink most értek a tripolis-kanoi vonal feleutjára. Éjjel áthaladtak a Varhegységen s ráktérítón. Az a nap tehát, mely most emelkedett a láthatárra, valóban a tropikus nap volt.

A vonat e pillanatban a Var-hegység és a Siggedim-oáz közti pusztaságon haladott. A talaj a Var-hegységtől egész a Csad-tóig lesüllyed 2000 lábról 900 lábra, s így a Siggedim-oáz táján levő apró hegy-lánczolatoktól eltekintve, dél felé gyengén lehajló síkságot képez, melyen már a homok uralkodik, s melyet csak halmok, alig néhány száz lábnyi emelkedések és homoktorlaszok tettek egyenetlenné. Több mint 100 mértföldnyi vonalon tehát szükséges volt a futó homok elleni védelem, még ott is, a hol a talajt kő- és gipszrétegek képezték,

mert a keleti és déli nagy homoksivatagokból a szél a vasutvonalra kergette a homok-tenger hullámain. E nagy homoktengereknek még csak szélein lehetett vegetációt létrehozni. A salsolaceák, tamariszkok pompásan diszlettek a sóstalajban. Fia-tal, 10—15 láb magas pálmafák kilométernyi szélességben, gyakran 5—10 mértföldnyi hosszú vonalon szegélyezték a vasutat.

A hol a talaj a síkságokon behorpadt s így a kutak által bőven szolgáltatott víz nem folyhatott el, hanem mélyen benedvesítette a talajt, vagy épen mocsárokat képezett, ott bambusznádások védték az itt megerősített töltésre rakott vasutat. A bambusz gyorsan, Hátsó-Indiában ugyyszólván az ember szemeláttára nő. A Szaharán a bő nedvesség és tropikus nap szintén éreztette, habár a talaj több-kevesebb sótartalma némileg el-lensúlyozta hatalmas befolyását. Hogy mily gyorsan követi a növényi életet az állati élet, mutat-ták a nádasok, melyek két év alatt benépesedtek. A vas t robogása tarka-barka vizimadarakat, hosz-szulábu lángályokat vert fel nyugalomból. Az egyiptomi kacsák egész falkái szálltak fel hápogva, sá-pogva, nagy köröket írva le a vasut fölött a lég-ben. Brekegő békák, héjanczok, gyorsan sikamló két-három méter hosszú vizikigyók honosultak meg a forró mocsárookban.

Másutt — ahol a talaj erősen sótartalmu volt — salsolaceák által képezett sövény közt haladt a vonat. A salsolaceák piros és fehér sóvirágai gyö-nyörű látványt képeztek a pusztaságban. E virá-gok a legpompásabb szirmoknak látszottak, pedig sóból álltak. A növény a talajból magába veszi, megfesti s virágalakjában veti ki magából a ten-gersót. Érdekes metamorphosis. A tenger a sót ott-hagyta a Szahara talajában. A salsolaceák virággá

alakítják s így veszik ki a talajból, mely ekként termőfölddé lesz.

A salsolacea-sövények után itt-ott gyönyörű termőföldek, gyapot- és kávé-ültetvények váltották fel egymást. E helyeken a talaj eredetileg is kevés sót tartalmazott, úgy hogy pusztán csak a víz segítségével termőfölddé volt átváltoztatható.

Utasaink nem győzték bámulni a sivatag ez átalakulását. A Fekete-hegység és Mursuk közti köves sivatag leverő panorámája után meglepő változást képeztek a régi és új oázisok, a vasutat szegélyező pálma-, tamarisz-, gyapot-, kávé- stb. ültetvények a távol láthatáron elvesző zöld foltok, melyek a vegetációnak diadaljelvényei voltak, jelezte, hogy az győzedelmeskedett a homoksivatagon.

A hol a nemesebb növények meg nem teremtek, gyökeret vert a halfa, a papíripar ez átalakítója, mely a Szahara honi flórájának körébe tartozik.

A míg a nap tányéranem közeledett a zenith felé, e tájakon valódi gyönyör volt az utazás. Minden hantot a civilizáció hódított el itt a barbariságtól. A civilizáció diadalmenetben vonult át a sivatagon. A nagyherczeg és a kormányzó szerencsét kívántak Arthurnak.

Arthur kijelentette, hogy a nagy mű még csak kezdetén áll. Az ültetvények még fiatalok, a homoksivatag még nincs mindenütt legyőzve. A vasutvonal hosszában a vegetáció előgátat emelt ugyan a homok ellen; de teljes biztosságról csak akkor lehet szó, ha a lybiai sivatagok és a Tin-tümma-sivatag is zöld mezt öltenek, s a vasut szegélyét képező pálma-ültetvények egészen kifejlődnek.

Midőn a nap a zenithre ért, (mely az évszak-

hoz képest, nem volt egyszersmind a láthatár zenithje, melytől csekély távolságban s így majdnem függőlegesen deelt a láva gyanánt izzó korong az égbolton) a hőmérő higanyoszlopa kezdett emelkedni. Pontban 12 órakor 29 R. fokot mutatott, d. u. 1 órakor már felszökött 33 fokra. Innét túl súlyedést lehetett volna várni, e helyett azonban a higanyoszlop, bár kevésbé rohamosan, de folyton emelkedett. D. u. 2 órakor a hőmérsék az árnyékban $34\frac{1}{2}$ R. fok volt. Oly melegség, mely ugyan Olaszország déli részeiben gyakran előfordul, de még a benszülötteket is megviseli. A szellős kocsi, a nagyon gyakorlatinak bizonyult legyező vászon, mely a vonat sebes mozgása által támasztott légvonatot a bennülőkre hajtotta s a jéghideg vizet fecskendező szökökut, elviselhetővé tette e forróságot utasainkra nézve, kik annál kevésbé panaszkodhattak, mivel alig tarthatván attól, hogy a hőség ez évszakban d. u. 2 óra után emelkedni fog, néhány órai kénytelen gőzfürdő után szabadulnak, s legalább megismerkednek, ha már a Szaharán utaznak, a szaharai forrósággal.

Amde a higanyoszlop félóra alatt ismét $\frac{1}{2}$ fokot emelkedett. D. u. 3 órakor 35 R. fok meleg volt. A következő félórában már nem $\frac{1}{2}$, hanem egy teljes fok emelkedést mutatott a hőmérő. D. u. fél négy órakor 36 foknyi rettenetes hőség tette izzó kemenczévé a teljes nyugalomban levő légrétegeket.

E hőségben érték el utasaink Bilmát, a sókereskedelem e központját, melynek gazdagsága s jóllétének forrása a föld alatt, s a forró homokban van. A talaj itt annyira telítve van sóval, hogy a homokdombok közeteiből, a vájt gödrök partjaiból, a házak oldaláról, jégcsapok gyanánt csüng a tiszta só. E vidéken ásott sóval el lehet látni a

Szudán összes lakosságát, hol só nem terem, s növényekből és állatok hulladékaiból sajtolják az élet fentartásához szükséges sót. A vonat Bilmában félórán át tartózkodott. D. u. négy órakor folytatta útját délfele. E félóra alatt a hőmérsék változatlan volt, az utolsó percekben a higanyoszlop *esni* kezdett. E körülmény bátorította fel utasainkat a tovább hatolásra. Ámde alig hagyták el Bilmát, a hőmérsék ismét emelkedett. D. u. öt órakor a hőség 37 R. fokot ért el. Tehát ha a vonat egy helyben maradt, a higanyoszlop nemcsak nem emelkedett, hanem inkább leszállt. E fontos észrevételt tette Arthur.

— Miként lehet a késő évszak daczára ily rettenetes forróság? kérle a nagyherceg Arthurtól.

— Valóban a rendkívüli esetek közé tartozik, nem annyira a hőmérsék magassága, mint inkább az, hogy a hőmérsék a délutáni órákban ahelyett hogy leszállna, emelkedik, válaszolt Arthur. Barth áprilban tehát a szeptemberinél kevésbé forró időszakban is tapasztalt d. u. 1—3 óra közt 36, napnyugatkor 32. R. fok forróságot; de d. u. 3 órakor a hőmérsék, habár csekély fokozatban, mindig le szokott szállni, úgy hogy éjjelfelé a legforróbb nap után hűvös, sőt gyakran hideg éj következik.

— Mi lehet tehát oka a hőmérsék e szokatlan emelkedésének? kérde Olga, ki kevésbé levén megedzve, mint atyja és környezete, sokkal inkább érezte a pokoli hőség befolyását.

— A Tintumma sivatagban, e roppant kiterjedésű homokpusztán, ma rendkívüli, tán a 40—45 R. fokot meghaladó forróság is volt. E sivatag a Szaharának legdélőbb homokzátonya, melyet sok helyen 20—30 méternyi mélységben borít a futó

homok, nem is szólva a több száz láb magas homokdombokról, melyek nincsenek bizonyos helyhez kötve, a szélvész előretolja, visszakergeti, ledönti és ismét feltornyosítja azokat. E sivatagon a befásításnak legkevesebb eredménye volt, pedig itt furtunk legtöbb kutat. Csak a vasut szegélyét voltunk képesek elhódítani a homoktengertől, melyben a szigeteket nem oázok, hanem kopár sziklamezők képezik. Itt-ott sikerült szép pálma-ültetvényeket létrehozunk. A tamariszkok és salsolaceák pusztító harcát folytatnak a homok ellen. Ámde a homok védi magát. Ahol sok víz hatol alá, sívó homokká lesz. Az ily sívó homokmezőkön nem terem meg semmi növény, mert nincs szilárd talaja, s ha már volt rajtuk növényzet, elnyelik sárfertőjükbé. Nem egy pompás pálmaultetvényünk. fiatal 7—8 méternyi pálmacerjével merült ekként a felfakadó sár-dágványokba, melyek, mivel a víz feláztatta a talajt egész a szilárd körétegekig, több helyen mesés mélységűek. Minden élő lény, mely e dágványokra jut, menthetlenül elvész. Elnyeli a homokörvény. A vasutat e sivatagon, a mélyebb fekvésű helyeken nem építhettük a homoktalajra, mert a víz átnedvesítvén, a homokzátonyt, vasutunk is osztotta volna a pálmaligetek sorsát. A homokréteget le kellett fejtenünk az alsó kőzetekig, s aztán kőből töltést csinálva, rakhatták le csak a síneket.

— Messze van még e rettenetes sivatag?

— Most már alig tíz mértföldnyire. A hőmérő ismét $\frac{1}{2}$ fokot emelkedett; ez is mutatja a Tintumma sivatag közellétét.

— Miért?

— Mert — ott folytatom a hol kezdenem kellett volna — e sivatag oka a hőmérsék szokatosan emelkedésének. A Tintumma homokzátonyain,

mint említém, ma rendkívül felmelegedett a lég. Minél inkább közeledünk tehát e sivataghoz, annál inkább érezzük a lég e felmelegedésének hatását. Tulajdonképp *nem a hőmérsék emelkedik*, ami ily késő délután, hozzá ily forró nap után, csakugyan megmagyarázhatlan volna, hanem mi a vasuton, óránként hatmértföldnyi sebességgel, *rohanunk bele a forró légrétegekbe*, melyeknek fűtő katlana a Tintumma sivatagon van. Ebből magyarázható meg egyszersmind, mért szállt alá a hőmérsék Bilmában, hol félórán át tartózkodtunk. A helyi hőmérsék a nap alászálltával fogy, míg mi a Tintumma felé haladva még mindig — bár szintén leszálló — de a hátrahagyott hely hőmérsékénél forróbb légréteget találunk. A hőmérsék tehát, a Tintumma sivatagig nem fogyni, hanem növekedni fog.

— Érdekes és *megbízható* magyarázat, jegyezte meg Frigyes-Károly nagyherczeg.

— De semmiesetre sem *biztató*, tette hozzá Hohenhaus rendőrminiszter.

— Tán a legközelebbi oázon, melyet a Dibbela forrásnál találunk, megálljunk, hogy bevárjuk a hőség alábbszállását? Kérdé Arthur Olgához fordulva.

— Valóban, Olga nagy herczegnőre való tekintet miatt, ez tanácsos lesz, mondá a rendőrminiszter. s az ő nevében felkérem önt a jeladásra.

Olga herczegnő szemében egy másodperc ezered részét betöltő villám lobbant fel, mely azt mondta Hohenhausnak: Már megszeged az alkut. Az *én nevemben* mersz szólni. Aztán Arthurhoz fordulva, határozottan szólt:

— Előre! a Tintumma-sivatagra!

A vonat örült sebességgel rohant tovább. Félóra múlva 38 R. fokot mutatott a hőmérő. A nyugvó nap vörösre festette be a láthatárt. Az

égboltozat érczből öntött félgömbnek látszott, melynek nyugati felét egy pokol tüze hevítette fel egész az izzásig. Valóban ugylátszott, hogy a tárgyakat megvilágító vörös-sárga sugarak rengeteg kohóból jönnek, hol óriási ércztömegek olvadtak fel.

E kísérteties világításban érte el a vonat a Tintumma-sivatag északi határát.

Utasaink szemei előtt feltárult a végtelennek látszó pusztaság, melynek síkjai homokból, dombjai homokból, sziklái homokból állnak. Egy homokvilág, mely száz és száz négyszögmértföld kiterjedéssel bír! E sivatagban veszett el a legtöbb karaván. E sivatagban vannak felhalmozva a homok és hőség által megfojtott emberek és állatok csontjai. Itt forgott halálos veszedelemben dr. Vogel, itt veszett el kísérője, Warrington. E sivatag a szelek rettenetes királyának, a számumnak székhelye. Itt lesz a homok olvasztott érczczé, itt gyulad meg a lég és lesz lánggá. Innét indul romboló útjára a számum-király, kinek vörös palástja most is ott uszik a nyugati égen. Afrika belsejének e legrettenetesebb fejedelmét a civilisatio, a Szahara befásítása által, székhelyére, a Tintumma-sivatagra szorította vissza. Itt azonban makacsul védte magát. A víz a homokot e pusztán csak részben győzte le. Ha kevés víz hatolt a homokba, ez megmaradt futó homoknak, ha sok, a homok nagy területeken sívó homokká lett, mely minden ültetvényt elnyelt feneketlen örvényébe. Itt vivja utolsó csatáját a civilisatio ellen a rombolás démona. A civilisatio győzni fog, sőt győzött már is; de a rombolás démonának még nincs kiütve valamennyi méregfoga. Még haraphat. És harapott is.

A hőmérő a Tintumma-sivatagon 39 R. fokra emelkedett, jóllehet a nap izzó korongja ép most lecsuszott a nyugoti láthatár szélén. További emel-

kedés azonban nem történt. A higanyoszlop hosszabb időn át 39 fokon maradt, majd rövid ingadozás után — bár alig észrevehetően — süllyedni kezdett.

A legmagasabb hőmérsék tehát a Tintummasivatagon, napnyugtakor 39 s valószínű, hogy d. u. 1—3 óra közt jóval több volt 40 R. foknál. Az ily hőségben a nyelv kiszárad, mint aszalt szilva. A vér az agyra rohan, szélhűdést s gyakran őrültséget okoz. Az izmok ellankadnak, halálos bágyadság vesz hatalmat az emberen. Ily pokoli forróság a nyári évszakban nem ritkaság ugyan a Szahara déli részein, de szeptember végén valóban kivételes esetet képez. E körülmény nyugtalanította Arthurt. Aggódva pillantott a légsúly-mérőre. A Tintummasivatagon nem szokott ugyan esni; de nincs kizárva a lehetőség, hogy azonnal kitör valamely borzasztó kataklizma. A légsúlymérő azonban nem sejtetett veszélyt. A légnek egészen száraznak kellett lennie; mert különben a nyomást meg kellett volna éreznie a higanyoszlopnak. — Arthur fellélegzett és vizsgálatának eredményével meg akarta nyugtatni utitársait.

E pillanatban azonban a délnyugati láthatáron sötét fellegek tornyosodtak.

Az izzó-vörös égre nemsokára fekete fátyol borult s csak egy-egy szakadáson és folton villant át a nyugati boltozat bíbor viszfénye, ami a tűnmenyt csak félelmesebbé tette.

— Viharunk lesz, mondá a kormányzó.

— Lesz, de nem tudjuk: minő? szólta Arthur.

— Eső-viharunk.

— A Tintummasivatagban nem esik eső. A benszülöttek állítása szerint itt éveken át nincs pára-lecsapódás. Barth e sivatagon való keresztül

utazta alkalmával tapasztalt egy kis permetezést, de az sem mehetett eső számban.

— Minő vihart sejt tehát ön? kérde Olga herczegnő.

— Ezek a felhők nem villámlanak. Pedig a tropikus viharokat nagy villanybőség és a gyakori detonációk jellemzik.

Valóban a fekete posztószövet gyanánt egyenletesen a láthatárra boruló felhők setéten, némán közeledtek. Egyetlen villámsugár sem metszette azokat át, mintha semmi villanyt sem tartalmaznának.

— Mit rejthetnek tehát magukban e néma fellegek?

— Hamarabb megtudjuk, mintsem óhajtának.

E perczen éles zizegés töltötte be a levegőt. A következő pillanatban a fekete felhő lefelé hajlott, alább és alább ereszkedett, míg végre irtóztató rohamban zuhogott alá az itt egészen kopár talajra. Teljes setéség lett. A tropikus ég alatt amugyis gyorsan következik a nap lenyugvására a setéség, most azonban egy pillanat alatt átláthatlan fátyol borult a legközelebbi tárgyakra is.

Mi volt ez?

Néhány másodperc múlva, mialatt folyton zuhogott alá a légből a sötét tömeg, ismét világosság derengett. A még mindig vörös fényben égő boltozat bár gyengébben, de világított.

Olga herczegnő felsikoltott.

Száz és száz rovar ugrált-szökdelt a kupéban!

— Sáskák! kiáltottak fel valamennyien.

— Sáskák, a *gryllus migratorius* fajból, mely faj Egyptomnak, Arabiának és egész Nyugat-Ázsiának legrettenetesebb csapása. A Szaharán eddig

nem igen terjedt el, mert — nem volt mit felfalnia. Ugy látszik azonban, a vegetáció megtermi legnagyobb ellenségét, a sáskahadát is. A vonat alig volt képes, homokekéje daczára, előrehatolni. A vaskerekek belevágtak az élő, zizegő mozgó tömegbe. A homokeke a sinekről eltávolította, de az eke után, a kerekek alatt ismét összefolyt az. A kupé oldalfalait le kellett eresztetni, nehogy a sáskák ezerével beugráljanak. Máris vagy néhány száz neki esett a többnyire keserű levelű tropikus növényeknek. A sáska nem válogatós. Mindent felémészt a mi zöld. Felemésztí még a fák gallyait is. Rövid hajtóvadászat a kupét megtisztította a sáskáktól. A kis társaság az első ijedelem után még tréfára vette a dolgot.

— Legalább sáskasereget is láttunk, ha már a Szaharán utazunk, mondá Frigyes-Ágost nagyherczeg.

Arthur komolyabban gondolkozott ez esemény felől.

— Sajátságos sáskák ezek, mondá. A vándorsáskahad, ha egyszer fölrepül, nem szokott oly helyen leszállni, a hol nincs vegetáció. Itt pedig egészen kopár kőtalajra csapott le.

— Mit következtet ebből? kérdé Frigyes-Ágost nagyherczeg.

— Hogy e sáskák *valami* elől menekülnek.

— Mi elől?

— Meg fogjuk tudni.

Arthur a nyugati égre tekintett. Sajátságosnak találta, hogy az esti pir a tropikusok alatt szokatlan makacssággal kitart. Mintha az égbolt még most is izzanék. Egy-egy elsőrangú csillag úgy tündöklött át az esti piron, mint vörös üveg. A déli láthatárról most sebesen közeledett egy felhőtömeg. A vonat vágatott feléje, s a felhő

— mesés gyorsasággal — a vonat felé. A felhő leért a földig, forgott, kavargott, mint vitzölesér, majd kiszélesedett, befedte a nyugoti láthatárt, az égbolt izzó vörösben égő részét. Egy sárga fátyol borult az égre. Ez a sárga fátyol a szél által felkapott homok tömegekből állott. A hol e homok tömegek le fognak szakadni, ott istenitélete lesz. Szerencsés vidék, mely fölött átvonulnak annélkül, hogy lezuhanának. A sáskák a homokvihar elől menekültek és annak közeledte miatt csaptak le a kopár talajra.

— A számum! kiáltott megrettenve Arthur. Jelt adott a vonat megállítására: ki merne, bár vasuton, szemközt rohanni a szelek rettenetes királyának! Meghagyta, hogy minden kupét légmentesen elzárjanak, s hogy egy-egy kocsiban a megfuladás veszélye miatt, csak kevesen üljenek. Aztán hozzálátott saját kupéjok eltorlaszolásához. A legkisebb repedésen át behatol a forró lég és a forró homok. Mind a kettő megfojt.

Alig történtek meg ez intézkedések, s alig intézett Arthur néhány bátorító szót uti társaihoz, megérkezett a homok-vihar.

Egy erős szélroham volt a diadalmenetét tartó pusztítás démonának előhírnöke. Aztán elsötétült minden. Csak a kocsik tetejének kopogása s az ereszek recsegése sejtette, hogy roppant tömegek zuhanak le a vonatra, melyek kétségkívül eltemetik azt. Hohenhaus rendőrminiszter megakarta gyujtani a kupé lámpáit, hogy legalább lássák az istenitéletet. Arthur azonban megakadályozta.

— A kupé levegőjének élenyére — mondá — sokkal jobban rászorultunk, hogysem még a lámpák tüze által is fogyaszthatnók azt.

Igy utasaink teljes sötétségben ültek karos székeiken, számlálva a kinos perczeket, míg a homok-zivatar elvonul.

Arthur mást számolt.

Számlálta, hogy a kupében hány köbláb levegő, a levegőben mennyi éleny van, s meddig elégséges az öt ember táplálására. Azon eredményre jutott, hogy 5—6 órán át képesek lesznek nélkülözni a külső levegőt. Megnyugodott. A homok-zivatar a mily gyorsan támad, oly hamar véget is szokott érni.

Aggodalmas várakozásban tölt el három, majd négy óra. Még mindig semmi világosság. A csillagok közül egy sem látható. A homok-zivatar tehát még mindig tart. Ez megfoghatatlan.

Ismét egy kinos óra. Az éleny fogyatkozása már érezhetővé kezd válni. A társaság tagjai még nem sejtik egész nagyságában a veszedelmet; Arthur azonban teljes tudomásával bir helyzetük komolyságának.

— *A vonat homok alá van temetve!* gondolja, de — mert biztosan nem tudja — még nem adja tudtul utitársainak a rettenetes tényt.

Felóra mulva fojtóvá lesz a lég. A fulasztó hőség halálos izzadást idéz elő. Mindenki tapogatva megy a szökő kuthoz, hogy megnedvesitse kiszáradt ajkait, s meglocsolja égő homlokát.

— A szökőkut kiszáradt!

— Nem száradt ki, de forró sarat lövel, hangzott a szomoru felfedezés.

A forró homok a viz közé vegyült, s így a vizsugár felnyomására használt gép meleg pépet hajtott fel.

— Fel kell nyitni az ajtókat, hogy a szabadba menekülhessünk, kiáltott Arthur, s azonnal

megkísértette az egyik ajtó felnyitását. Neki feszítette vállát az ajtó szárnyának. Ellenállt.

— Ki kell törni az ablakokat!

Arthur összeszorított öklével csapott a tükörűveg ablakra, mely millió darabra törött, összevérezve a sujtó kezét. Arthur nem törődve sebeivel, vájni kezdte a homokfalat. Hasztalan kísérlet volt. A finom homok mindig betöltötte a vájt üregét, s vizárkint nyomult be a kocsiba.

Arthur a végső eszközhöz folyamodott. Megkísértette a kocsi tetejének feltörését. Mint tudjuk, a vagon falai belül üvegből voltak. A vastag üvegtáblát csak nagy erőfeszítéssel sikerült áttörni. A nagyherczeg és a kormányzó acél kardja szikrákat hányva pattogott darabokra, míg az üvegtábla betörött. Attól függött menekülésük, vajjon a kocsi tetején tört nyíláson nyerhetnek-e levegőt?

A külső fa-burok is felszakadt, s fél négy-szög méter nyílás volt a vagon tetején. Nem levegő, hanem a forró homok omlott be. *A vonat egészen be volt temetve.*

El voltak veszve. Az éleny annyira megfogyott, s a kilehelés következtében annyi szénsavat vett fel a lég, hogy még legfeljebb csak perczekig táplálhatta s így csak perczek választották el utasainkat a legrettenetesebb haláltól, a megfuladástól. Mi történhetett a többi kocsiban? Valószínűleg senki sem menekült meg, mert különben segítségére jött volna utitársainak. Mindenki, még a vonat szolgáló személyzete is, a zárt kocsikban keresett menedéket, s így a vonaton utazók mind a közös homoksirba kerültek.

A homok roppant erővel tolult a felső nyíláson a diszkocsiba. Zuhogása hallatszott a parke-ten. Arthur a nyílás alatt állt, s tapasztalta, hogy a kupé csakhamar meg fog telni.

Ekkor maga gyújtotta meg a lámpák egyikét. A lámpa legfeljebb csak annyi élenyt emészt meg, amennyi néhány másodpercig nyujthatná meg az őt halálraitelt életét. Legalább a lámpa kialvásával együtt alszik ki életük világa is. A lámpa homályosan, vörös fényben égett, ami az éleny megfogyatkozását és a szénsav túlnyomó uralmát jelentette.

Arthur a végsőt akarta megkísérteni. A felső nyíláson át keresztül akart hatolni, mi ha sikerül neki (mely esetben a felső homokrétég nem vastag) könnyű lesz a homokot eltávolítani a waggon tetejéről.

Kísérlete azonban teljesen sikertelen maradt. A homok oly erővel tört be, hogy Arthurt, ki a nyílás alá tolt asztalról akart — Frigyes-Ágost nagyherczeg, a kormányzó és a rendőrminiszter által támogatva — felhatolni, a roham lesújtotta, úgy hogy — a forró homok behatolván lélegző szerveibe — majdnem eszméletét veszítette. A homokrétégnek tehát több méter vastagságának kellett lennie.

A menekülésre többé gondolni sem lehetett. A nyíláson át homokkal fog megtelni a kupé: megfuladnának tehát a homokban, ha az éleny hiánya s a szénsav nem is ölné meg őket. Le-mondtak.

Arthur a legközelebbi székre ült, Olga mellé, ki bámulatos apathiával tekintette rettentő helyzetüket. Olga behunyta szemeit, mintha már a halál hideg keze fogta volna be merevülő pilláit. Fehér márványarczával, mozdulatlan nyugalommal, valóban halottnak látszott. Csakis kebelének hullámozása árulta el, hogy él. Frigyes Ágost nagyherczeg nyugodt elszántsággal adta meg magát sorsának. Sonnenstern kormányzó és Hohenhaus

tábornok, a kipróbált katonák halálmegvetésével tekintették a helyzetet.

Arthur elmerült Olga márványarcának szemlélésébe, a halál küszöbén feladta a szíve elleni harczot. Nem volt szükséges tovább védnie magát Olga ellen. Elgondolta, mily jó lesz egyesülni a kikerülhetetlen halálban hölgyével, kiről az életben le kellett mondania. Belenyugodott a gondviselés intézkedésébe. Összeszorított ajkain nem eresztette volna be a leget, ha tudja, hogy a megmaradt éleny megmenti Olgát. Amde ő a szakember, a physikus jól tudta, hogy tiz percz alatt a kupében nem lesz élő lény.

E tiz percnyi életet betöltheti egy egész élettel. E tiz percz alatt élhet szerelmének, a nélkül, hogy öntudata vádat emelhetne ellene. Közte és szerelmének tárgya közt többé nincsenek életének céljai.

Közelebb tolta székét Olgához. Megmerevülő szemével is látni akarta ennek a lámpa gyenge fénye által megvilágított arcát. Tüdejének végső kitágulásával magába akarta színi Olga elreppenő lelkét.

A lámpa már alig pislogott. Arthur agyát szédülés fogta el. Merev tekintetét egész közelről Olga arczára szegezte, mely élettelen szobor arczának látszott. Arthur, üvegesedő szemeivel, egy szép holttestet szemlélt.

A lámpa, végső lobbanás után kialudt. Aztán teljesen sötét lett. Az éleny nem táplálhatta tovább a gyenge lángot sem, miként táplálhatott volna tehát öt emberi lényt?

Ez a setétség a halál országának setétsége volt.

Arthur e pillanatban két puha kar ölelését érezte nyaka körül. Forró ajk tapadt ajkára. Egy

gömbölyded, édes test simult szorosan testéhez. Tán csak a halálküzdelem deliriumában képzelte azt, vagy a halál a lét innenső határán egyesítette Olgával?

Ki tudná ezt megmondani?

Arthur öntudata hamvadó tűzének utolsó szikrái által megvilágított elméjével azt gondolta, hogy átöleli a ráboruló gyengéd testet, melynek kéjes körvonalai testén pihentek; azt hitte, hogy ajkával magába szíja Olga végső lehetőségét. Érezte szíven végsőt dobanni Olga szívét.

Aztán a halál sötétsége borult az ő lelkére is. . .

4. *A megrohanás.*

— Sir Arthur sziveskedjék addig meg nem halni, míg velem nem közli a Szahara alatti tengerre vonatkozó felfedezéseit.

E szavak ébresztették fel halálos merevségéből Arthurt, ki öntudata visszatértének első pillanataiban nem volt képes meghatározni, vajjon a halál és lét közti mesgyén innét vagy túl van-e? Ha álom volt, a mit a legutóbbi pillanatokban álmódott, úgy szeretne volna folytatni álmát, forró csókban, édes ölelésben egyesülve a nővel, kit öntudatának utolsó pillanataiban karjai közt tartani vél.

A kupében gyenge világosság volt. Kiterjesztette és ismét mintegy ölelésre szorította össze karjait: a fantom eltűnt. Olga karosszékén volt, félig ülő, félig fekvő helyzetben, mint előbb. Sze-

mei le voltak záródva, márványarczán csak oly nyugalom volt, mint a szörnyű haláltusa végső pillanataiban.

Ébren van-e, vagy ismét álmodik? E kérdésen gondolkodott Arthur.

A plafond nyílásán beömlő hideg lég meggyőzte, hogy a földi és nem egy tulvilági életre ébredett. S ha még kétkedik, minden kételyét eloszlatja vala a nyíláson betekintő John Bullnak, mindenhez inkább, mint égi tüneményhez hasonlító realis arcza.

A derék reporter a következő pillanatban már beugrott a nyíláson át a kocsiba.

— Sir Arthur sietve hozzá kell fognunk társai életre keltéséhez, mondá Arthurnak, ki mereven bámult John Bullra. Az ajtón át távoztam, s a plafondon keresztül térek vissza. Goddam, ez aztán derék. Magyarázatra most nincs idő, de szavát veszem, hogy felvilágosítást ad a Szahara alatti tengetről. És most munkára.

Megragadta mindenekelőtt Frigyes-Ágost herceget, aztán a kormányzót, s a nyíláson át beömlő hideg légáramlatba helyezte őket.

— No, ezen már aligha lehet segiteni, mondá a rendőrminisztert vonszolva a nyílás alá.

Arthur Olgát akarta gondoskodása alá venni, ki még mindig ájultnak látszott. Midőn azonban Arthur hozzányult, hogy felemelje, a gyönyörű nő zilált hajzattal, kebléről szétfoszló öltönyében felugrott. Két kezével eltakarta félig kilátszó keblének észbontó körvonalait. Arczát egész homlokáig setét pir borítá el. Szemei a félálomittaság, szégyen és vágy leirhatatlan kifejezésével pillantottak Arthurra. Ez látva a szép leányt önkénytelen pongyolájában s tekintetével elnyelve a gyönyörű idomokat, melyek meleg érintése még

most is kéjesen zsi bongott vérében, hinni kezdte, hogy nem álmódott, nem kialvó képzelmenek lázas működése volt, midőn érezte, hogy Olga szíve az ő szíve felett dobogott, s ajkaik egy szenvedélyes, az élet utolsó fellobbanásának minden tűzét magában foglaló csókban forrtak össze.

Szemei előtt eltűnt a hercegnő, csak a nő, a piruló asszony maradt, ki lelkét lehelte egy szenvedélyes csókba, s ki most szégyenli magát, önmagáról való megfélekedése miatt, s mégis vágy kergeti, hogy ismét oka legyen a pirulásra.

Mit adott volna Arthur azért, ha ez a szereimes, kéjt ígérő és kéjt kérő asszony nem változik át ismét a büszke hercegnővé.

Ez az asszony, amint hosszú szempillái alól mondhatlan tűzben égő szemeivel rá pillantott, el tudná dobni magától a hercegi koronát, oda tudná vetni magát karjaiba, át tudná ölelni, hosszan, végtelenül, tűzcsókjaiba tudná fűrszteni arcát s így tudna szólni: Tied vagyok feltétlenül, kikötés nélkül. Követni foglak tűzbe, vízbe, az élet harczaiba, nagy céljaidért vívott küzdelmeidbe. Ott fogok lenni melletted, ha a föld felett dicsőségben, vagy a föld alatt a gyalázat börtönében leszesz. Ha győzesz, együtt dicsőülünk meg, ha elbukol, kettőnkre szakad le a katasztrófa. Ha az a jó, aminek magvait elvetjük a föld színén, csak tövist fog számunkra teremni, elmegyünk Afrika vado-naiba. Élni fogunk ott, mint a lég madarai, mint az erdő vadai. De egymásnak, egymásért fogunk élni. Boldog leszesz általam s boldog leszek általa. Lesz egy kunyhónk a Kongó vagy a Niger partján. Ezért a kunyhóért és csendes örömeiért oda adom cserébe a királyi palotát, minden zajos dicsőségével együtt. . . .

Mit adott volna Arthur azért, ha ezek a félig nyitott kéjes ajkak elmondják vala e szavakat?

Ámde ez ajkak egészen mást mondtak Arthur-nak. Az átalakulás egy perc alatt megtörtént. Olga, mintegy álomból ébredve, végig huzta kezét homlokán, megrázkódott, lesütötte szemeit s midőn ismét Arthurra tekintett, e szemekben többé nem az olvasztó tűz, hanem a fagyasztó jég ragyogott. Arczáról eltűnt a pir s elfoglalta helyét a nyugodt fenség kifejezése.

Megköszönte, de visszautasította Arthur segítségét.

— Atyám! kiáltott aztán. Mentsük meg atyámat.

— Frigyes-Ágost nagyherczeg meg van mentve, mondá John Bull. Már életre tér. A kormányzó, sőt a rendőrminiszter is megmenthető. Pedig ez utóbbiért, goddam, nem lett volna kár. Legalább nem fenyegetné többé elfogással a brit felség egyik alattvalóját sem.

A hideg lég hatása alatt mind a hárman magukhoz tértek. Először Frigyes-Ágost nagyherczeg, majd a kormányzó, végre Hohenhaus rendőrminiszter nyerte vissza öntudatát.

— Most annak köszönjük megmentésünket, hogy John Bull száműzetett a vonatról, mondá a kormányzó.

— Yes Sir, szólt John Bull. Ha a kupében maradok, e pillanatban nem volna élő lény a vonaton.

— Miként jutott ide, hogy megmentőnk legyen? kérde Frigyes-Ágost hálás kézszorítással jutalmazva meg John Bullt. Hisz Mursukban kellett volna maradnia.

— Yes Sir. Csakhogy fenséged azt parancsolta, hogy a kupéból szálljak ki. Azt azonban

nem hagyta meg, hogy a vonat *tetején* ne folytassam utamat. Mit szól lapom közönsége, ha nem utazom vala végig a szaharai vasuton, hol még remélem lesz szerencsém átmenni az eddigiekhez hasonló viszontagságokon!

— Mi nem óhajtunk többet e viszontagságokból, szolt a rendőrminiszter.

— Yes Sir. Önök nem óhajtanak. De egy ujság reportere más szemmel nézi az eseményeket. Az én szemeim nem a magam, hanem a közönség számára látnak. Füleim a közönség számára hallanak. Vagyis a közönség lát az én szememmel, s a közönség hall az én füleimmel. A szemem messzeható: távzem; a fülem messzehalló: távful, telephon a közönségre nézve. A közönségre nézve, elismerem, ez kissé kényelmes, mert gyakran nem volna jó ott lennie, ahova táv szemén át lát, s hova általam képviselt távfülei elérnek. De hát valamikép kell közönségnek, azonkép kell távlátónak és távfülelőnek is lennie. S a távlátó és távfülelő önakarattal és rendelkezéssel nem bíró lény. Eszköz, egy kerék azon gépezetben, melyet ujságszerkesztésnek hinak. A közönség eseményeket vár, minél borzasztóbbakat, minél idegrázkódtatóbbakat. A távlátónak tehát mindent látnia, a távfülelőnek mindent hallania kell.

— Eredeti ficzkó, mormolta fogai közt Hohenhaus herczeg.

— Bárhol történjék — folytatá John Bull — szerencsétlenség, baleset, országos csapás, világvészedelem, az ujságreporter ott az első, s a legutolsó, ki onnét távozik. Az ujságreporter óhajtja a szerencsétlenségeket. Nem mintha embertársainak rosszat óhajtana — a reporter is emberbarát; de azért, mert a szerencsétlenségek *események*. Így ha önök elvesztek volna a homokban,

mily hatásos táviratot küldhettem volna lapomnak, Frigyes Ágost nagyherceg és leánya, a tripolisi kormányzó, a rendőrminiszter, sőt Barna Arthur haláláról. Különösen Barna Arthur a szaharai vasut építőjének halála gyakorolt volna frappans hatást. S Olga hercegnő, a szép, virágzó ifju hölgy halála —

— Hát mért nem hagyott bennünket meghalni, vágott közbe Olga.

— Valóban ez egyszer reporteri kötelességem ellen vétettem. Feláldoztam hivatásszerű kötelességemet emberbaráti kötelességemnek. De nem akarok jobbnak, vagy ha tetszik, rosszabbnak látszani, mint aminő vagyok. Emberbaráti érzelmeim reporteri szivben dobogtak. Sir Arthur nekem felvilágosítással tartozik a Szahara alatti tenger felől. Nem engedhettem tehát őt át a halálnak, míg nagy felfedezését határozottan meg nem erősíti, s velem nem közli, hogy a közönség távfülével egy valóban nagy eseményről halljon.

— Az időt elfecséreljük, s a többi vaggonokban eddig már mindenki meghalt, szólt Arthur, nem akarva válaszolni John Bull legutóbbi megjegyzésére.

— Ne tessék aggódni, Sir. Mindenki meg van mentve a vonaton.

— Hogyan?

— Elbeszélem. A kocsik tetején utaztam. A kupékba nem mehettem, mert ott észrevettek és kiutasítottak volna. Mikor a homokzivatar bekövetkezett, plédembe burkolózva befedtem szememet, s testem nyílásait, orromat, számat, hogy a fojtó lég és homok be ne hatoljon. A vihar alig tartott harmincz perczig. Ez idő alatt azonban akkora homok-özön szakadt az ép egy dombátvágásban megállt vonatra, hogy bár volt gondom rá,

hogy a mikor éreztem rajtam a vastagodó homokréteg nyomását, felfelé törekedtem — igen, itt is felfelé Sir, ad astra! — mégis egy méter homokba voltam eltemetve, a vonat tetején.

— Borzasztó!

— Yes, Sir, borzasztó. De a közönség távfüle nem vesz el sem tűzben, sem vízben, annálkevésbé a homokban. Kiástam magamat mint a szaharai nyul. Szerencsére ezen jött egy bilmaisókaraván. Rábírtam ez embereket a vonat kiásására. Lassan ment. Négy méter vastagságú homok fedte még a kocsik tetejét is. A homoknak a tetőről való elkotrása után minden kocsit feltörettem. Én persze a diszkocsit választottam ki, melynek teteje különben már át volt törve. A kiásási munka egyre folyik. Tetszik látni, hogy az ablakok is szabadok már. Az éj csillagai átragyognak. Néhány óra múlva folytathatjuk utunkat, annélkül, hogy az „Afriká“-nak — úgy hiszem így hívják a vonatot — egy emberélet vesztesége is volna.

— De miért mentette meg a többieket is, ha csak Barna Arthurt s mivel velünk van, minket akart kiragadni a halál karjai közül? kérdé Olga.

— A vasut szolgaszemélyzetét meg kellett mentenem, hogy tovább folytathassuk utunkat s nem tudhattam, melyik kupéba menekült egy-egy vonatvezető, gépész, fűtő, kocsikenő stb. — szólt John Bull zavartan.

— Én azonban tudom, hogy az ön reporteri szívében a legnemesebb emberbaráti érzelmek laknak. Fogadja köszönetemet.

Olga herczegnő finom, alabástrom ujjai gyengéden megszorították a derék reporter nehézkes kezét.

— Szót sem érdemel, szót sem érdemel, pusztá önzésből, reporteri tudvágyból történt, da-

dogta John Bull, kit semmi vész, de egy szép hölgy kézszeritása kihozott sodrából.

A vagon ajtaja már egészen szabadná lett.

Mindenki sietett ki a csillagfény által megvilágított éjbe. Keleten már vöröslött a hajnal pirja. A nap csakhamar a láthatárra emelkedett, mert a tropusok alatt nem előzi meg hosszan a királyi égítést felkeltő a színeknek azon pompás játéka, mely a mérsékelt égöv alatt órákig eltart.

Arthur megvizsgálta a most már csaknem egészen kiásott vonatot s a katasztrófa nyomait. A homok vihar délnyugat-északkeleti irányban s néhány mértföldnyi szélességben pusztított. A Tintumma-sivatag összes ültetvényeit tehát nem rombolta le. A vasutvonalat, mely észak-déli irányban halad, ott vágta, a hol a vonat épen állt. A vonatvezető védelmet akart keresni a zivatar ellen, azért egy mély bevágás partjai közt állapodott meg, a mi által ép az ellenkező eredményt érte el. A bevágásban megtorlódott a homok, mint a hózivatar fuvataggal tömi meg a szakadékokat. A sikon még az ablakokig sem ért volna a homok, itt még a kocsik tetején is magasan felhalmozódott.

A baleset nem bizonyította be, hogy a szaharai vasuton való utazás állandó veszélyekkel jár. Komoly veszélyről csak a Tintumma-sivatagon lehet szó, de itt is csak addig, a meddig az ültetvények legyőzik a homokot.

A karavánnal utazó benszülöttek különben is azt állították, hogy ily homok-zivatar emberemlékezés óta nem volt a Tintumma-sivatagon. Csak az volt hozzá némileg hasonló, mely 1879. február végén, a szaharai vasut építésének befejezte előtt dühöngött a Szaharán.

— Ez volt azon homok-zivatar, mondá Arthur, mely áthatolt még a Földközi-tengeren is,

melynek homokosójét bámulták 1879. február 24-én Polában, Lesinában és a tiroli bércek déli lejtőin is. A számum a Tintumma-sivatagban ragadta fel a futóhomokot. A súlyosabb tömegeket szét-szórta a Szaharán, a legfinomabb részeket azonban rettentő magasságba sodorta fel, s másodpercenként 80 láb sebességgel vitte Európa felé. A Tintumma sárga homokja idézte elő az Európában megbámult természeti tűneményt.

— De mégis csak nyaktörő vállalat a Szaharán, habár vasuton is utazni, szólt a kormányzó.

— Veszélyek nélkül nincs semmiféle utazás, mondá Arthur. Hány vasuti szerencsétlenség történik, Amerikáról nem is szólva, Angliában, Franciaországban, Németországban s mindenütt, a hol vasutak járnak, s mégis, ki volna oly balgatag, hogy e miatt nem merne vasuton utazni? Vagy tán előnyösebb a vonatok összeköttetése következtében összezuzatni, mint esetleg a szaharai homokba fulni? Különben, a ki az utazással járó veszélyeket nem akarja megkockáztatni, az kocsira se üljön, habár a legjobb kőuton utazhat is, mert a kocsi feldőlhet; sőt be van bizonyítva, hogy a kocsin való utazás következtében sokkal több szerencsétlenség történik, mint a vasuti forgalomban.

— S a mi a Szaharát illeti, szólt közbe Olga, mily veszélyekkel járt az előtt, a karavánokkal, Tripolistól csak Mursukig is utazni. Csak a legkiválóbb európai utazónak sikerült, életük kockáztatása mellett, Tripolistól a Csadtóig és tovább Afrika belsejébe jutni. Mily veszélyeket, mily nélkülözéseket álltak ki, s hány *hónapot* vett igénybe utazásuk!

— És mi két nap alatt komoly veszélyben csak egyszer forogva, egyébként pedig kényelem-

ben, a Szahara déli szélére jutottunk, mondá Frigyes Ágost nagyherczeg.

— A homokzivatar nélkül most már a Csad-tónál volnánk, szólt Arthur. De ha újabb baleset nem történik, még ma meglátjuk a belső afrikai tó rengeteg tükrét.

A vonat folytatta útját. Félóráig csak lassan haladhatott, mert a homokekének volt dolga az egy méter magasságu homokrétegnek a sinekről való elkotrásával. E félórán át a vonat a vihar útját szelte keresztül. Ez ut több mértföldnyi széles szalagot képezett, melyen rettenetes képe volt a pusztulásnak.

Gyökerestől kicsavart pálmafák, homok alá temetett ligetek, megperzselt falevelek jelölték a számunk-irály útjának irányát.

E szalagon túl, minélinkább közeledett a vonat a Csad-tóhoz, melytől már alig volt negyven mértföldnyire, mindig termékenyebbé vált, mindig dusabb vegetatióval birt a talaj.

Az utazást mi sem zavarta meg, legfelebb a meleg hatott kellemetlenül utasainkra.

Dél felé azonban a melegtől is megszabadultak. Nagy kiterjedésű mimosa-erdőn robogott át a vonat. Itt bővizű forrás mellett épített, gyönyörű tropikus növények által köryezett szállás indóházban töltötték a nap legmelegebb óráit. Negyvennyolcz óra óta alig aludt valaki a vonaton. E mimosa-rengeteg volt az első erdő az egész uton. Mindenki sietett a koloszszerű baodad fák árnyékában lepihenni. Csak a katonák örködtek, nehogy a bennszülöttek véletlen támadást intézzenek az utasok ellen.

— A rendes államalakulás Fesán déli határán megszűnt, magyarázta Arthur Frigyes Ágost nagyherczegnek. Az asbek, tuaregek fél-nomád

életet élnek, a karavánokat gyakran kirabolják. A Csad-tó vidékén felvad arab törzsek laknak. A szárazon rabolnak. Messze bekalandoznak Boru-ba és a Szudán többi tartományaiiba. A Csad-tavon egész a legujabb időkig kalózkodtak. Csak a Ngégmiben épített erőd s ez erőd helyőrsége tartja őket féken. Ez erődben tartják a törzsfőnököknek tuszait, a kiken gyakorolható repressáliák jobban megakadályozzák a vasut elleni merényleteket minden egyéb intézkedésnél.

A vonat d. u. fél 4 órakor tovább robogott a Csad-tóra lehajló sikon.

D. u. 5 órakor megvillant a távol láthatáron a Csad-tó tükre.

— E tó szélein egészen sekélyes, bozótos, nádas mocsár. Csak beljebb bir mély vízzel. — Északi partjain azonban több helyen, a hol a ráhajló partok magasabbak, mély. E vidék kedvencz tartózkodási helye az elefántoknak. A Csad-tó ropant, de bizonytalan kiterjedéssel bir. Mértföldekre kiárad, majd ismét összébb huzódik. Ngégimi, hol a Csad partján erődöt építettünk, majd minden évben viz alá kerül. Az erőd emelkedettebb helyen áll; mely azonban most kétségkívül sziget, mivel a Csad ősszel és tavasszal kiárad; a mennyiben itt őszről és tavaszról lehet szó, a hol az év háromnegyed része nyár.

— E tónak nincs lefolyása, mondá Olga.

— Nincs. Afrikában minden sajátságos és csodás. A világrész úgy, mint tavai és folyamai. Maga Afrika még ma — Livingstone és Stanley utazásai után is — rejtély a geografusokra nézve. A Csad-tó pedig arról nevezetes, hogy bár több jelentékeny folyó szakad bele, lefolyását eddig még nem találták meg. Állítólag nincs is lefo-

lyása, ami elég különös volna; mert hova lesz a beleömlő víz?

— Elpárolog.

— Kétséges, vajjon a tó tükre bir-e oly kiterjedéssel, hogy a beömlő vízmennyiséget képes elpárologtatni. A vasut építése alkalmával méréseket tettem. Ugy tapasztaltam, hogy sokkal több víz ömlik a Csadba, mint mennyi vizet bár a tropikus nap hatása alatt elpárologtat. Tehát lefolyásának kell lenni, melyet azonban nem sikerült feltalálnom.

— Bizonyára a Szahara alatti tengerbe folyik be a víztöbblet, mondá John Bull, ki folyvást a tengerrel vesződött, és szóba hozása által Arthurt nyilatkozatra akarta birni.

— Ha a Szahara alatt tenger van, ugy abba, ha pedig nincs, a Szahara alsó talajába, mely mint tudjuk, roppant vízbőséggel bir. Ha a Szaharán létezett tenger elstülyedt s még létezik, déli határának valóban a Csad-tónál kell lenni; mert a Csad feneke szintén tengerfenék volt. Ezt kétségtelenül mutatja a Csad fenekének sós iszapja, melyből a benszülöttek sót főznek, jöllehet a tó vize *édes* víz. Ezt nem lehet másként megmagyarázni, mint hogy a Földközi-tenger partvidékeitől egész a Szudánig elterjedt afrikai beltenger vagy elpárologott, vagy valamely katastrofa következtében a föld mélyébe jutott, s a földszinen hagyta sóval telített homokját és iszapját. Így jött létre a Szahara. Ama mély völgyben pedig, ahol ma a Csadtó van, összegyülemlettek a Szudán édes vizei, s a tengerfenéken édesvizü tavat hoztak létre.

— E tó kétségkívül összeköttetésben áll a Szahara allatti tengerrel, mondá célzatos éllel John Bull.

— Több mint valószínű, mondá Arthur, rá

menve a lépre. De csakhamar helyrehozta hibáját, hozzá téve: Ha t. i. a Szahara alatt tenger van.

— És ez lehetséges? kérde Frigyes Ágost nagyherczeg.

— Nemcsak lehetséges, de alig kétséges. Az összes talajviszonyok a föld alatti tenger létezésére vallanak. Kutatásaim —

— Elefántok! kiáltott fel Olga herczegnő, ki az ablakon kitekintve szemlélte a Csad-tó vidékét.

John Bull boszankodott a megszakítás miatt; mert Arthur épen legjobb uton volt, hogy a földalatti tengerről beszéljen. A szárazföldi óriások imposans látványa azonban kibékítette.

A vonat egészen a Csad-tó közelében, a stipedős talajon óvatosan haladhatott, s ép egy kanyarulatot tett az itt már sűrű bozótok közt, a tó partja felé, hogy Ngegimibe jusson. Ötven-hatvan elefánt a tó ingoványaiból gázolt ki, s épen a vasut felé tartott.

Az óriásokból álló falkát alkalmasint úgy zavarták ki nyughelyéről, mert valamennyi felfelé tartotta ormányát, vagy a bozótot szaggatta ki.

A vonatvezető átakarván ereszteni a vasuton az elefántokat, meg akarta állítani a vonatot; de ez csak akkor sikerült, midőn az elefántok a vonat közvetlen közelébe értek.

— Nem kell tőlük félni, monda Arthur. Az elefánt a legbékésebb állat. Sohasem támad, ha nem bántják.

— Igen, de ugylátszik, mintha dühösek volnának, szolt a kormányzó, ki új veszélyt sejtett.

Valóban, az elefántok egészen levetközni látszottak szokott békés, sőt kedélyes természetüket. Sebes lépteik alatt dobogott, regett a föld. A mint

a vasut közelébe értek, ormányaikat suhogtatták a levegőben, s felszórva a porondot, port csináltak, a mi elefánt nyelven azt jelenti: rossz kedvem van, féljetek tőlem.

A falkát két rengeteg nagyságu himelefánt vezette, aztán következtek a nőstények, majd a fiatal elefántok.

Az egyik himelefánt a vasuton közvetlenül a vonat előtt megállt, s ott suhogtatta félelmes ormányát, mintha azt akarta volna tudtul adni: nem mehetek tovább, feltartóztatlak benneteket.

A falka a vonat hosszában csatarendben fejlődött ki, persze az elefántok harezi módja szerint: elől mindenütt a vén himek, középen a nőstények és fiók-elefántok, leghátul a tartalék szintén himekből és erős nőstényekből.

Veszély még mindig nem volt. Az elefántok inkább hátuk mögé tekintettek, jelezve, hogy ott van az ellenség, mely felboszantotta őket.

A falka több perczen át mozdulatlan volt. A csatarendből kivált néhány vén him, s a vonat közvetlen közelébe ment, mintegy kikémlelni azt a csodálatos alkotványt, minőhöz hasonlót a csad-tóvidéki elefántok még bizonyára nem láttak. Támadási szándokot azonban egyik sem árult el.

De e perczben a vonat előtt álló him neki feszítette rettentő fejét a mozdonynak s el kezdte a vonatot hátrafelé tolni. Irtóztató erejének engedett a vonat, s gurult hátrafelé. Egy másik him utánozta a példát, csakhogy ez hátra került, s az utolsó vaggonnak feszítette szörnyeteg agyát. A két ellenható erő nyomása alatt a vonat megállt. A mozdony előtti elefánt azonban most abbahagyta munkáját, mire a vonat, a hátulsó nyomás alatt, előre gurult.

Az elefánt találékony, kedélyes állat. Amily

nehézkés és durva testű, oly ügyes csinyekre képes. Tréfás boszuállásairól érdekes történetek vannak forgalomban.

A két himelefántnak szintén jó ötlete támadt. A vonatot előre és hátra tolták, mint valami gyermekjátékot. A falka volt a néző közönség s úgy látszik tetszett a rögtönzött spectáculum.

Az utasok azonban most már felét sem tartották tréfának. Az elefántok nemcsak feltartóztatták, hanem esetleg eszükbe juthatott, hogy *felfordítsák* a vonatot.

Arthur szükségesnek mondta ki a fegyver használatát.

A kupéból kiugrott, a katonák közül két legjobb lövőt kiválasztott, s a legutolsó kocsi tetejére küldte őket, hogy jól intézett lövésekkel terítsék le a vonatot ringató tréfás szörnyeteget. Maga pedig a mozdonyra kapaszkodott fel egy aczéllhegyű golyókat lövő hátultöltővel. A himelefánt épen hátrafelé tolt a vonatot. Amint Arthurt megpillantotta feje felett alig két méternyire, kedélyesen rátekintett apró szemeivel.

Megállt, s hosszú, ágvastagságu ormányát feléje nyújtotta, minden harag és szenvedély nélkül, mintha csak tréfából akarná leemelni a mozdonyról. A rettentő ormány azonban nem ért rá Arthurt átnyalábolni, ki célba vette az elefánt nyájas tekintetű szemét. A lövés eldördült, s a szörnyeteg egy hörgő-nyögéssel összeomlott. A golyó szemén behatolva, összerombolta koponyáját.

E pillanatban eldördültek a lövések az utolsó kocsi tetején is. A vonat iszonyu lökést kapott, mely előre hajtotta. A szintén halálosan talált elefántnak még volt annyi ereje, hogy fejét egy végső lökésre feszítse. Ha a vonat útján nincs akadály, e lökés következtében, mint a gőz szár-

nyain rohant volna előre; ámde a sineken hevert az első elefánt hullája. A vonat nem mehetvén előre, több kocsija és a mozdony az irtózatot taszítás folytán lepattant a sinekről. Szerencse, hogy itt nem töltésen haladt, mert különben az egész vonatot katasztrófa éri; míg így az utasok egy kis zuzódással menekültek. Az elefánt-csorda a lövések után elmenekült.

A kiugrott kocsikat vagy vissza kellett helyezni a sinekre, vagy le kellett kapcsolni; a mozdonyt azonban semmiesetre sem lehetett nélkülözni. Ngegimi nem volt ugyan igen távol; de sem mozdonyt, sem vonatot ott nem kaphattak volna utasaink. A citadellát s benne a helyőrséget pedig ostromolták a Csadtó kiáradt hullámai. Az egész személyzet, az utasok és a katonák hozzáfogtak az óriási munkához. Mivel erőfeszítésük sikertelennek bizonyult, ép a mozdony szétszedéséhez akartak folyamodni, midőn nagy embertömeget láttak előbukkanni a bozótból.

Azt hitték, a baleset miatt közelednek, mi annál valószínűbb volt, mert, mint a már nagyobb távolságból is kivehető volt, *európaiak* voltak, csak kisebb részük állott arabokból és szerecsenekből. Bizonyára a csadtó-melléki telepítvényesek.

A mint azonban közelebb értek, feltűnt, hogy fegyvert viselnek, s csaknem szigorú katonai rendben sorakoznak. A több száz főből álló fegyveres csapat a vonattól száz lépésre megállt.

Sturm és *Walter* a csapathoz siettek, melynek vezérei tiszteletteljesen üdvözölték őket.

Frigyes Ágost nagyherceg, a kormányzó, a rendőrminiszter, sőt maga Arthur is rosszat sejtettek. A nagyherceg csatarendbe állította a félszázad katonaságot. A fegyveres csapat, *Sturm* által vezéreltetve, közeledett. *Sturm* revolvert rántott elő.

— Adjátok meg magatokat a socialista bizottság nevében, kiáltott. Az ellenállás hasztalan. E csapat itt a socialismus szolgálatában áll. A ki megadja magát, bántódása nem lesz. A ki ellenáll, elveszett.

— Czelozz. Tüzet! kiáltott Frigyes Ágost nagyherczeg, válaszra sem méltatva a felhívást.

A sorlövés eldőrdült. Több socialista elesett. A következő pillanatban azonban a socialisták adtak sortüzet, s aztán rohamra mentek. A megtizedelt védők szorosan a vonathoz hátráltak vissza. Arthur és John Bull az első sorban álltak, felvont fegyverrel kezükben. Még egy sorlövés, aztán egy harmadik fogadta a rohanókat, kik husz lépésre megállva viszonozták a tüzelest.

Arthur melléhez kapott, s elesett. A diszkocsiból éles sikoltás hallatszott.

Az ellenállás meg volt törve. A védők a kocsikba menekültek, s onnét lőttek Minden kocsit külön kellett ostrom alá venni. Frigyes Ágost, a kormányzó és Hohenhaus tábornok rendőrminiszter legtovább álltak ellent. Utolsó töltényeiket is ellőtték, csak azután nyomták el őket a betörők. Hohenhaus megsebesült.

— Önök a socialista végrehajtó bizottság foglyai, mondá *Sturm*, ki tiz sebből vérzett, a lőporfüsttől befeketítve, s a harcz izgalmi következtében arczából kikelve, olyan volt, mint egy vérengző kannibál. A német kormánynak tetszik a socialistákra razziát tartani, tömegesen száműzni és kivégeztetni őket. A socialistáknak tetszeni fog repressáliákat gyakorolni. Meg fogjuk üzeni a német kormánynak, hogyha még egy socialistát száműz, vagy még egy socialistát kivégeztet, mi élni fogunk a talió szent jogával.

— Utónállók! Én pedig meg fogom üzeni,

hogy valahol egyet közületek megcsipnek, az első fára akaszszák, minden tekintet nélkül az ellenem gyakorolható repressaliákra, szólt megvetéssel Frigyes Ágost nagyherczeg.

— Nem vitatkozom, ki az utonálló gyilkos, rabló: a német kormány-e, vagy mi. Egyszersien *védjük* magunkat. A német kormánytól függ, hogy nagyherczegségednek és leányának semmi bántódása ne legyen.

— Leányom! kiáltott fájdalmasan Frigyes Ágost nagyherczeg, az ájult Olgát karjai közé ragadva.

Ez felnyitotta, de révedező tekintetével a marczona alakokra pillantva, ismét behunyta szemeit, s alig hallhatólag suttogetta:

— Arthur!

VI. FEJEZET.

Ismeretlen föld.

1. Barna Arthur jegyzetei.

Herman Fritznek.

Ismeretlenföld, október 20.

Heteket töltöttem élet-halál között. Szivemtől egy hüvelyknyire furta át mellemet a socialista golyó. Órültek! Erőszakhoz nyulnak, midőn az erőszak éle csak ellenük fordulhat. A socialismus csak békés diadalt arathat.

Ellenük vettem részt a harcban. Még leg-erősebb meggyőződéseim sem alázhatnának le annyira, hogy utonállóvá legyek. Te sem lettél. Elveid hozzájuk kötnek; de erőszakosságaikat sajnálad és nem támogatod. Velők jöttél, hogy amennyire lehet megakadályozd szenvedélyök kihágásait. Engem azonban fellázít minden igazságtalanság s nemtelen tett. Védtem a megtámadottakat s egy gyenge nőt. . . . Olga szintén a socialista végrehajtó bizottság hatalmában van. Mint értesülők, itt szomszédságomban lakik atyjával.

De miért irom számodra e jegyzeteket? Sturm téged eltávolított. Bennem sohasem bizott. A véres jelenet óta kétkedik benned is. Visszaküldtek Tripolisba a vonat személyzetével és a herczeg

kiséretét nem képező utasokkal. Walter nincs a telepen. Gyógyuló sebemmel még mindig ágyban fekszem. Kivel beszéljek? A te számodra írom fel gondolataimat a magány ez óráiban. Meglehet, hogy nem is fogod olvasni azokat, mert elmondom szóval, vagy felgyógyulva, hallgatni fogok arról, a mi most szívemet és elmémet betölti. De történhetik másként is. *Sturm*, aki orvos hiányában felügyel gyógyításomra, még mindig veszélyesnek tartja sebemet. Meghalhatok. Legalább megtudod, hogy végső lehelletemig veled foglalkoztam és — *vele*.

Igen, vele. Te nem tudod, mily harcztot vívtam önmagam ellen. Már azt hittem, leküzdöttem szerelmemet. A munka volt a Lethe patakja, mely feledést ígért. S ő eljött a vasut megnyitására. Mért jött el? Mért kockáztatta meg egy ily utazás veszélyeit; azt mondja, hogy a tudvágy, a civilisatio diadalának közelről való szemlélete birta rá. Környezete elhiszi. Nekem azt mondják szemei, azt mondja egész lénye, hogy *miattam* jött át a tengereken, az én művem, az én diadalomat akarta látni. Kit nem tántorítottak volna el e szemek, melyek beszéde több volt egy vallomásnál. Szédülés fogott el. Frigyes-Ágost nagyherczeg mellemre tűzte a fekete sasrend nagykeresztjét. Két ut állt előttem. Ha megtagadom elveimet, multamat s csatlakozom a hatalomhoz, elnyerhetem vala őt. Azelső lépést ez uton, az ő szeméinek vi llanyfolyama által elkábitva, megtettem; de mihelyt szabadultam varázsló befolyásától, visszariadtam. Öntudatom szavában mintha csak te szólaltál volna meg. Feltártad előttem a jövőt. . . . A rendjelet visszaküldtem. A nagyherczeg elfogadta azt.

Elhatároztam, hogy Olga varázshatalmával megküzdök. Daczolok vele. Ő a szerelem rózsa-lánczával a hatalom szekéréhez fűzne.

Megsejtette elhatározásomat. A Szaharán át történt utazásunk alatt minden csábót megkísértett, hogy megingasson. Kifejtette nagyműveltségi szellemének egész pompáját; nem is szólva testi bájainak pompájáról. S *Hohenhaus* herczeg? Te is tudod, hogy *Hohenhaus* herczeg Olga kezéért versenyez. Azt azonban én tudom, hogy Olga ezt az embert nem szeretheti. Óriási mélyen áll e nemes hölgy szellemi színvonala alatt. E *szellemi* mélységbe Olga le nem szállhat soha, valamint nem képes leszállni azon *anyagi* mélységbe, hol én vergődöm, őt szemlélve, mint a csillagot, mely a végtelen égből a föld örvényébe tekint.

Rendithetlenül maradtam. Ámde közbejött a homok-zivatar, mely eltemetett bennünket. Az élet és halál birodalmának határán éreztem rám borulni az ő édes testét, ajkaimhoz tapadni az ő forró ajkait. Szerencsére nem voltam teljes öntudatomnál. Érzem, hogy megfosztott volna eszemtől, rabszolgájává tett, sorsom visszavonhatatlanul eldőlt volna. Ámde így egy kínos kétely maradt fenn. E kétely lesz megmentőm. Tán csak képzelődtem! A katasztrófa után iparkodott fentartani kételyemet. Érzékeim azonban fellázadnak e kétely ellen. Érzékeim emlékeznek, meghazudtolják a külszint. Édes tanubizonyságot tesznek.

A homoksirban történt jelenettel tölti be lázas képzelmem minden álmomat. Mielőtt seblázam miatti hosszú önkivületemből először magamhoz tértem, szintén őt láttam. Ágyamhoz közeledett, gyengéd ujjával megigazitotta sebkötőmet, lesimitotta lázas homlokomat. Aztán egy forró, édes csókot nyomott ajkaimra.

Felébredtem.

Az álmkép eltűnt. De mintha láttam volna még a légben azt a fényvonalat, melyet, eltűnve,

maga után hagyott, s mintha láttam volna a betevődő ajtó mögött légies öltönyének lebbenését.

Körültekintve ápolónőmet pillantottam meg. Mily ápolónő!

A mit az arab faj nőben szépet tud felmutatni, az mind megvan *Fatimában*. Eredetileg is barna bőrért az afrikai nap bronz-szintvé égette: Afrika belsejében, s általában a pusztákon, az arab nők fátyol nélkül járnak. Kifejlett gömbölyded időmai kiduzzadnak könnyű öltönyének ránczaiból. Szemei, mint a nemes gránát, vörösbarna tűzben égnek. Az egész alak olyan, mint egy bronzból öntött Vénus-szobor.

De — kérheted — miért foglalkozom leírásával? Felelhetném, hogy tétlenségem, s a sebláz felizgatta idegeimet. Unatkozom. Könyveim nincsenek, nem foglalkoztathatom szellememet. A képzelem erőt vett eszemen. Fogékony vagyok a női szépség méltánylására.

Ha Olga iránti szerelmem legyőz, úgy csakis most győzhet le, mikor még szellemem nem nyerte vissza ruganyosságát s bizonyos foku sentimentalismus vesz erőt rajtam. Ha felépültem, kaczagni fogok gyengeségemen.

Fatima felemlítésére azonban a hála bír.

Mint később megtudtam Sturmtól, ki ugy látszik börtönőrünk, Fatima a socialistákkal szövetséges egy arab főnök leánya. Félig vad leány, de tele a nemes érzelmek csiráival. Részt szokott venni atyja rablókalandjaiban. A fegyver kezeléséhez is ért. Félbarbár nő, de homlokán a vele született, öntudatlan nemesség viszfénye ragyog. A vasut mellett akartak hagyni, azt hitték halott vagyok. Fatima, ki itt is atyja mellett volt, az élet jeleit vette rajtam észre. Megkönyörült nyomorúságomon. A vad leány, habár a támadóknak,

kik a ngegimi-i helyőrség elől menekültek, sietős utjuk volt, magával vitt. Orvos hiányában a gondos ápolásnak kellett pótolnia a tudományt. Ő ápolt. Hetekig nem mozdult ágyam mellől. Ily erény csak is barbár lányban lehet. A mi civilisált nőink, csupa pruderiekből, lehetetlennek tartanak, hogy egy mindenkitől elhagyott, súlyosan sebesült ifjút ápoljanak, vele egy szobában lakjanak, ellessék gondolatát, s gyógyítsák sebeit. A mi hölgyeink elájulnának a vér, egy súlyos seb láttára. Fatima maga mossa és köti be sebemet. Sturm, ki néha meglátogat, felügyel az ápolásra.

Fatima életem megmentője.

Ez az oka, amért hosszabban foglalkoztam vele. Pusztá hálából, hogy megismerd őt.

Hasztalan mosolyogsz; őszintén beszélek. Őszinteségemet annyira viszem, hogy bevallom legtitkosabb gondolatomat is.

Szégyenlem gyengeségemet, minek bizonyára az az oka, hogy — mint mondtam — képzelmem tulteng eszem rovására. De érzem, hogyha Olgát sohasem láttam volna, e bronzba-öntött női bájuk lekötne a figyelmemet.

Ismeretlenföld, október 26.

Ma *John Bull* tört be inkább, mint jött be hozzám.

Rögeszméje, hogy meg akarja tudni, létezik-e a Szahara alatt tenger?

Csodálkozásomat fejeztem ki, hogy ő is a socialisták foglya.

— Önkénytes fogoly vagyok, mondá. A socialisták elfoghatták a német császári herceget és kíséretét, de nem merték volna letartóztatni a brit felség legkisebb alattvalóját sem. Sturm vissza

akart küldeni Tripolisba; de én elhatároztam, hogy önökkel tartok. Nem tágitok az ön oldala mellől, míg csak meg nem tudom: való-e, hogy a Szahara alatt tenger van. Lapom szerkesztősége azt hiheti ugyan, hogy a támadás alkalmával áldozatul eszem. De feláldozom még lapom érdekeit is azon vágyunk, hogy az ön nagyszerű felfedezéséről biztos tudomást nyerjek.

Kijelentettem neki, hogy a Szahara alatt csakugyan létezik tenger s ezt a tengert felfedeztem. Ő épugy el van zárva Európától és hírlapjaitól, mint mi; nem tarthatok tehát attól, hogy fölfedezésemmel telekürtöli a világot.

Nyilatkozatom után, mintha ágyuból lőtték volna ki Felugrott, rohant az ajtónak. — Megtávirom lapomnak! kiáltott és eltűnt. Egy negyedóra múlva azonban leverten tért vissza. A valóság eszébe juttatta, hogy Afrika belsejében van, hol nincs távíró sodrony, nincsenek távíró-hivatalnokok, kikkel, a sorrendben való elsőségért, czívódnia lehetne.

— Mi haszna tudom, mondá, a felfedezést, ha nem közölhetem lapommal. Mily felfedezés! E hír segítségével lapom legyűrné minden versenytársát. Mindenki csak a „*Daily News*”-t olvasná. De — tette hozzá héjvel — legyünk bár Afrikában, vagy a pokol fenekén, én keresztültörök. — Megyek északfelé, délfelé, vagy nyugatfelé. Valahol csak elérem a partokat. Elérem. E hirt meg kell távirnom lapomnak. Megtávirom.

Le akartam beszélni képtelen vállalatáról. Hasztalan. Nem is hallgatott rám. Elrohant. Nyomorultan fog elveszni Afrika belsejében, mint elvesztek annyian, kik ismeretlen vidékeire hatoltak.

November 1.

Ismeretlen föld! Igen, ismeretlen földön írom e jegyzeteket. Nem tudjuk, hol vagyunk.

A socialisták ezt a legnagyobb titokban tartják.

Hiában kérdezem Fatimát: nem tudja megmondani. Csak annyit tud, hogy messze vagyunk a nagy tótól, mialatt kétségkívül a Csad tavát érti.

Frigyes Ágost nagyherczeg a napokban meglátogatott. *Hohenhaus* rendőrminiszter a megrohánás alkalmával szintén súlyos sebet kapott. A herczeg beszéli, hogy elég jó bánásmódban részesülnek. Elzárva nincsenek; erre különben szükség sincsen. Felügyelnek minden léptükre; de ezt is bátran elmulaszthatnák, mert nem tudják Afrikának melyik részében vagyunk. E nélkül pedig szökési kísérletet tenni örültség volna. Éhségtől, s a vad benszülöttek kegyelmére bízva, okvetlenül elvesznének, mielőtt Bornuba, a Csad tóhoz, vagy Afrika valamelyik partvidékére juthatnának, nem is szólva Olga nagyherczegnőről, ki egy kellőleg elő nem készített szökéssel járó fáradságokat nem volna képes elviselni.

Kérdésemre: mely irányban jöttek a socialisták és mennyi ideig tartott az utazás, Frigyes Ágost nagyherczeg azt válaszolta, hogy a Csad tavon csónakokon áthatolva, hosszú időn át egy folyamon haladtunk délfelé, majd tevékre ültünk, s így folytattuk utunkat szintén délfelé. Az utazás három hétig tartott; gyakran még éjjel is utaztunk. A socialisták kétségkívül tartanak, hogy a német kormány erős csapatot küld keresésünkre, s ezért hatoltak messze Afrika belsejébe. Én mindig a hátvédnél voltam, Fatima felügyelete alatt. Frigyes Ágost nagyherczeg és Olga egyszer sem lát-

tak, csak azt tudták, hogy súlyos sebet kaptam, s hogy a socialisták magukkal hoznak.

Ez időszerint egy erdős, hegyes vidéken tartózkodunk. Részint sátrakban, részint rögtönzött faházakban lakunk.

Most már elgondolhatod, hogy alig várom felgyógyulásomat.

Tűrelmetlen vagyok. Szeretném látni ezt a vidéket, s tán sikerül meghatároznom, hol vagyunk. Mert hogy menekülnünk kell, s menekülni fogunk, ez bizonyos. E pillanatban mégcsak azt sem tudom: *miként*?

Pár nap múlva azonban, nagyobb veszély nélkül felkelhetek. Akkor remélem, némi világosságot hozhatok helyzetünkbe.

Tehát még csak néhány egyhangu unalmas nap van hátra, mely alatt tettvágyó Prometheus gyanánt le vagyok bilincselve, nem ugyan egy sziklához, de, ami rettentőbb, egy — ágyhoz. Mihelyt a szabad lég érinteni fogja homlokomat, s a tetterő ismét feszíteni fogja izmaimat, átalakulok, új emberré leszek. Szellemem visszanyeri ruganyosságát, s a képzelem tultengése nem fog erőt venni akaratomon.

Koronként boszus, ingerült vagyok. Szegény Fatima mindent elkövet mulattatásomra. Sohasem mozdul ágyam mellől. Gyönyörű arab meséket mond. Tudod, hogy Tripolisban való tartózkodásom és a szaharai vasut építése alkalmával megtanultam arabul. Kimondhatlan volt e szegény leány öröme, midőn magamhoz térve, anyanyelvén válaszoltam kérdéseire. Mily önfeláldozó, nemes teremtés! És én, hálátlan, nem vagyok képes kelőleg méltányolni őt. Gondoskodása, gyengéd figyelme leirhatatlan.

Ugylátszik, sohasem dől nyugalomra. Éjjel,

nappal mellettem van. Még sohasem nyitottam fel szemeimet anélkül, hogy az ő mosolygó, nyájas arczára ne esett volna első tekintetem. Találékony-sága bámulatos. Kitalálja még gondolatomat is. Majd gyermekes játékaival, majd mesével, majd zenével (a spanyol-gitár egy fajtát használva hangszer gyanánt) mulattat. Szép, érzés hangja van, mely nem mint az ezüst, hanem miként bronz öblösen, erőteljesen cseng.

S hinnéd-e, hogy ez apró gondoskodás, ez önfeláldozás néha terhemre van, boszant. Pedig már jelenlegi ideges, gonosz természetemet is kitanulta. Ha látja, hogy gondolataimba mélyedek, vagy türelmetlenség gyötör, nem szól hozzám, nem mesél. Szomoruan félrevonul, de gondos szeme rajtam van, hogy mint a hű kutya, az első intésre, gazdájához siessen.

Elgondolhatod, mily szívtelen, rossz emberre lettem. Gyakran órákig hagyom őt szomorkodni, mielőtt megszánám s ismét felszólítanám, hogy csevegjen, daloljon s körülöttem foglalkozzék.

Mily öröme van ilyenkor. Gránátszemei felvillannak, duzzadt ajkaiból majd kicsattan a piros, életteliyes vér. Keble — ez a bronzba-öntött Vénus-kebel — liheg. Mezitelen karjai, ezek a szenvedélyes ölelésre termett ruganyos karok, pirosak lesznek az aláfutott vértől.

Aki látja ezt a szelid önfeláldozó teremtet, nem hinné, hogy egy barbár leánya, s hogy részt szokott venni atyja rabló kirándulásaiban. A bűn nem homályosította el tiszta lelkének tükrét. Öntudatlanul járt, atyját követve, a bűn fertőiben. A nap sugarát nem piszkolja be a sár, melyet érint; az ő lelkét nem érintette az erkölcsi piszok, mely körülvette. Fatima, olyan mint azon föld, ahol született. Ősi erőkben gazdag, de műveletlen. Olyan

mint Afrika folyói, melyek szabályozatlanok, tulbőségük következtében kiöntve termékenységet idéznek elő, de rombolnak is. Beszéltem neki az európai műveltségről és erkölcsi fogalmakról. Mily tudvágygal nyelte szavaimat, hogy iparkodik a hallottakat elsajátítani és azok szerint cselekedni. Miként szomorkodik, ha nem fojthatok el egy mosolyt, midőn az európai nők szokását, tartózkodását, s viselkedését akarja utánozni. Szégyenli vadságát és tudatlanságát. Tükröt szerzett. Párszor rajt kaptam, hogy szemléli és csinosítja magát. Ő, ki ez előtt csak a forrás kristályvizében szokta látni arcát, s ki oly szép mesterkéletlen egyszerűségében.

Tegnap komolyan megszidtam. Fehér arccsal, fehér karokkal jelent meg ágyam mellett. *Kifestette magát!*

Kérdeztem, hogy miért tette? Azt válaszolta, hogy oly szép akart lenni, mint az a fehér nő, kit a socialisták fogva tartanak. Olgát értette. Feddő szavaimra úgy elpirult, hogy a fehér máz alatt is meglátszott, mint szökött arcába vére.

Midőn azonban megmondtam neki, hogy ő ugy szép, a milyen; s hogy a bronz-szín igen kellemes szín, ha az ő alakjához hasonló gyönyörű szobrot ékesít, megörült. Arczáról és karjairól lemosta a fehér mázt, s amint visszatért ágyamhoz, a törülköző dörzsölésétől még piros, kicsattanó arcza, átható vörösbarna tűzsugarakat lövelő gránát szemei, telt úde ajkai annyi szépséget, annyi ifju szenvedélyt, erőt és vágyat leheltek, hogy szemlélete — megdöbbentett.

Hisz ez a barbar lány egy csábos asszony, kinek szemei elbűvölnek, vére, mely finom barna bőre alatt pirosuló ereiből csaknem kifecscsen, lávafolyam mely éget, s mely csak egy vulkánná változott sziv tölcseréből törhet elő!

November 3.

Holnap elhagyom szobámat. Végre tehát szabadulok börtönömből. Az isten szabad ege alatt szini fogom az üde levegőt. Látni fogom a szép természetet, hegyeket, folyamokat, zöldelő fákat, tarka-barka madarakat. Az élet csak a szabad természetben van. Őt — őt szintén fogom látni. *Sturm* semmi akadályt sem gördít foglyainak érintkezése és szabad mozgása elé. Bizonyos benne, hogy nem merjük megkísérteni a menekülést.

Fatimának tudtára adtam, hogy holnap véget ér ápolónői szerepe. Sirva fakadt. Vigasztalhatlan volt. Ez az erőteljes, ruganyos izmu leány, mint gyenge virágszál megtörni látszott e hirre. Értékes ajándékkal akartam megjutalmazni önfeláldozó buzgalmaért. Büszkén felegyenesedve visszautasította azt. Ekkor volt csak igazán szép. Dus fekete haja fejének felemelkedése folytán, hátra lebbent. Tiszta homlokán a harag egy fellege sikamlott át. Szemeiben intensív tűzű villám lobbant fel. Szilaj daczra csattantak fel üde, piros ajkai. Szép volt, mint egy sötét felhő, mely viharzani kezd.

Gyengéden keblemre vontam, s testvéri csókot nyomtam homlokára. Hogy átváltozott egy percz alatt! A természet nyers gyermeke, a szilaj amazon, a férfi karjai közt reszkető szűzzé lett. Arcza kigyult, keblének duzzadt halmait, melyekről lecsuszott a könnyű lepel, szemérmesen rejtette el; gömbölyű tagjain lázas convulsió vonult át. Ismét könnyekre fakadt. Patakozó könnyeinek fátyolán, mint vizesésen át, tekintett rám. Ragyogó szemeinek fénye megtörötte könyfátyolon, mely a szivárvány színeit mutatta, mint mikor a kelő nap sugarai a zuhataggá vált patak habjaival csókoloznak...

Szegény Fatima!

Három nap óta élvezem a felgyógyulók gyermekes örömeit a szabad természetben.

Pedig mily csalódás várt rám, midőn elhagytam szobámat. Azt hittem látni fogom a szép napot, a csillagos mennybölt. Három nap óta sűrű fellegek borítják az eget s átláthatlan ködfátyol burkolja be a láthatárt. Esik. Ha a tropikus növényzet és a rekkenő forróság nem bizonyítaná, hogy a forró égaltalán vagyunk, azt hinném, a sarki zónára varázsolt át bennünket valamely bűvös hatalom.

Hol vagyunk?

E kérdésre nem ad választ az ég, mely felhőfátyolba burkolta arcát. E kérdésre pedig csakis az ég felelhetne meg. A földhöz hasztalan intézném azt. A tropikus növényzet azt bizonyítja, hogy az egyenlítőtől északra és délre körülbelül ötven fokra, tehát 750 mértföldnyi szélességben elterjedő rengeteg föld valamelyik pontján lakunk.

Afrika nagyobb vizeitől is távol vagyunk. Fatima állítása szerint a közelben nincs sem nagyobb tó, sem nagyobb folyó.

Ha a *Kongó*, *Niger* folyó, az *Ukerewe* (Victoria-Nyansa), a *Mwutan* (Albert-Nyansa), a *Tanganjika*, a *Njassa*, a *Manyara*, vagy bármelyik ismert tó közelében volnánk, helyzetünk felismerése semmi nehézséggel sem járna. De az bámulatos hogy — bár kétségkívül a tropusok alatt vagyunk — e nagy a tropusok alatti belvizek egyike sincs közelünkben.

Hol vagyunk tehát?

Benszülötteket nem látunk a tájon, melyen mintha csak kizárólag a socialista telep léteznék. Különben is mit használna, ha benszülötteket látnánk? Valószínű, hogy nem értenők nyelvüket;

geographiai ismereteik pedig oly korlátoztak, hogy *Stanley* állítása szerint saját szülőföldjüket sem ismerik s harmincz mértföldnyi távolság az ő fogalmaik szerint túl van a világ végén.

Ily körülmények között csak az eget kérdhetem meg helyzetünk felől, mint a hajós, ki az Óceán végtelenségében elveszett.

Te, a ki előtt a geographiai mérések nem képeznek rejtélyt, tudod, hogy valamely hely földrajzi szélességét és hosszúságát sokféleképp meg lehet állapítani. De ha a kérdéses helynek, egyetlen határozott ponttól való távolságát sem ismerjük, ez esetben csak a nap, hold s a csillagok mondják meg, hogy a föld melyik pontján vagyunk. A sextansnak, a theodolitnak biztos választ adnak az égi testek. A felhőrétegek azonban elfedik az ég ez utmutató világait. Addig tehát, míg az ég borult, egyáltalán nem gondolhatok helyzetünk meghatározására.

S ha kiderül?

Csillagászati eszközeim nincsenek, mint képzelted. Még delejtű sem áll rendelkezésemre, mely megmutatná: merre van dél és merre van észak? Az ég pedig még ezt sem mondja meg. S ha a nap fénykoronája ismét ragyogni fog az égen, képes leszek-e meghatározni: hol vagyunk? A csillagászat azt mondja: mérő eszközök nélkül *nem*. Elvesztünk Afrika belsejében, mint elvesz az Óceánban a hajó, melynek nincs utmutatója. A csillagok csak úgy szólalnak meg, ha astronomiai eszközök által intéztünk kérdést hozzájuk. Különben részvétlenül, némán ragyognak felettünk, a szabad szem előtt meg nem nyíló égen.

És mégis meg kell tudnom, s meg fogom tudni: hol vagyunk? Pedig e célra nincs egyebem, mint egy csillagászati naptáram és kronomé-

terórám, mely a párisi időt mutatja. Miként fogom ezek segítségével megállapítani azon hely földrajzi fekvését, a hol most tartózkodunk? Ha előbb olvasnád e sorokat, mintsem Afrika belsejéből megszabadulunk, mosolyognál e kérdésen; s azt mondanád: képtelenség.

Pedig nem képtelenség.

Elmondom véleményemet.

E jegyzeteket egyszersmind a magam számára irom, s így szükségem van számításaim feljegyzésére.

Hogy valamely helynek földrajzi fekvését megtudjuk, két tényezőre van szükségünk. Ismernünk kell azon hely szélességi és hosszúsági fokát.

Nem beszélek a szélességi foknak mérő eszközökkel való meghatározásáról. Egy sextanssal, vagy theodolittal bíró hajós a sik tengeren, bármennyire eltévedt vihar következtében, az Océán végtelenségében, könnyen tájékozza magát. Mértani eszközeimet mind lefoglalta és zár alatt tartja *Sturm*. Ezekre tehát nem számíthatok.

A szélességi fokot azonban megmutatja a — kalendarium. Hogyan? kérdezed mosolyogva. A nap az év minden napján ugyanazon szélességi fokon halad keresztül, mint a megelőző évben. Ha tudom, hogy micsoda nap van ma, meg tudom mondani, mily magasán jár a nap az északi vagy déli földgömbön. Minden csillagászati naptárban fel van jegyezve, mily távolra van a nap az északi sarktól. Az év két napján mind a két sarktól 90 foknyira, tehát az egyenlítőn jár. E napok márczius 21-dike és szeptember 23-dika. Ápril 16-dikán és augusztus 28-dikán a nap sarktávola 80 fok; ápril 2-dikán és szeptember 19-dikén 85 fok; május 1-én és augusztus 12-dikén 75 fok, és így tovább.

Ha fokmérőm volna, a legegyszerűbb műve-

let megmutatná az első derült napon, az északi, vagy a déli félgömbön s hányadik szélességi fokon vagyunk. Megmérném azon fokot, melyet a delelő napot a zenithtól elválasztó ív képez. Ezt a fokot a szerint, a mint az északi vagy déli félgömbön vagyunk, levonnám, vagy hozzáadnám (ha t. i. a nap északfelé hajlanék el a zenithtól) az északi sarktól számított naptávolhoz. Mivel azonban fokmérő eszközöm nincs, pusztán csak a szemmértékre kell alapítanom számításomat, a mi többé-kevésbé téves eredményre vezethet. Az első derült napon meg tudom mondani, a két félgömb melyikén vagyok, mert tudom, mily sarktávolsága van a napnak. Hozzávetőleg azt is képes leszek megmondani, melyik szélességi fokon vagyunk; de hibázhatok 3—4, sőt több fokot is, a mi 45—60, sőt több mértföldet képvisel ugyan, de legalább némi világosságot hoz helyzetünkbe. Ha teljes bizonyosságra akarok szerttenni, úgy be kell várnom, míg a nap láthatárunk zenithjén delel. A növényzet után ítélve — mint mondtam — a tropusok alatt tartózkodunk, így a napnak kétszer kell egy évben átvonulnia láthatárunk zenithjén. Ekkor, mivel a napsarktávoltát ismerem, minden kételyt kizárólag meg tudom mondani e hely szélességi fokát. Ha ekkor a napnak 90 fok sarktávola lesz, úgy az egyenlítőn vagyunk. Ha a sarktávól 85 fokot fog képviselni (az északi sarktól számítva) úgy az északi szélesség 5-dik, ha a sarktávolság 95 fok (a déli sarktól 85) lesz, úgy a déli szélesség 5-dik fokán vagyunk.

Ha az égbolt takaróját egy erősebb legáramlat szét fogja lebbenteni, a nap helyzetéből megítélhetem, soká kell-e várnunk ez időpontra midőn, a bizonyosság feltárul előttünk.

De mikor oszolnak szét ez egyenletes, ónszintű fellegek, melyek érczkoporsóba látszanak

zárni az eget. E mozdulatlan felhófátyol nemcsak a nap börtöne, hanem a mi börtönünk is. A szürke égbolt, a velencei ólomfedelek gyanánt, borul fejkünk fölé. Épügy lehetetlenné teszi menekülésünket, mint nem menekülhettek ama szerencsétlenek, kik mögött az ólomfödelt börtönök ajtaja becsapódott.

Ha azonban csak azt tudnám, hányadik szélességi fokon vagyunk, s ez alapon kísérténők meg a menekülést, eltévednénk, s így elvesznénk az afrikai rengeteg continensben.

Meg kell tudnom a *hosszusági* fokot is. De ismét csak a két primitív eszköz: a naptár és a kronométer óra áll rendelkezésemre.

És te ismét mosolyognál, ha hallanád, hogy ezek segítségével akarom meghatározni a hosszúsági fokot. Pedig meg fogom határozni, legalább hozzávetőleg. És ez elég lesz célunkra.

A csillagászati eszközöktől ismét eltekintek. Nekem sem távsodrony, sem tautochron égi tünevény nem áll rendelkezésemre. Sem nap-, sem holdfogyatkozás — több, mint fél éven át — nem fog bekövetkezni, mely Afrika belsejében látható volna. Így tehát marad csak a kronométer.

Megjegyeztem, hogy ez időmérő a párisi csillagászati óra szerint jár. Mielőtt a szaharai utra indultunk, távirati jelzés nyomán, hozzáigazítottam órámat. Ismerem pontosságát. Több, mint hat hét óta azonban óram és a párisi csillagászati idő közt több másodpercnyi, sőt percnyi különbség is lesz. E különbséget nem igazíthatom helyre. A hosszúsági fok kiszámításánál minden másodpercnyi hiba ugyanannyi hosszúsági másodperc különbséget fog képviselni. Ez ellen nincs orvoslás; de nem okozhat nagy zavart, mivel a tévedés még öt egész perc hiba esetében is, alig haladja meg a földgömbön az egy mértföldnyi különbséget.

Ha hold- vagy napfogyatkozás alkalmával tehetném észleleteimet, a tévedés csakis ily csekély mérvre szorítkoznék. Ámde, hogy megtudjam e hely hosszúsági fokát, a párisi delet az itteni déllel kell összehasonlitanom. A dél megállapítása az úgynevezett dél-távcső segítségével igen könnyű. A távcső szálkeresztje közepének a nap korongjának központjával való összeesése mutatja a delet. Itt azonban csak primitív módon állapíthatom meg, mikor van csillagászati dél. Ha a nap a zenithen jár keresztül, ez esetben elég biztosságot nyújt az, hogy a függélyesen felállított pálczának semmi árnyéka sem lehet. Más időszakban azonban jelentékeny tévedés történhetik. Itt van tehát két esélye a tévedésnek: a kronométer által mutatott idő eltérése a párisi csillagászati időtől, s az itteni dél hiányos meghatározása. Most már, mivel a hosszúsági fokot a párisi és az itteni dél közti időkülönbség fogja mutatni (t. i. ha Páristól keletre vagyunk a dél korábban, ha nyugatra, a dél későbbben fog bekövetkezni) megtörténhetik, hogy két hibás téveszõre alapítom számításomat, s így nagymérvű téves eredmény jó ki.

De remélem — ha a napot a zenithen pillantatom meg — hogy ez eredmény a valóságban nem fog annyira tévesnek bizonyulni, hogy több fok, s így igen sok mértföld felelne meg a tévedésnek. Ha néhány perczre, sőt, ha egy fokra terjed is a különbség, menekülésünk lehetséges. Az irányt tudva, a távolsághoz képest felkészülve, megkísérthetjük a szökést. Oly tévutra nem juthatunk, hogy czél és irány nélkül kelljen bolyonganunk Afrika belsejében.

November 20.

Olgát alig párszor láttam. Beteges volt, így többnyire szobájában tartózkodott, mennyiben szo-

bának nevezhető egy hevenyében összetákolt deszkabódé.

Az égalj, melyet a gyakori esőzés és állandó boru csak rombolóbbá tesz, érezteti káros befolyását gyengédebb testalkatára.

Már csak azért is mielőbb menekülnünk kell, hogy ő áldozatul ne essék e gyilkos égaljnak.

Az eső ma ismét megszűnt; de az ég egyik tája sem derül ki. Az ólomfödél még mindig fejünkre nehezedik.

Olga egészsége némileg helyreállt. Ha nem esik, atyjával és a kormányzóval sétálni szokott, s a deszkaházat környező óriási baobáb fák alatt, melyek alatt a talaj a hosszú esőzés daczára is száraz maradt.

Hohenhaus rendőrminiszter még mindig súlyosan beteg.

Olga kimondhatatlanul nyájas hozzám. Midőn először megpillantott, az öröm félreismerhetlen derűje világította meg arcát. Szerencsét kívánt felgyógyulásomhoz, s hozzá tette, hogy most már csak szakitok a socialistákkal, kik nem riadnak vissza az utonállástól és gyilkosságtól sem. Olgát nem gondoltam oly szenvedélyesnek. Kimondhatatlanul gyűlöli a socialistákat. Községes gonosztevőknek és felettébb veszélyeseknek tartja őket Németországra nézve. E socialistákkal, válaszoltam neki, már rég szakítottam; sőt nem is tartoztam hozzájuk soha; de nem lehetek a történetek daczára sem hűtlen azon zászlóhoz, melyre az emberi társadalmat jobba, nemesebbé átalakító eszmék vannak felírva. Válaszom, ugylátszik, nem tetszett neki. A családkozás árnyéka vonult át homlokán. Más választ várt tőlen. De nem zaklatott tovább.

— A politikát zárjuk ki társalgásunkból, mondá aztán, s iparkodjunk egymásra nézve minél

kellemesebbé és elviselhetőbbé tenni fogságunkat, mely annál rettenetesebb, mivel nem tudjuk idejét.

Természetesen elfogadtuk Olga indítványát, s annál bizonyosabban megtartjuk, mivel csak négy tagból álló kis társaságot képeztünk; s ezek Olga, Frigyes Ágost nagyherczeg, a kormányzó és én. A rendőrminiszter — mint említettem — még most is súlyos beteg. A socialisták azért hozták magukkal, mert a német kormány elleni repressaliák szempontjából fontos személy.

John Bull csakugyan elrohant, hogy megtávirja lapjának a Szahara alatti tenger felfedezését. Kétségkívül el fog veszni Afrika belsejében. Az égalj, a benszülöttek ellenséges magatartása, az utját álló folyamok, vadállatok, s ezeknél is vadabb emberevő kannibálok, *egy* emberre nézve legyőzhetlen akadályt képeznek, főleg oly emberre, ki még azt sem tudja, Afrika melyik pontjáról és melyik pontja felé indult el.

Fatima kerül bennünket.

Egészen kicserélték. Az életteljes, vidám leány szomorúan csüngeszti le fejét keblére. A kicsattanó pir eltűnt arczáról, mely csak akkor festi ismét biborpirossá, midőn Olgával találkozik. A félelem, a tisztelet és harag vegyes érzelmei tölthetik be szívét, midőn a véletlenség Olga útjába hozza őt.

Gyakran napokig nem látjuk. A telepen vonul-e félre, vagy a vidéket járja be, nem tudom; ő hallgat. Csak azt tapasztalom, hogy mindig haloványabb és csüggedőbb lesz.

Deczember.

Az áthatolhatlan homály még mindig ráborul az égre és helyzetünkre. Megkísértettem a vidék átkutatását. Ellátva magamat élelmiszerekkel; azon

veszély daczára, hogy minden eszköz hiányában el-
tévedek és nem talállok vissza a telepre, messze
bejártam a környéket. Két hétig voltam távol. A
legnagyobb akadályokkal kellett megküzdenem. De
napokon át semmi nyomra, semmi tájékoztató
jelre nem akadtam.

Hegyekkel, dombokkal és tágas völgyekkel
váltakozó vidékeken mentem át. A hegyi patakok
mindenütt kiáradtak, s megnehezítették ez ismeret-
len földre való behatolást.

Emberlakta tanya sehol. Benschütztekkel nem
találkoztam. Mennyire örültem volna csak egy
feketebőrű megpillantásának, lett légyen bár em-
berevő kannibál.

A növényzet itt is ugyanaz, mint a socialista
telepen: pisang-, pálma-, mahagoni-erdők a maga-
sabb talajon, nád és káka a vízzel borított mély
völgyekben. Csak az óriási baobáb-fák lettek gya-
koribbak, a mint előrehatoltam. Egy-egy síkságon
annyi emelte a magasba koronáját, hogy azt hit-
tem Egyptom minden pyramisát Afrika belsejébe
helyezte át valamely varázs-hatalom.

Végre egy tóhoz jutottam. Hajh, hogy meg-
örültem e felfedezésnek! Ott csillámlott a távol
láthatáron a széles vitzükör. Mint rohantam oda,
hogy mielőbb megállapítsam hollétünket.

Afrika belvizeit a nagy utazók feljegyzései
nyomán ismerem, *Mungo Park*, *Nachtigal*, *Came-
ron*, de legkivált *Livingstone* és *Stanley* felfedezé-
sei nagy világosságot hoztak a Belső-Áfrikát fedő
homályba. Ha tehát az általuk felfedezett tavak
valamelyike terül el előttem, az ismeretlen föld
rejtélye meg van oldva.

Csalatkozásom azonban nagy volt.

Mérőeszközök hiányában arra voltam utalva,
hogy csak hozzávetőleg számítsam ki területét.

Bejártam partjait. Átlagos szélessége öt, hosszúsága nyolcz mértföld. Egész kiterjedése tehát körülbelül 40 négyszögmértföld.

E tó nem tartozott Afrika roppant viztartóinak rendszerébe. Mily roppant víztömegek hozzá képest a *Csad*, az *Ukereve*, a *Njassa* stb. tavak!

Vannak azonban Afrikának kisebb tavai is. A *Sankorra*, a *Landsi*, a *Manyara*, a *Kikondsa* tó stb.

Valóban, az előttem elterülő tó felettébb hasonlított különösen a *Sankorra*, a *Manyara* és *Kikondsa* tavakhoz. Magasabb pontokról tekintve ovál alakja volt, a középen gyenge behajlással.

Amde azon feltevés, hogy az előttem elterülő tó, egyik e három tó közül, elfogadhatlan következményeket vont maga után.

A *Manyara* tó a déli szélesség 5-dik foka alatt, Afrika keleti partjaihoz és Zanzibárhoz közel fekszik. A *Csadtótól* e tó vidékére nem juthattunk.

A socialistáknak mi okuk sem lehetett e roppant távolságba hurczolni bennünket, hol e népes és az afrikai kereskedelem útjába eső vidéken különben is igen könnyen felfedeznék hollétünket. Egyébiránt három hét alatt e több száz mértföldnyi utat meg sem tehettük volna.

A *Manyara* tó feltételezése tehát elesik. Ugyancsak a tér és időbeli lehetetlenség czimén elesik azon feltevés is, hogy a socialisták a déli szélesség 8—9 s a keleti hosszúság 26—27 foka alatt levő *Kikondsa* tó vidékére hurczoltak bennünket. A *Csadtól* a *Kikondsa* majdnem oly távolságra van, mint a *Manyara* tó, sőt déli irányban távolabb.

Hát a *Sankorra* tó?

Ez a déli szélesség 6—7, de a keleti hosszú-

ságnak csak 23—24 foka alatt terül el. Lehetséges-e, hogy a Csadtól három hét alatt e tó vidékére jutottunk el? Valószínűnek nem látszik; de lehetősége nincs kizárva.

Amde annak feltételezése, hogy a Sankorra tó vidékén vagyunk, a lehető legrettenetesebb. Ez esetben nem az északi, hanem a déli félgömbön, a Kongo roppant folyamvidékének központján vagyunk, mely vidék az északi szélesség 5-ik fokánál kezdődve tizenöt fokra terjed dél felé, s mely vidékről még *Stanley* kutatásainak sem sikerült lerántani a leplet.

E vidékről, mely Közép-Afrikának ugyszólván centrumát képezi, s mind a keleti, mind a nyugati partoktól legalább száz, százötven mértföldnyire van, lehetetlen volna szabadulnunk. E vidék felől írta *Stanley* Nyangveben 1876. októberében, hogy az egyenlítői Afrika még egészen szűz vidék, melyre ő előtte európai utazó nem tette lábát, s melyről még Nyangveban sem tud senki semmit.

Livingstonet legyőzhetlen vágy hajtotta e vidék átkutatására, de nem sikerült neki. *Cameron* azon czéllal indult Afrikába, hogy e vidéket átkutassa, de nem hatolhatott messzebb *Livingstonenál*.

E roppant kiterjedésű folyamvidékre titokteljes homály fátyola borul. Maguk a benszülöttek is legfeljebb néhány mértföldnyire ismerik annak bel-sejét. Élénk képzel-mük csodaszörnyekkel és gonosz törpékkel népesíti be azt, kik, mint a zebrák, sá-vokkal birnak testükön, s mérgezett nyilakból halálos lövegeket küldenek ellenségeikre s elefántokat fálnak fel éhségük csillapítására. Észak felé rangteteg őserdő terül el, ki tudja, mily messze és mily kiterjedésben? Heteken, hónapokon át lehet

utazni benne, a nélkül, hogy az utas a napot megpillanthatná a föléje boruló lombornyó miatt.

E vidéken *Stanley* csak a Kongó partján halt keresztül, megállapítva e nagy folyam irányát, elosztatva az erre vonatkozó kétségeket; számtalan csatát víva a benszülött vadakkal és a renitens természettel.

Ha e vidéken vagyunk, jobban el vagyunk temetve, mintha hat lábra a föld alatt fektüdnénk.

Nem, e vidéken nem lehetünk. Szabadságvágyam, s minden józan következtetés visszautasítja e feltevést.

A tótól visszaindultam a socialista telep felé. Helyzetünk egyetlen világosságsugárral sem lett gazdagabb, sőt egész rettenetességében jelent meg képzelmem előtt az egyenlitői Afrika rémképe.

Több napon át folytattam utamat; de úgy tapasztaltam, hogy letértem azon nyomról, melyen előrehatolva az ismeretlen tóhoz jutottam. Új hegyek, völgyek és patakok voltak előttem. Emlékező tehetségem, melyre utalva voltam, cserben hagyott. Még egy nap, s bevallottam magamnak a rettenetes tényt, melyet önmagam előtt is titkolni akartam.

Eltévedtem.

Az eltévedés itt egyértelmű a kikerülhetlen halállal. Ha a vidék lakatlan, az éhség, az égalj viszontagságai, a segélytelenség idézik fel a halált. Ha vad benszülöttek tanyájára jutok, ugyanazon sors vár rám, mely osztályrészt jutott annyi utazónak, ki fegyveres kíséret nélkül merészkedett Afrika belsejébe hatolni.

Az élelmi szerekből csakhamar kifogytam. A fáradság erőt vett rajtam. A legrosszabbra elkészülve dőltam le egy óriási fa alatt nyugalomra.

Fáradtságtól gyötörve álomba merültem. Mielőtt, ellenállhatatlan sulylyal, lezáródtak pilláim, azt hittem, ez álom halálom álma lesz. Elaludtam, vagy helyesebben, önkívületbe estem.

Egyszerre két meleg kar ölelését éreztem. Feltekintettem.

Fatima volt. A szép, a könyzáport hullató, a busongó, a szomorú *Fatima*. Karjaim közé vetette magát.

Könyei benedvesítették, de tüzesókjai, melyek mint villanyeső borítottak el, felszáritották arczomat. A sirásból őrzöngő örömbé csapott át. Nevetett, majd ismét zokogott, mint mikor napfény és eső gyorsan felváltja egymást. Lázasan lihegő keble mellemet érinté. Ott vonaglott, pihegett karjaim közt ez a gyönyört lehelő asszonytest. Kéjes szédület vett rajtam erőt. Szivemhez szoritottam. Átöleltem. Viszonoztam csókjait. Ajkunk végtelen csókban forrt össze. Önfeledten merültünk el a gyönyör deliriumában.

Ő ébredt fel először. Kipattant karjaim közül. Szemérmes pir borította el arcját. Harag és féltékenység viharzott szemeiben.

— A fehér nő! kiáltott lázas szenvedélylyel.

Olgát értette. A féltékenység élesen lát még egy barbárnő szemeivel is. Megfejtette Olga iránt való érzelmeimet. Ezért volt szomorú, ezért került bennünket. Szegény *Fatima*! Mily érzelmek viharozhattak szívében, látva engem Olga társaságában, s látva, hogy nem veszem észre, nem akarom észrevenni az ő szerelmét!

S most, az édes önfeledtség pillanataiban eszébe jutott Olga, eszébe jutott, hogy Olgát szeretem.

Feltáruult előttem e nemes leány egész lénye.

Szerelmet ád szerelemért; de csakis ezért. Társadalmi korlátokat nem ismer. Az ősi természet egy szerű meghamisítatlan törvénye nyilatkozik benne.

Fatima, Afrika belsejében növekedve fel, bár arab lány, megmenekült a mohamedanizmus ragályos, a lelket megölő hatásától. A szabad természet szabad gyermeke lévén, szabadon adja szerelmét bárkinek, de szívét csak szívért cseréli be.

Ez magyarázza meg Fatima féltékenységét. A féltékenység kigyója marta meg ismét szívét, midőn keble mellemen pihegett, s e mérges harapás folytán szakította ki magát karjaim közül.

A gyönyör szédületének elmulta után szemrehányásokat tettem önmagamnak. Miért adtam át magamat Fatima érzékkápráztató bájai varázsának, én, ki Olgát, a legtisztább, legátszellemültebb szerelemmel szeretem? A lefolyt lázas jelenet választalat emelt köztem és Olga közt. Mintha egy láva folyam tüvegge jegecedett volna, s ezen át pillantanék Olga tiszta, szűzies alakjára. A szenvedély tűzének e világításánál Olga még tisztábbnak, egy elérhetlen magasban még eszményibbnek tűnt fel előttem; míg ez a lány, ez a földi nő, ki nem okoskodva, tetteit nem mérlegelve, kéjtől ittasan átadta magát a szenvedély rohanó árájának, ismét ott vonaglott lábaim előtt, karjaival átölelte, kebléhez szorította térdeimet, s onnét, mintegy végtelen mélységből pillantott fel rám könyező szemeivel, kétségbeeséstől dúlt arczával.

Mit tettem vele! Jogot adtam neki, hogy szeressen, hogy követelhesse viszonszerelmemet; jogot, hogy gyűlölje Olgát, s őt tekintse boldogságátján akadálynak.

Ha nem viszonzom csókjait, nem viszonzom lázas öleléseit, szenvedett, tán elhervadt volna; de szenvedélyének tűzvészét nem gyujtom vala fel,

mely most már égni fog olthatatlanul; nem mint India örök tűzforrásai, melyeket szentnek tart a nép közhite, hanem mint vulkán, mely ragyog, fenséges, de rombol is és földrengést idéz elő.

Feleltem, s biztató szavakkal nyugalomra intettem. Hogy uralkodik felette minden szavam. Bár háborog, viharzik, mint egy szélvészről korbácsolt Océán, egy békitő szavam lecsendesíti, mosolyog, nevet, mint az esőfelhőből kibukkanó nap derült arcza.

Elmondta, hogy mindenütt nyomon követett. Attól tartott, hogy tán elhagyom a socialista telepet, mely esetben — tette hozzá — ő meghalna bánatában, halálos kétségbeesésében. Félte az eltévedéstől, vadállatok és az ezeknél is rosszabb emberi vadak támadásától. Kivont törrel, örködött felettem, mint egy cherub, ha aludtam, messziről követte nyomomat, ha előrehaladtam, mindig készen, hogy a veszély pillanatában mellettem teremjen. Ő, ki az arabok tájékozási képességével bir, nem tévedt el, de engedett haladni a téves nyomon. Kétségkívül ismét meg akart menteni, hogy ennyi nemes tett által legalább a hálaérzet kötelékével magához fűzzön.

Mint fürge őz hatolt át előttem a sürtü rengetegeken, melyekből én sohasem tudtam volna kitalálni. Pillanatnyilag sem volt zavarban a követendő ut iránt. Élelmi szereket hozott magával, s ő tudott gyümölcsöket, mézet, édes gyökeret stb. találni. Boldogságtól, örömtől sugárzott, ha megköszöntem utmutatását, fáradhatlanságát és figyelmes gyengédségeit.

Igy haladtunk két napon át, ő elől, vagy mellettem, ugyanazon gyümölcsökkel csillapítva éhségünket, ugyanazon forrásból oltva szomjunkat, s éjjel ugyanazon szikla-oduban, vagy fán pihenve

ki fáradalmainkat. Azaz, hogy csak én pihentem. Ő minden perczen felkelt. Körül tekintett, nem leselkedik-e ellenség, nem csuszik-e éji tanyánkra ragadozó vad, vagy mérges kigyó.

Hányszor mondta, mily jó volna örökre itt a rengetegben, embertől lakatlan pusztaságokon vándorolnunk. Mily jó volna itt maradnunk s élnünk, mint ének a lég madarai, az erdő vadjai, szeretnünk, védnünk, ótalmaznunk egymást, mindennap a szerelemnek a civilisáció közepén ismeretlen csodáit művelve, annélkül, hogy egyéb jutalmat várnánk, mint melyet nyujtanak szeretőnk egy hálás pillantása, ajkainak egy édes csókja.

Voltak pillanatok, midőn teljesen úgy gondolkoztam, mint Fátima.

Szerettem volna ilyenkor a civilisációtól, az emberiség küzdelmeitől, az irigység, kapzsiság, a nagy bűnök és nagy erények színhelyétől távol, elmenekülni a természetnek a polgáriasulás által még le nem rombolt ősi templomába, az óriási fák lombjainak gótívei alá, s ott e templom szentélyének ünnepélyes csendjében — mindent feledve és mindenki által elfeledtetve — boldognak lenni a zeretett nővel, kinek én lennék mindene, s ki nekem lenne mindenem.

Csakhogy ez a nő, kivel osztozkodni szerettem volna az uratlan mindenség, a rengetegök, pusztaságok, s vadon feletti királyságban, nem *Fátima*, hanem *Olga* volt.

Szegény Fátima!

*

Midőn így gondolataimba mélyedve haladtam Fátima mellett, a bokrok zörrenése ébresztett fel merengésemből.

Azt hittem vadállat tör ránk. Az éjjel oroszlánok ordítását hallottuk. Egy szerezsen volt, ki

előltünk menekedett. Utána iramodtam. Fatima hasztalan akart visszatartani.

Az izmos szerecsen gyorsan szaladt. Én, ki megörültem, hogy végre benszülöttet látok, kitől tán felvilágosítást nyerhetek tartózkodási helyünk felől, megfeszítettem minden erőmet, hogy elérjem. Fatima, mint könnyű léptű dām vad, csakhamar elért, sőt el is hagyott, s hogy jobban futhasson, felemelte könnyű öltönyét és láttatta szoborszerű lábait. Egy vad után iramodó Diana nem lehet szebb, mint ez a lány, amint a légben utána uszó hajfürteivel, lihegő kebelével, s kecses szökeéléseivel előrerohant a mindinkább ritkuló erdőben.

A szerecsen utját felduzzadt hegyi patak zárta el. El volt fogva, nem menekülhetett.

A végső pillanatban azonban beleugrott a zuhatagba, s eltűnt a habok közt.

Fatima rám pillantott. Aztán ruganyos lábával, a zuhatag partján, felpattanva a légbe, gyönyörű, szabályos ívben, a folyóba ugrott. — Bármely a czirkusok porondján szabályszerint betanított akrobata-nő megirigyelhetette volna ezt az ugrást.

Én utána ugrottam. A szökevényt, amint a tulparton fel akart kapaszkodni, egyszerre fogtuk el.

Arab nyelven kért kegyelmet, azt hívén, hogy bántani akarjuk. Megörültem, mert azt hittem oly vidéken vagyunk, a hova az arab nyelv a négerek közé is behatol, s így nem lehetünk távolabb délre, mint az északi szélesség 5—10 fokáig.

Csalatkozásom azonban csakhamar kitűnt. A szerecsen a socialista telephez tartozott. Sturm szolgálatában állott, ki azzal bizta meg, hogy kövesse lépteimet, s ha menekülni akarnék, akadályozza meg.

Fatima tudta, hogy *Sturm*, bár látszólag tiszteletben tartja szabadságunkat, minden léptünkre felügyeltet, s midőn engem követett barangolásaimban, gyakran vett észre oly jeleket, melyekből azt következtette, hogy nyomomon járnak. Meglehet, hogy *Sturmnak* több ügynöke is felügyelt rám. *Fatima* tehát, mihelyt a szerecsent megpillantotta, sejtette, hogy az utánam leselkedik.

E felfedezés elszomorított.

Ha meg is tudom, hol vagyunk, *Sturm* örökös zsemeit nem játszhatjuk ki.

Jobban el vagyunk zárva, mintha a börtön vasajtói mögött egy nyomorult üregben, lánczokra verve, élénk.

Január.

Napjaink egyhangu folyását semmi nagyobb esemény sem zavarja meg. Az ég egyre borult. Gyakran napokon át esik. A téli esőzések legrettenetesebbike és legunalmasabbika lehetetlenné teszi még azt is, hogy a menekülésre gondoljunk.

Időnként azonban elég jól töltjük. Legalább én. Csaknem naponként *Olga* társaságában vagyok, habár egyedül sohasem beszélhetek vele. Minden sétánkra és kirándulásunkra elkísér bennünket *Olga* atyja, gyakran a kormányzó s a rendőrminiszter is, ki időközben felgyógyult.

Olga leirhatatlan kedves. Arcza kissé szenvedő, szemeinek tüze kissé bágyadtabb, kéde nem csattan fel oly pajkosan, mint máskor, s bizonyos foku mélabu ömlik el egész lényén.

Ez azonban nem a fogságnak, hanem az égali káros befolyásának tulajdonítandó. Vagy tán a szerelemnek?

De hát szeret-e valójában *Olga*? E kérdés éjjel-nappal foglalkoztat. Ez rabolja el álmomat az

éjtől, tevékenységemet a nappaltól. Azt hittem, hogy testi betegségemből kiépülve, szívem lelkem is meggyógyul. Ámde a baj, amit idegeim tulfezszttségének tartottam, sokkal mélyebb gyökerekkel bír, hogysem könnyen kiirtható lenne.

Szívem igen alapos érveket tud felhozni eszem ellen. Miért kell lemondanom Olgáról, ha csakugyan szeret? S hogy szeret, hagy-e fenn kétséget egész magaviselete, de legfőképp a vasuti jelenet, melyről érzéseim emlékező tehetsége tanusodik. Szívem azt mondja: Gyáva! — Eszem azt viszonozza: Gyenge, ingatag!

S mind szívemnek, mind eszemnek igaza van.

Hisz még fel sem tártam előtte szívemet. Nem léptem eléje, s nem mondtam neki: — Olga, szeretem önt, a mindenség erejével, a végtelenség végtelenségével. Ha ön is szeret, s úgy szeret mint én, legyen nőmmé. Ha szeret, ha úgy szeret mint én önt, szétszakítja a társadalmi köteléket, daczol az előítéletekkel. Azt fogja mondani a magasrangu mosolygóknak: Ez embert szeretem. A szerelmem az élet. Itt hagyom fényes hideg régiótokat, melyben kihűlt szívvél fáztok, dideregtek. Leszállok a földre, hol a szív melegen dobog, az érzelmek tüze kering az ereken. — Ha pedig arra nem képes, hogy így szóljon, ha nem tud szembe szállni az előítéletekkel, ne térjen vissza abba a világba, hol a szív terjeszkedése elé vaskorlátokat építenek a társadalmi szokások és ferde fogalmak. Maradjon itt velem Afrikában, hol van ugyan rabszolgaság, de e rabszolgaság kevésbé megalázó, kevesbé gyötrő, mint a civilizált társadalom által teremtetett rabszolgaság. Az afrikai fekete rabszolgák csak kezükön, az európai társadalom fehér rabszolgái szívükön és lelkükön viselik a bilincseket. Temetkezzünk el az ősi vadonban, melynek én leszek királya, s

ön királynője. Élünk itt egymásnak, egymásért, egymást boldogítva, nem törődve az európai társadalom nyomorúságának apró és nagy bajaival.

Ha azután Olga kijelenti, hogy nem szeret, vagy nem szeret annyira, hogy mindezt megtegye értem, akkor érkezik el ideje, hogy lemondjak róla, hogy kitépjem emléket szivemből, örökre, rendíthetlentül, visszavonhatlanul.

Addig azonban a lemondás gyávaság. Hátha az üdvöt utasítom el magamtól, melyért csak ki kell nyujtanom karjaimat?

Ugyanakkor.

Sturm felszólított, hogy beszéljek Frigyes Ágost nagyherczeggel, s birjam rá, hogy irjon a német császárnak, s kérje fel ezt a németországi socialisták üldözésének abbahagyására. A socialista végrehajtó bizottság tudtára adta a német kormánynak, hogy foglyain repressáliákat fog gyakorolni; úgy látszik azonban a kormány nem adott teljes hitelt ama hirnek, hogy Frigyes Ágost, Olga, a rendőrminiszter és a tripolisi kormányzó a socialisták hatalmában vannak. A vonat megrohanását rablótámadásnak tartja, s a csadvidéki arab törzsek ellen, a merénylet megtorlása czéljából, csapatokat küldött. Frigyes Ágost nagyherczeg levele minden kételyt eloszlatna s arra bírná a német kormányt, hogy a socialisták üldözését abbahagyja. S ha a német kormány megígéri, hogy erőszakos rendszabályaival szakít, a foglyok visszanyerik szabadságukat, tette hozzá *Sturm*.

A herczeg azonban határozottan visszautasította *Sturm* követelését.

— Hatalmukban vagyok — úgy mond, sőt hatalmukban van legdrágább kincsem, leányom is. De az állam érdekei felette állanak az egyesek

érdekeinek. A socialismust Németországból tüzzel-vassal kell kipusztítani. E feladatának megoldásában a kormányt nem tarthatja vissza a represszáliáktól való félelem.

Olga teljesen osztotta atyja felfogását. S mintha arcza kiderült volna a gondolatra, hogy így fogságunk nem fog véget érni.

Áldott fogság, mely ekként Olga közelében tart!

Február.

A fellegek tegnap egy pillanatra oszladozni kezdettek. A láthatár szélén egy fényvonal jelent meg. Azt hittem, ki fog derülni, s megpillantva a napot meghatározhatom: hol vagyunk?

Pár óra múlva azonban eltűnt a fényvonal. Az ég ólomkoporsója, mely nyilni kezdett, ismét összecsapódott.

Bevalljam valódi érzelmeimet? Az a fényvonal aggodalommal, s eltűnése örömmel töltött be.

Oly édes, boldogító így eltemetve lenni velé, egy ismeretlen földön, a nehéz fellegek által borított ég sötét boltozata alatt.

Az eső megszűntét kirándulásra használtuk fel. Gyönyörű völgyben állapodtunk meg a socialista telep közelében. Lábaik alatt vad hegyi patak zugott. Fejünk felett sziklák emelték az égre tarfejüket. A hegyi patak partját pálmafák szelvényezték.

Olga felettebb megörült a felfedezésnek, hogy a pálmafa megvágva, fehér nedvet izzad ki. Finom kis tollkással fantasticus alakokat vágott a pálma törzsében, melyeket a pálma teje fehérre festett. Frigyes-Ágost nagyherczeg, a kormányzó s a rendőrminiszter kis csoportot képezve, beszélget-

tek. Én segitettem Olgának arabeszeket vágni a pálma törzsébe.

Pár óra mulva visszatértünk.

Mai sétánk alkalmával ugyanazon helyen allapodtunk meg.

Véletlenül rápillantottam a pálmafa törzsére, melybe tegnap alakokat véstünk. Szivemen lázas convulsió cikázott át.

John Bull latin mondatának egy töredéke a pálma törzsébe vésve.

Pro Arthur — illustris O.-Africam venit.

A betűk félreismerhetlenek voltak és csak Olga kezétől származhattak. Áldott kéz!

John Bull nem tért vissza a socialista telepre. S mivel csak Olga, John Bull és én birunk tudomással e mondatról, csakis Olga metszhette e betűket a pálma törzsébe, midőn tegnap arabeszeket faragott!

E betűk egyszerre szivembe vésődtek. Ott lángoltak, izzottak, mint a sötét éjben a transparent, diadalmasan hirdetve Olgának irántam való szerelmét.

Olga közönyösen ment el a pálmafa mellett, mintha tudomással sem birna ez ékesen szóló betűk felől.

Boszantott e közöny. Lázasan ragadtam meg kezét, odavontam a pálmafához, s rámutattam a felírásra.

Espirult. Ajkai, melyek félig nyitva voltak, s látni engedték gyönyörű fogsorát, vonaglottak a felindulástól. Keze reszketett kezemben.

Ezek a félig nyitott ajkak már-már szólni akartak, hogy szemérmes vallomást tegyenek, hogy megvallják, miszerint ez a kezemben reszkető kéz vágta a pálma törzsébe ama betűket.

Ámde e pillanatban hozzánk jött Hohenhaus

hercege. Mindig ő! Harag, düh forralja fel véretem, ha ez emberre gondolok. Mióta felgyógyult nem hagy egy pillanatig sem magunkra bennünket. Mindig talál ürügyöt, hogy megakadályozza bizalmas beszélgetésünket. Most is, midőn már tudvóm küszöbén álltam, ez ember akadályozta meg, hogy Olga szólásra nyílt ajkát a halandók legboldogabbikává tegyenek. Olgát egy jelenetre figyelmeztette.

A hegyi patakon át dőlt fa képezett gyaloghídat. E hídon egy, a telephez tartozó szerecsennő akart átjönni, hátán hozott gyermekével. A primitív híd közepén azonban megcsuszott, s gyermekével együtt belezuhan az esőzés következtében ragadó folyóvá dagadt patakba.

Olga élesen felsikoltott.

A következő pillanatban a part melletti bokrokból egy alak ugrott a patakba, eltűnt a habokban, de csakhamar ismét megjelent, kiemelve a szerecsennőt, kinek nyakában most is ott csüngött gyermeke.

A mentő *Fatima* volt.

Fatima, ki hetek óta eltűnt a telepről, a példül, hogy valaki tudta volna, merre jár.

Hogy került közelünkbe?

A boldogtalan leány szerelemtől és féltékenységtől tűzve, alkalmasint mindig szemmel tartott bennünket. Ránk lesett most is a part melletti bokrokból. Mit szenvedhet e derék leány! S mily lelkiismeretlenség volt tőlem tápot adnom szenvedélyének!

Erőfeszítéstől kigyult arczczal hozta elénk az ájult szerecsennőt gyermekével együtt. Aztán el akart szaladni.

Olga visszatartotta. Kezet nyújtott neki. Fatima, szemeit lesütve Olga tekintete előtt, fogadta el az eléje nyújtott kezét.

Olga tudta, hogy Fatima ápolta, habár a szégyen leánynak irántam való szerelmét nem sejtette. Önkéntelen vonzalmat érzett a szép vad leány iránt. Engem használva tolmács gyanánt, felszólította, nem állna-e szolgálatába s ha ismét megszabadulunk, nem jönne-e vele Európába?

Fatima büszkén emelte fel lesújtott szemeit. Kiegyenesedett, egy felfejjével magasabb lett Olgánál. Szemeiben a sértett méltóság villama ciklázzott. Szép, büszke és daczos volt e pillanatban, mint egy barbar királynő.

— Fatima nem rabszolga, mondá. Fatima atyja független törzsfőnök. Ép oly előkelő és büszke, mint a fehérnő. A fehérnőnek nincs joga Fatimát ily ajánlattal megsérteni.

Olga, mielőtt tolmácsoltam, megértette Fatima szavait.

Nemes hévtől, s a szép lány büszke válasza által elragadtatva, átölelte és megcsókolta Fatimát.

— Ha nem akarsz szolgálatomba lépni, légy barátnőm, légy testvérem, mondá! Fatima meg volt hatva. Látszott, hogy hatalmas küzdelem és változás ment végbe szívében. Szerette volna, ha Olga megsérti, kihijja. Haj, hogy gyűlölte, hogy állt volna boszut rajta! Olga nemes magaviselete azonban lefegyverezte boszuját, eltompította gyűlöletének életét. Olga szelidsége meghódította a vad leányt. Szemeiben könnyek csillogtak. Midőn tolmácsoltam neki Olga szavait, kezét nyujtva Olgának, így szólt:

— A fehérnő, bár szép, előkelő, jó és nemes. Testvérül fogadja Fatimát. De Fatima méltó lesz hozzá. Szeretni, védni fogja, mint testvérét, habár gyűlölnie kellene.

S midőn e szavakat mondá, lemondás tükrö-

zódott arczán, nemes hév tüze gyuladt ki szemekben.

Nyers őszinteségében nem volt sértő hangsúly. A mint gondolkozott, úgy beszélt. Testvérének fogadva Olgát, ragaszkodni fog hozzá az arabok hűségével.

El voltam érzékenyülve.

Melyik volt a két nő közül nemesebb, magasztosabb?

Márczius 1.

Olga nagy veszélyben forgott. Rendes sétakirándulásunkat tettük a telep közelében.

Fatima, ki most már társaságunkhoz tartozik, velünk volt. Szegény leány a multkori jelenet óta egészen megváltozott. Nem kerül bennünket, nem csüngeszti le szomorúan fejét. Arczán a lemondás tükröződik. Gránátszemeinek tüze ki-kivillan ugyan, jelezve, hogy szenvedélytől izgatott szívének vulkánja nem aludt ki, s minden perczen kitörhet; de leküzdi érzelmeinek eruptióját, mely viz helyett könyeket, láva helyett izzó szenvedélyeket vetne felszínre. Hogy azonban mily harc tombol belsejében s mily gyötrelmek árán szerzi meg külső nyugalmit, én tudom, ki szívébe látok, s mutatja a homlokát környező vértanui dicsfény, mely mindazok homlokán ragyog, kik nagy szenvedéseket nemes kitartással tűrtek, nagy harcokat viva önmaguk ellen, diadalmaskodtak.

A napokban rendes kirándulásunk hosszúra nyúlt. Messze behatoltunk a rengetegbe. Tudtuk, hogy bár senkit sem láttunk, Sturm emberei szemmel tartanak bennünket, s az volt egyik oka, azért messze távoztunk, hogy börtönőreinket aggodalomba ejtsük.

A közeli bokrokban egyszerre több szerezcent

pillantottunk meg. Négyen vagy öten voltak, nyilakkal, puskával fegyverkezve.

Elfutottak. Én, a kormányzó s a rendőrnízszer követjük őket. Frigyes Ágost nagyherczeg utánunk jött.

Olga és Fatima hátramaradt. Fatima azonban egy emelkedettebb pontra ment fel s onnét nézett utánunk.

Hiában kiáltoztunk a futók után. Nem álltak meg. Midőn azonban vagy két-háromszáz lépéssel megelőztek bennünket, visszafordultak. Fegyvereikkel célba vettek bennünket. Golyó fűtyült, nyil sivitott fülünk mellett. Én oldalamon ütést éreztem. Fáradt golyó volt, mely még öltönyömön sem hatolt keresztül.

A szerecsenek üldözését most abban hagytuk. Visszafelé indultunk.

Egyszerre éles sikoltás hasította át a léget. Rohantunk azon hely felé, ahol Olga és Fatima hátra maradt.

A tisztáson, a hol Olga állt, rémes kép tárult fel szemünk előtt.

Három szerecsen megrohanta, s a sürtü felé hurezolta Olgát. Egyik karjait ragadta meg, a másik száját iparkodott befogni, a harmadik felbomlott gyönyörű hajánál fogva huzta.

A vér megfagyott ereimben.

Kiáltani akartam; de a hang torkomon akadt. Őrült sietséggel rohantam Olga megmentésére.

A következő pillanatban láttam, mint terem Olga mellett Fatima, villogó tőrrel, mint egy boszuló cherub.

Rémületem tetőpontjára jutott. Azt hittem, Fatima készítette elő a merényletet, hogy vetélytársnőjétől szabaduljon, s már látni véltem, mint festi pirosra Fatima tőrét Olga vére.

A legközelebbi pillanat azonban meghazudtolta, s meg kellett bennem e nemtelen gondolatomat.

A gazok egyike Fatima tőre által sujtva földre rogyott. A másik kettő most Olgát elbocsátva Fatimára rohant.

Lábam a földbe gyökerezett azon jelenet látára, ami most következett. Fatima Olgát fedezve, ki egy pálmafa mellett ájultan rogyott össze, várta a támadást. Ismét vadleánynya, barbár amazonná lett. Mint párducz szökött az egyik támadóra, s markolatig meritette törét annak mellébe.

A vad szörnyeteg azonban nem esett el. Kinos ordítással vetette magát Fatimára és sikerült annak jobbkarját megragadnia. Mint aczélrugó a vasfogóból pattant ki Fatima karja a szerecsen ujjai közül s a tör fénysugárt írva le a légben, villám gyanánt csapott le újra a támadóra.

Ez volt azonban Fatima utolsó erőfeszítése. A két vadállat hatalmába kerítette s egyik előrántva handsárát, le akarta vágni Fatima gyönyörű fejét, melyen mint zászló lobogott birkózás közben felbomlott hosszu, éjsötét haja. Mindez csak néhány pillanat alatt ment végbe.

Alig voltam száz lépésre; de mégsem akadályozhattam meg a szörnyettét, bár mily sebesen futottam is Fatima megmentésére.

Fegyvertelen voltam.

Egy jól irányzott golyó megtette volna hatását.

A vadak azt hitték, hogy mielőtt odaérekzem, végezhetnek Fatimával.

A bokrok közül azonban most két fegyveres ember lépett ki, a szerecsenekre rohant, kik azonnal bezuzott koponyával buktak földre.

A mentők Sturm emberei, socialisták voltak, kik ránk felügyelve, lépteinket követték.

Fatima kimerülten hanyatlott karjaim közé. Kimondhatlan boldog voltam, hogy e dicső lány nem lett nemeslelkűségének áldozatává. Keblemhez szoritottam; de ő gyengéden kibontakozott karjaim közül, bánatos, majd büszke pillantást vetett rám, mintha mondaná:

— Azért örülsz, hogy a fehér nőt megmentettem. Nincs jogod engem megölelni, mert azt szeretted, ki itt öntudatlanul hever. Rajta segíts, kinek idegei gyengék. Az én izmaid erősek. Nincs támogatásra szükségem.

Olga csakhamar magához tért. Könnyben uszó szemeivel Fatimát kereste, hogy halálját fejezze ki a nemes, hősi leánynak.

Fatima azonban eltűnt.

Márczius 2.

Sturm megtiltotta a sétákat. A szerecsenek, kik megtámadták Olgát, nem tartóztak a socialista telephez: benszülöttek voltak. Megtudván, hogy a telepről a távolabb vidékekre is kirándulunk, lesben álltak, hogy kiraboljanak bennünket. Sőt Olga még nagyobb veszélyben forgott. El akarták rabolni, hogy rabnő gyanánt eladják valamely szerecsen fejedelemnek.

Sturm fenyegetőzött is. A német kormány nem szűnik meg a socialistákat üldözni. Sturm kényszeríteni akarja Frigyes Agost nagyherceget az említett levél megírására. Egyelőre sötét, földalatti börtönbe akarja záratni a nagyherceget, a kormányzót, a rendőrminisztert, s Olgát, ezt a gyengéd teremtetést, ki egy huszonnégyóra alatt megöregt, meghalna, ha elevenen eltemetnék egy sötét, nedves sirba.

Menekülnünk kell minden áron.

Menekülni fogunk.

Ugyanakkor.

Rettentő szerencsétlenség!

Kronométerem hasznavehetetlenné lett. A szercesen golyója, bár fáradt volt, órámat összezuzta.

A nap hasztalan süt ki most már. Nem leszek képes szabatosan megállapítani a hosszúsági fokot.

Helyrehozhatlan veszteség. Kétségbeesem.

Márczius 15.

A nap kiderült.

A napimádók nem várhatják epedőbben, s nem üdvözölhetik lázasabb örömmel a nap keltét, mint én.

Örvendetes felfedezés. Az északi félgömbön, közel az egyenlítőhöz vagyunk, mert a nap dél felé hajlik el a zenithtől.

Mi haszna. A hosszúsági fokot kronométer hiányában nem határozhatom meg. Mindegy. Mene-külni fogunk észak felé. Rosszabb helyre nem juthatunk. Távoznunk kell innét, mielőtt Sturm teljesítené fenyegetését.

Márczius 21.

A nap ma az egyenlítőn jár s mégsem emelkedett fel láthatárunk zenithjére. Eszközök hiányában szemmérték után és egy függőlegesen felállított pálczika árnyékából azt következtetem, hogy az *északi szélesség 7-dik fokán* vagyunk; mert ma a nap a zenithtől körülbelül 7 fokra delett.

Csak az aggaszt, hogy e szélességi fok táján nincs tó; én pedig mint fennebb elbeszéltem, egy jelentékeny tavat láttam.

Új bonyolulat.

Márczius 23.

Diadal. Megállapítottam nemcsak a szélességi, de a hosszúsági fokot is. Megállapítottam sextans, theodolit és kronométer nélkül.

Amint tegnapelőtt irtam, az északi szélesség 7-dik fokán vagyunk. Ezt a napnak az északi sarktól, s láthatárunk zenithjétől való távolságából számítottam ki.

Márczius 21-dikén a nap a sarkaktól 90 fokra van. Zenithünktől azonban 7 fokra hajlik el. A kilenczven fokból tehát levonandó 7, s így 83 fok marad. Az északi sarktól délfele (persze megfordított számsorozat szerint) számítva a nyolczvanharmadik fok az északi szélesség hetedik fokával esik össze.

A hosszúsági fok kiszámításához azon tö adta a kulcsot, melyet felfedeztem. Most már, hogy tudom tájékozni magamat, emlékszem, hogy déli irányban haladva egész az északi szélesség 6, sőt 5-ik fokáig kellett előre hatolnom.

E két fok közt elterülő föld-szalag Afrika egész szélességében ismeretes. A *terra incognita* csak az 5. foknál kezdődik s egész a déli szélesség 10—11. fokáig terjed.

Ez a Kongó-folyam területe Közép-Afrika rejtélye. Itt borul rá Afrikára az áthathatatlan fátyol, melyet még *Barthnak*, *Nachtigálnak*, *Brownenak*, *Livingstonenak*, s legujabban *Stanleynek* is csak itt-ott volt lehetséges felszakítani, hogy e hasadékokon át a geographia belepillanthasson a Közép-Afrika felett gomolygó sötét ködbe.

A Kongó folyam roppant vidéke még az afrikai mohamedán rabló törzsek előtt is ismeretlen föld. Szabad, független afrikai törzsek élnek itt, melyeket még nem tiportak le a mohamedán hódítók. A mohamedán uralom alatt álló országok

három oldalról határolják e szűzvidéket. Délnyugaton a Portugal uralom váltja fel a mohamedán uralmat, mely uralom azonban époly romboló, a boldogtalan szerecsenekre nézve époly végzetes, mint a mindent elpusztító rabszolgakereskedő mohamedán zsarnokság. Ez ismeretlen föld a keleti hosszúság 15. és 20. foka közt áttör az északi szélesség ötödik fokán is, s majd a nyolczadik fokig hatol fel az egyenlítőn túl éjszak felé.

E földnyelvre, melyet a Kongo ismeretlen vidéke beleékel a részletesen ismert és felvett tartományok közé, hurczoltak bennünket a szocialisták.

Honnét következtetem ezt?

Azon tényből, hogy az északi szélesség 5. és 14. foka közt egyetlen nagyobb tó sincs. Ámde eszembe jut, hogy egy az északi szélesség 5. és 6., a keleti hosszúság 16. és 18. foka közt, sejtelve van a geographiának, habár még nincs határozottan megállapítva, egy tó fekvéséről. Ez a *Liba-tó*.

E tóról sokkal kevesebbet tudunk és sokkal jelentéktlenebb Afrika rengeteg tavaihoz képest, hogysem megérthető nem volna róla való megfigyelésem. E tavat saját szememmel láttam, feljegyeztem pontjainak irányát, hozzávetőleg nagyságát; így a geographiát új adatokkal gazdagíthatom. Annyi bizonyos, hogy sokkal nagyobb, mintsem a geographusok sejtették.

Az északi szélesség hetedik fokától délfele haladva, a hatodik foknál csak e tavat találhatam; mert Afrikában a Csad-tótól délre az 5-dik szélességi fokig sehol sem létezik sem ismert, sem ismeretlen tó; s mert e roppant terület, az említett földnyelv kivételével, nyitott könyv a modern geographia előtt.

De ha a Liba-tó az, melyet kutatásaim al-

kalmával láttam, úgy a keleti hosszúság 16—18. foka közt vagyunk s hogy a Csad-tóhoz jussunk, északnyugati irányban kell haladnunk, mely tótól körülbelül 90 mértföldnyire vagyunk.

Áthatolhatunk e e roppant távolságon, kijátszhatjuk-e a socialisták éberségét, menekülhetünk-e üldözésük elől?

Márczius 30.

Németországban több socialistát kivégeztek. Fatima értesít, hogy Sturm erőszakos rendszabályokra készült Frigyes Ágost nagyherczeg és Olga ellen.

Még az éjjel menekülnünk kell. Fatima közreműködik. Sikerült megnyernie egy a Csadtóhoz induló karaván vezetőjét. Mindnyájan készülünk.

Márczius 30. éjjel.

Menekülnünk.

2. A menekülés.

A socialisták egy kis karavánt küldtek Bornuba, hogy ez onnét szükséges czikkeket szállítson a telepre.

Tíz tevén ugyanannyi bornui szerezsen volt kora hajnalban indulandó Kanó felé egy fiatal socialista vezetése alatt. Fatima ezt birta rá, hogy segítse elő a foglyok szökését. Kincseket — Frigyes Ágost nagyherczeg nevében — hiában ígért neki: pénzért nem árulta volna el a socialisták ügyét. De elárulta Fatima gránátszemeinek kedvéért. Hogy a szökést Sturm és emberei észre ne vegyék, s a szökevényeket mindjárt nyomon ne üldözzék, erről is gondoskodott Fatima. A socialista telep közös konyhát tartott, hova Fatima járatos volt. Sikerült neki álomhozó szert keverni az egyik

ételbe, melyből a foglyok — Fatima figyelmeztetése folytán — nem ettek.

Ez éjjel a telepen, a foglyok és a karaván kivételével mindenki aludt. Aludtak még az örök is. A benszülöttek meglephettek, kifoszthatták volna a telepet, anélkül, hogy ellenállásra találta volna.

Éjfélkor a foglyok elhagyták szobáikat, s a telep közelében levő karavánhoz mentek. Olga és Fatima egy tevére ültek. Egy másik tevéen Frigyes Ágost nagyherczeg és Hohenhaus foglaltak helyet. A harmadikon Sonnenstern kormányzó és Arthur helyezkedtek el. A pusztaság többi „hajóján” a karaván tagjai utaztak.

A menekülők az éj folytatában nem tarthattak üldözéstől. Fatima jól ismerte azon szer hatását, melyet ő maga készített valamely afrikai nővényből.

A nemes leány különben jól ismerte ama tettének következményeit is, hogy a socialisták foglyait menekülésökben támogatja. Atyja a socialisták szövetségese. Egy barbár törzsfőnök, ki okvetlenül halállal büntetné lánya árulását, ha a socialisták meg is bocsátanának neki. Fatima tudta mit kockáztat. De szívesen tette kockára életét is Arthurért. Ez bizonyára nem fogadta volna el áldozatát, ha Olgát nem kell vala megmenteni a fogságból, Sturm és a socialisták boszuja elől.

A menekülőknek az éjszaki szelesség 7-dik fokától négy foknyi — tehát 60 mértföldnyi — utat kellett megtenniök, hogy északnyugati irányban haladva eljussanak Bornu azon részeig, hol a socialisták ellenében védelemre számíthattak. A szaharai vasutól pedig 90 mérföld választotta el őket.

Hatvan mértföldnyi uton állandó veszély fe-

nyegezte őket, nemcsak a vad benszülöttek, hanem — és főleg — a socialisták részéről, kik nem fogják elmulasztani üldözésüket.

Ép ez volt oka, hogy a karaván Arthur tanácsára, a rendes útról letért, mely különben csak annyiban volt rendes ut, hogy a socialisták ezen át érintkeztek a Csadtó vidékével, s a fákba, sziklákba vágott jelek mutatták az irányt.

A karaván vezetője attól félt, hogy eltévednek, ha a rendes útról letérnek. Mivel azonban az ég kiderült, a nap és éjjel a csillagok láthatók voltak, Arthur mérő eszközök hiányában is magára merte vállalni a felelősséget, hogy kellő irányban fognak haladni.

Igy haladtak a vadonban, a tropikus vegetáció által feldiszitett pusztaságban, elkerülve a benszülöttek falvait, s inkább az afrikai ragadozók tanyáit keresve fel a rengetegekben, mocsárokon gázolva, folyókon uszva át, mindig észak-nyugoti irányban, sohasem szünetelve többet, mint mennyi pihenés a tevék kipihenésére szükséges volt.

A karaván óránként 1—2 mértföld sebességgel haladt, ahol a területi akadályok nem akadályozták menetét. Erőszakolt menet, de a teve képes egyorsasággal napokon át ügetni. Az első éjjel, 12-től reggel 8 óráig 10 mértföldnyi utat hagytak maguk mögött a menekülők. Így tehát 10 mértföld előnyben voltak a socialisták felett, kik reggel felébredve, kétségkívül észreveszik a foglyok szökését és üldözésükre sietnek.

Ha négy nap alatt nem érik be őket az üldözők, ekkor már Bornuban lesznek. Öt-hat nap alatt, az erőszakolt menetben haladva előre, eljutnak s Csad tóhoz. Ngegimiben német helyőrség állomásoz.

De hát miként van az, hogy a socialisták három hétig utaztak az ismeretlen földre?

A karaván vezetője megadta a felvilágosítást. A socialisták szándékosan bolyongtak a pusztaságban, hogy üldözőiket tévutra vezessék, s hogy foglyaik ne tudják meg, merre kellene menekülniök.

Az első három nap minden nagyobb baj nélkül folyt le. A negyedik napon Arthur és a karaván vezetője, egy magasabb dombról visszatekintve, nyomukon siető csapatot pillantottak meg. Kétségkívül az üldözők voltak. Hogy elérik a menekülőket alig lehetett kétséges, annál kevésbé, mivel csakhamar az utat egy folyó zárta el.

Arthur belátta ezt. Ép azért cselhez folyamodott. Ő és menekülő társai szálltak a tevékről, miután fegyvereket és élelmi szereket vettek át a vezetőtől, kinek erre meghagyta Arthur, hogy a szerencsénekkel lehető gyorsan haladjon a folyam partjától távozó irányban, maga után vonva eként az üldözőket.

Arthur társai, bár nem ismerték ennek tervét, engedelmeskedtek. A széles folyam partjait fedő bozótba rejtőztek.

Alig félóra múlva, hogy a karaván elrobbogott, megérkeztek az üldözők. Vagy ötven jól felfegyverkezett socialista csapat volt. Mindnyájan tevéken ültek, melyek majd összeestek a fáradtságtól. Legelől ment Sturm és egy herkulesi termetű arab. A menekülő karaván nyomait vizsgálták.

A hol a menekülők szálltak a tevéikről, a fű le volt tiporva. Az üldözők, Sturm és az arab intésére megállapodtak.

Arthur összeborzadt. Azt hitte, felfedezték nyomukat. Sturm és az arab élénk beszélgetést

folytattak, szavukat azonban a menekülők nem hallották, mert több száz lépésre voltak tőlük.

A karaván letelepedett.

Ugy látszik a tevék nem voltak képesek tovább menni. Előbb nyugodniok kellett, hogy folytathassák utjukat.

Arthur fellélegzett.

— Ha nem vesznek észre bennünket, úgy meg vagyunk mentve; mert a menekülő karaván több órai előnyt nyer, suttogta társainak.

— De észre fognak venni, szólt Hohenhaus. A legostobább rendőrügynöknél is ostobábbak, ha fel nem fedezik rejteket.

— Atyám! szólt elfojtott hangon Fatima.

A karavánt vezető arab, az óriási termetű, nyakig felfegyverkezett, még övében is pisztolyokat hordó barbar, Fatima atyja volt.

A szegény leány reszketett, midőn felismerte atyját.

— Felfedeznek bennünket, sugta Arthurnak. Eljönnek vizet meríteni a folyóhoz. Engem megölnek. — De szívesen halok meg — érted, tette hozzá lángoló pillantást vetve Arthurra.

Mióta Olgát testvérének fogadta, s lemondott szerelméről, most először beszélt így a szegény leány; most először tört ki lángoló szenvedélye.

Arthur Fatima szemeibe nézve egy pillanatra ismét látta a szerelem tüzvészét lobogni a boldogtalan gyermek lelkében. De csak egy pillanatra. Fatima ismét legyőzte magát. Szemei megszűntek azon nyilást képezni, melyen át be lehetett pillantani a szívében izzó vulkánba.

Elfordította arcát, szemeiből könnyet törölt ki.

Arthur belátta, hogy Fatima jól sejt.

Üldözik okvetlenül eljönnek a folyóhoz vizet meríteni, s ekkor a menekülők elvesztek.

A három biztoskezü és szemü férfi megmerne ugyan kockáztatni egy kétségbeesett védelmi harczot. Fegyverük, töltenyük van. Sőt Fatima is résztvehetne a kétségbeesett védelemben. De mit tehetnének négyen ötven ellen? Csak sorukat rosszabbítanák, s kitennék, a harcz tűzében, Olgát a legkomolyabb veszedelemnek.

Az üldözők megegették barmaikat. Maguk is ettek. Kétségkívül inni is fognak. A tevéket a folyamhoz fogják hajtani.

Ugy történt.

A tevéket a folyó felé vezették. Ámde feleuton egy tisztás közepén álló óriási fa alatt megálltak.

A nap lehanyatlott a nyugati égen. Tehát bizonyára nem árnyat kerestek a fa alatt.

— Forrást találtak! suttogta Fatima.

— Meg vagyunk mentve! szólt Arthur.

Legalább egyelőre meg voltak mentve.

Sturm és emberei meritettek a forrás vizéből. Megitatták barmaikat, s aztán elrobogtak a menekülő karaván után.

Arthur örvendve ugrott fel, midőn az utolsó tevé is eltűnt a láttávból.

— Most munkára! kiáltott.

— Mit fogunk tenni? kérde a nagyherczeg.

— Lehető gyorsan távozunk, nehogy az üldözők, kik a csalást észreveszik, s visszatérnek, itt találjanak bennünket.

— De gyalog egyáltalán nem leszünk képesek utunkat folytatni, veté ellen a nagyherczeg, szomoruan mutatva a kimerült Olgára.

— E folyamon megyünk tovább, szólt Arthur.

— Honnét veszünk járművet?

— Talpat készítünk. — Gyorsan, munkára, szólt Arthur az araboknak.

Késeken kívül egyéb eszközeik nem voltak. Miként fognak késekkel talpot készíteni? Készítettek.

A vihar sok ágat letört az óriási fákról. Ezeket a száraz galyaktól megtisztították, futó növényekkel, melyek a tropusok alatt szívósabbak a kötélnél, összekötözték. Az összekötözött, gerenda vastagságú ágakat, a folyam partján, két-három sorban rakták egymásra. Fatima kiváló ügyességet fejtett ki úgy az ágak összekötözésében, mint a talp összetákolásában. Atyja embereivel kirándulásaik alkalmával gyakran kelt át, talpak segítségével a megdagadt patakokon és folyamokon.

Hosszu szélesvégű dorongok képezték az evezőket, melyre azonban kevés szükség lesz, mivel a folyam nagy eséssel bír, s így gyorsan hajtja vizét.

Olga számára, kit az utazás felettébb megviselt, fűből, levelekből nyugágyat rögtönöztek. Óriási pálma-levelek fogják védni az esőtől és a tropikus nap sugaraitól.

A talp, mielőtt besötétedett volna, a folyamon lebegett.

— Minő folyam ez? kérdé a nagyherczeg Arthurtól, miután elindultak.

— Ez a *Bahar Logone*, a *Sari* mellékfolyója, mely a Csad-tóba ömlik.

— E szerint tehát a Csad-tó felé tartunk?

— A Csad tó felé, válaszolt Arthur.

— De hátha e folyó, a Niger valamelyik mellékfolyója, szolt Olga, ki attól tartott, hogy a veszélyes zuhatagokban oly gazdag Niger folyóra jutnak.

— A Nigernek csak egy jelentékeny mellékfolyója van, mondá Arthur, a Benue. E folyam azonban nem a Benue.

— Honnét tudja ezt? kérdé a kormányzó.

— A *Benue*, a mennyire a geographia ismeri, az északi szélesség 6-ik fokától a 9-ik fokig északkeleti irányban halad, s itt *délnyugati* irányban fordul, hogy miután beleömlött a Barth által felfedezett *Faro*, s több kisebb folyó, Egbegbénél a Nigerbe szakadjon. Mi azonban e pillanatban az északi szélesség 10-ik fokán vagyunk, így e nagy folyam nem lehet a *Benue*.

E válasz megnyugtatta Olgát és a többi menekült. A Logone nem oly veszélyes folyó, mint a Niger, s hozzá, Arthur számítása szerint, közel egy mértföldsebességgel vitte óránként a talpot. Ha e gyorsaság állandó lesz, úgy három nap alatt elérhetik a Csad-tavát, mert a Logone nem felettebb tekervényes. Nem csinál oly óriási vargabetűket, mint aKongo, Niger, s általában az afrikai folyamok.

Aránylag kevesebb fáradsággal utaztak, mint a tevéken A talpat csak kormányozni kellett; de az evezők használására nem volt szükség.

Az éj minden esemény nélkül folyt le.

Nappal sem történt semmi, ami a menekülők aggodalmait felkölthette volna. A partokon láttak ugyan falvakat; sőt benszülötteket is; de ezek nem akadályozták továbbmenetelüket. E vidéken már gyakran megfordulnak az utazók és kereskedők, többnyire arabok; de a benszülötteknek van okuk az arab kereskedők háborgatásától való óvakodásra.

Olgát nem láthatták. Fatima látása pedig csak megerősíthette őket azon hitben, hogy a talpon arabok vannak.

Több bajt okoztak az alligátorok, melyek hemzsegték a folyóban, s nem egyszer megkísértették a talpra való felkapaszkodást. Egy-egy, az evezőkkel tett útés, vagy a szemtelenebbek ellen

intézett lövés azonban megtették hatásukat. A folyam mellett sok helyen elterülő mocsárokból gyakran hallatszott a viziló horkolása. A csalitok nyugalmát felverő dobogás, ágrecegés jelentette, hogy ott egy felirasztott elefánt-falka rohan. A vizi madarak ezrei uszkáltak a kiáradt folyó tük-rén. A zsombékokon piros színökről messze felismerhető lángályok lestek zsákmányra.

Menekülőink, negyednapra, a Logone mellett egy másik, szélesebb folyamot pillantottak meg.

Ez volt a *Sari*, melybe a Logone ömlik. A talp csakhamar a két folyam egyesülésének pont-jára ért.

Arthur örömkialtást hallatott.

— A Csadtó innét alig van 6—7 mértföld távolságra. Most már megmenekülünk, mondá.

— A Csadtó vidékén lesz a legnagyobb veszély, sugta Fatima Arthurnak.

Fatimának igaza volt.

A *Sari*, mielőtt a Csadtóba ömlik, sok ágra oszlik, s nagy kiterjedésű deltát képez. A menekülők a legvizdusabb ágon folytatták utjokat, nehogy a kisebb ágak homokzátonyain fennakadjanak.

A nap tányéra épen eltűnt a láthatárról, midőn a menekülők megpillantották a Csad-tavát. A Csad, midőn nincs kiáradva, legnagyobb részt mocsárokból, nádasokból, kákásokból áll. Csak egy része sik viz, a hol a tó feneke mélyebb.

Most azonban a Csad áradásban volt. Messze kitört partjain át, eltemetve a közeli falvakat. Mikor a Csad nincs kiáradva, alig lehet észrevenni, hogy tó. A vizi növények számtalan faja lepi el, sőt fák tenyésznek sekélyes részeiben. Az egész láthatárt felölelő rizsföldek veszik körül. Csak nagy messze kezdődik a síkviz. Szilárd partjain erdőket képez a *cornus*, a *mimosa nilotica*, a *mi-*

mosa ferruginea, stb. Ez erdők sűrűjében sok a vad. Elefántok, 20—25 láb hosszú boák, rémes amphibiumok stb. tartózkodnak ott. Vizeiben számtalan hal, mocsáraiban számtalan madárfaj tartózkodik. A Csád partjain szeret tanyázni az őzszínű *aigocerus ellipsiprymnus* is.

Most a Csád rendkívül ki volt áradva, úgy hogy a vízi növényeket magába nyelte; sőt a víz sok helyen majdnem elérte a mimosa-erdők suda-rait. A téli esőzések következtében a közép-afrikai folyamok megdagadtak és a tavat valóságos tengerre változtatták. E tengerre egy fatalpon rámerészkedni isten-kisértés lett volna.

Arthur valóban azt indítványozta, hogy szálljanak ki a partra. *Ngala*, *Jedi* közel volt. A német kormány befolyása ide elér. A benszülöttek elszállítják őket Ngegimi-ig.

Fatima azonban fejét rázta. A partokon, s a távol láthatár dombjain tüzek gyultak ki. Fatima e tüzekre mutatva szólt Arthurnak:

— Üldöznek. Megtudták merre menekültünk. Ha késedelmeskedünk elzárják előttünk a nagy tó bejáratát. Azok a tüzek jeladást képeznek. A nagy tó partján minden arab megtudja, hogy a hatalmas fehér emberek menekülteket üldöznek. Ez arabok atyám törzséhez tartoznak, ki a fehér emberek szövetségese. Amint a partra léptünk, azonnal elfognak és kiszolgáltatnak bennünket.

Fatima e nyilatkozata döntő volt.

A menekülők behatoltak a Csád távéra.

A Sári áramlata messze bevitte a talpat a Csád síkvizeire; egyszerre azonban megszűnt az áramlat, s így a menekülők nem folytathatták utjokat.

Fatima megvigasztalta az aggódókat.

— A késő éji órákat bevárjuk a parti bozó-

tokban, melyekhez oda evezünk. Onnét én elmegyek dereglyéket keresni. Ismerem a kalózkodó arabok rejtekhelyeit. Ily dereglyén áthatolunk a nagy tavon Ngegimi-ig.

Arthur és Hohenhaus épen az evezéshez fogtak, midőn egy dereglyét pillantottak meg, mely a Csad sik vizeiről a Sari torkolata felé tartott, s így a menekülők felé közeledett.

— Be vagyunk kerítve, sugta Arthur Fatimának.

— A dereglyében csak hárman ülnek, szólt Fatima, kinek éles szeme messze áthatolt az éj leszálló leplén. Ezek nem ellentünk jönnek.

A dereglyén csakugyan három egyénült.

Két arab és egy európai. A két arab evezett.

A menekülők minden eshetőségre elkészülve várták a közeledőket.

Midőn a dereglye 30 méterre ért a talphoz, Arthur megállásra szólította fel a közeledőket.

— Nem értünk rá, Goddam! válaszolt egy hang, mely ismerősnek tűnt fel a menekülők előtt.

— Hisz ez *John Bull*! kiáltott fel Arthur.

— Mit látok? Sir Arthur, Frigyes Ágost nagyherczeg, Olga nagyherczegnő, a socialisták foglyai! Megmenekültek! Rule Britania! kiáltozott John Bull; mert valóban ő volt.

A dereglye egészen a talphoz ért. John Bull egy pillanat alatt átugrott. Örömeiben nem tudott hova lenni, midőn Arthur ebeszélte, mint menekültek meg az ismeretlen földről.

— Ez nagyszerű! Ezt megtávirom lapomnak! Ez lesz csak sensációs hír.

— De hát ön miként kerül a Csad tavárák kérdé Frigyes Ágost nagyherczeg.

— A socialista telepről távoztam, hogy tu-

dathassam lapommal a nagy felfedezést, hogy a Szahara alatt tenger van, s hogy a socialisták messze Afrika belsejében tartják foglyaikat.

— De miként volt képes tájékozni magát, s miként hatolt keresztül oly roppant földön, mely a Csad-tó és az ismeretlen föld közt elterül? kérde Arthur.

— Annak hosszú története van. Goddam! De hát végre is megvalósítottam szándékomat. Egy hirlap-tudósítót hiában zárnak el a pokol fenekére. Kitalál onnét is. A socialista telepről menekülve — folytatta John Bull — eltévedtem. Keresztül kasul bolyongtam a vadonokban.

— Gondoltam, jegyezte meg Arthur.

— Szerencsére azonban rabszolga-kereskedők hatalmába estem.

— Szerencsére? szólt Olga, összeborzadva.

— Igen, szerencsére. Egy csoport szerezsen megrohant, megkötözött, s aztán rabszolga-vásárra vitt...

— Hát még most is van rabszolga-vásár Afrikában? vágott közbe Olga.

— Hasztalanok az angolok és francziák erőfeszítései, válaszolt John Bull helyett Arthur. Afrika belsejébe nem ér el hatalmuk. A rabszolga-kereskedés főleg a portugál gyarmatok közelében tovább folyik.

— Engem is a portugál telepek vidékére vittek, miután a rabszolga-vásáron megvett egy barbar arab. Mivel azonban, rabszolgatársaimtól értesültem, hogy a portugál határokhoz nagyon közel vagyunk, megszöktem, a portugál hatóságok ótalma alá adtam magamat, kijelentve, hogy a brit felség alattvalója vagyok. Megvédték üldözőimtől. Loangoban hajóra ültem s a franczia afrikai gyarmatokra mentem. A legközelebbi táviró vonal a sza-

harai vasutvonalnál volt. Tombuktuból Ngegimi-be mentem. Onnét távirtam lapomnak. Eddig már bámul Európa. Mindenki csak a *Daily News*-t olvassa.

— A Szahara alatt valóban tenger van? kérde Olga Arthurtól.

— Tenger van.

— Ön fedezte fel?

— Én.

— Miként?

— Ki fogom fejteni, miután többé nem tartatom titokban. De hogy kerül ön Ngegimi-ből a Csad tavára? kérde Arthur John Bulltól, hogy a társalgást visszaterelje előbbi medrébe.

— Az ismeretlen földre akartam visszatérni.

— Mily gondolat!

— Csak nem hagyhattam cserben önöket, szólt John Bull. Közre akartam működni megszábadításukra. E két arab, kit felfogadtam, tudja hol van a socialista telep. A gazkópék jó pénzért megígérték, hogy oda vezetnek.

— De egyedül nem menthetett volna meg bennünket, szólt Hohenhaus herczeg. Miért nem hozott Ngegimi-ből katonákat?

— Gondoltam erre, szólt John Bull. De az arabok azt mondták, hogy katonákat nem kalauzolnak, sőt ha jelentést teszek — ugymond — a német hatóságoknak, eltagadják az egész dolgot, s engem sem vezetnek a telepre.

— Az ön áldozatkészségének és barátságának értékét nem rontja le, hogy csak egyedül jött, sietett kijelenteni Olga. Sőt tette annál nemesebb és nagyobbszerű. Fogadja köszönetünket.

Olga kezét nyújtotta John Bullnak.

— Goddam, ez csak természetes. Helyemen más is így cselekedett volna, mentegetőzött John

Bull. — De most már az a fődolog, hogy Ngegimibe visszatérjünk.

— Ez annál nagyobb feladat, mert a socialisták üldöznek bennünket, szólt Arthur.

— Ugy sietve szálljunk át az én dereglyémre, mert e talpon sohasem jutunk Ngegimibe.

Átszálltak. A dereglyében elfértek valamennyien.

Nem volt szükség rá, hogy Fatima a nádasokban arab halász- vagy kalóz-dereglyét keressen. John Bull dereglyéjében sok élelmiszer is volt; mert a két kalauz ismerte a socialista telep távolságát, s így tudta, hogy utközben nagymennyiségű élelmiszerre lesz szükségük, ha a benszülöttek tanyáit el akarják kerülni.

A menekülők a dereglyében elhelyezkedtek. John Bull segített evezni a két arabnak, hogy gyorsabban haladjanak. Arthur kormányzott.

A Csad-tóra az éj sötét fátyla borult. E fátyol itt-ott fényes csillagokkal volt behintve. Az ég nagy részét azonban sűrű fellegek borították. A tó sikpartjainak emelkedettebb pontjain gyujtott jelző tüzek messze meglátszottak a tavon. A partokról zűrzavaros hangokat hozott át a szél.

A menekülők gyorsan haladtak a Csadészak-nyugoti partjai felé, melyek még oly messze voltak, hogy nappal és távcsövön sem lehetett volna megpillantani azokat. A délkeleti szél, mely időközben keletkezett, támogatta a menekülők erőfeszítését.

Az éj folytában nem háborgatta senki; a felkelő nap a Csad-tó közepén találta menekülőin. Ha a szél kedvező lesz, rövid idő alatt eléri Ngegimit. Nem érték el.

A szél délnyugotról kezdett fujni. A dereglyét északkeleti irányba hajtotta. Az erős légáram-

lat és hullámvetés ellen nem küzdhettek sikerrel.

Legfelebb azt érhették el, hogy a Csad északi partjain kötnek ki. Arthur tehát északi irányban kormányozta a dereglyét.

Az északi partok — az 5—6 száz lábnyi magas homokdombok — már láthatók voltak.

Arthur erősen hitte, hogy az áradásban levő Csad háborgása daczára — estig — kiköthetnek. A domblánczolaton ugyanis — mint ezt Arthur Afrika geografiájából, de saját tapasztalásából is tudta — pár mértföldnyire innét van a Csad partja, mely az emelkedésekig sikságot képez.

E sikságra jutva közel lesznek a szaharai vasuthoz, mely a Csad észak-nyugoti sarkánál érinti a lapályt.

A délutáni órákban azonban Arthur sajátságos tapasztalatot tett. A domblánczolat és a tó partja közti sikság eltűnt. A Csad kiterjedt egész a magaslatokig. A menekülőknél tehát pár mértfölddel hosszabb utat kellett tenniök.

A nap lenyugodott, s mégsem érték el az emelkedéseket.

Alig tűntek el a nap utolsó sugarai, megjelentek az északi halmokon is az őrtűzek. A socialisták tehát ott is várták a menekülőket, kik e szerint a nagy tapon be voltak kerítve.

Arthur és Fatima, kik egyedül ismerték fel egész komolyságában helyzetüket, aggódtak. De remélték, hogy a nagy tapon a socialisták és szövetségeseik az arabok, nem lesznek képesek őket oly szorosan cernirozni, hogy ne csuszhatnának át köztük.

Fatima most visszapillantott a Csad hátrahagyott sík vizeire, s éles szeme fekete mozgó pon-

tokat fedezett fel a víz tükre által képezett világosabb alapon. Megrettent.

A mozgó pontok lehettek félmértföldre. Fatima eleintén azzal vigasztalta magát, hogy ama pontok a folyamok által a Csadtóba vetett fák; de azért nem mulasztotta el Arthurral közölni aggodalmát.

Ennek szemei azonban nem levén oly élesek, mint a barbár leányé, nem látta a fekete pontokat.

Most egy a Csad által félig elborított mimosas-erdő mellett haladt el a dereglye.

A sürtü megzörrent. Két csónak gyors reptüléssel, mint mikor a fecske sikamlík végig a tó felett, szárnyaival érintve annak felszínét — közeledett a dereglyéhez. Mindkét csónakban három-három arab ült.

— *Ja riab! Ja riab!* kiáltottak.

Ez az arab törzsek harczi kiáltása.

Arthur és Fatima tisztában voltak a közeledők szándoka felől. Vagy a Csad kalózhajói közé tartoznak, s a dereglyét ki akarják rabolni. Vagy a socialisták szövetségesei, s ez esetben hatalmukba akarják keríteni a menekülőket.

Mindketten inkább azt óhajtották, hogy a támadók rablók legyenek.

Arthur figyelmeztette Frigyes-Ágost nagyherceget, Hohenhaust, a kormányzót és John Bullt, hogy fegyveröket lövészkészen tartsák. John Bull, mint az angol reporterek, sohasem utazott revolver nélkül.

Fatima a dereglye mélyében helyezte el Ölgát, hogy az arabok golyójának kevésbé legyen kitéve; sőt a nemes leány ráborult vetélytársnéjára és saját testével fedezte őt.

Az arabok azonban nem lőttek.

A dereglyéken két oldalról közeledtek, s midőn vagy 8—10 méterre voltak, csákyákat vetettek ki, hogy a dereglyét hatalmukba kerítsék. Arthur jeladására egyszerre öt lőfegyver dördült el.

Két arab káromkodva bukott el. A többi négy belevetve magát a csónakba, fekvő helyzetéből, az arabok e szokásos harczy módja szerint, tüzelt a dereglyére.

Arthur látta az arabok előkészületét, lebukásra birta társait.

Három golyó a dereglye felett fűtyölt el, egy a jármű oldalába furódott. Mivel azonban régi módi fegyver röpitette, s a dereglye oldala vastag volt, nem hatolt keresztül.

A védett helyzetből most hosszan folyt a kölcsönös lövöldözés.

Olga majd halálra rémült.

Arthur és társai azon igyekeztek, hogy az arabok csónakjait átlóve elmerítsék. Több golyó keresztül is hatolt a csónakon; de a víz felett, s így az elmerülés nem következett be.

Egyszerre azonban a vízben csobbanás hallatszott. Majd egy szörnyű halálkiáltás hasította át a leget.

Fatima a vízbe ugrott, a víz alatt az egyik könnyű arab csónak alá hatolva, felfordította azt. Két elmerülő arab volt, a ki a rémes kiáltást hallatta.

A második csónakban levő arabok, látva társaiknak veszedelmét, cserben hagyták ezeket, s gyorsan — a mint jöttek — elmenekültek.

A dereglye felé most három alak uszott.

Első volt Fatima. A két arab követte.

Inkább meg akarták adni magukat az ellenségnek, mintsem a vízbe fuljanak.

A menekülők felvették őket, minek a gazok felettébb megörültek. Arthur azonban elővigyázatból megkötözte őket.

Fatima felismerte a két fogoly arabot. Atyja törzséhez tartoztak. Kérdőre vonván őket, bevallották, hogy a menekülők üldözésére voltak küldve, s hogy mindenfelől üldöző csornakok közelednek. A fekete pontok tehát üldöző csornakok voltak.

Fatima a felborított csornakot a dereglyéhez kötötte. A vizet kilapátolta belőle, hogy esetleg használni lehessen.

Arthur fegyvert szegezve az egyik arab mellének, követelte, hogy mondja meg, merre szabad az út.

Az arab a domblánczolat felé mutatott.

— Ha az üldöző csornakok közül néhány a dereglye elé nem került, úgy a part felé *talán* lehet menekülni.

— Hát visszafelé? kérdé Fatima.

— Hátul mindenütt üldözők vannak.

— Ugy tehát előre! kiáltott Arthur.

Kitelhető erőfeszítéssel eveztek. A sik viz megszűnt. A derekig vízbe merült mimosa-erdők közt folytatták utjokat a menekülők.

Legalább eltűntek üldözőik szemei elől.

A fák sűrű lombjai közt egy sikátor vezetett a parthoz, mely már alig volt három-négyszáz méternyire.

E pillanatban azonban a menekülők mögött az arabok szokásos harci kiáltása harsogott.

— *Ja riab! Ja riab!* hangzott egész hosszú vonalon.

A halmokról „*Ja riab! Ja riab!*“ hangzott vissza.

Tán viszhang volt?

— Nem. A halmokon is ellenség van. Az arabok várnak bennünket a parton, szóló megdöbbenve Fatima.

— Csak előre! kiáltott az egyik fogoly arab kit Arthur új fenyegetése szólásra kényszerített. A part homok-sziklái közt van egy barlang. Oda kell menekülni.

— Igen, igen! szóló Fatima. Gyakran hallottam emliteni, hogy ama hegyekben mély, vízzel telt barlang van, melyből azonban, aki behatolt, nem tért vissza. Az arabok azt hiszik, hogy kísértetek tanyája. Mikor a tó nincs kiáradva, a barlang kívül szárazon van, belül ellenben, azt mondják, feneketlen víz tölti be. Most, mert a nagy tó kiáradt, csónakon lehet belejutni. Oda senki sem mer bennünket követni.

— Előre a barlangba! kiáltott Arthur, kinek agyában fényes gondolat villant meg.

E pillanatban azonban a sikátoron több csónak jelent meg, melyek már majdnem elérték a dereglyét.

A nehézkes dereglye nem hatolhatott a barlangba, mielőtt a könnyű csónakok elérik.

Az első csónakon *Sturm* és egy arab volt. Megállásra szólították fel a futókat.

A menekülők el voltak veszve.

A fegyveres ellenállás hasztalan. Tíz—husz csónak közeledett, tele fegyveres arabokkal és socialistákkal.

— Végünk van! kiáltott fel Arthur csüggedten.

— Megmentelek! szóló Fatima égre emelve lázas fényben égő szemeit. Légy boldog a fehérnővel! Feledd a szegény Fatimát!

S mielőtt Arthur megakadályozhatta volna, a csónakba ugrott, melynek kötelét elvágta, s aztán

két kézre fogva az evezőt, erős csapásokkal hajtotta csónakját az üldözőkkel szemben.

A dereglye a barlangnak a vízből félig kiemelkedő nyílásától, alig lehetett harmincznegyven méternyire. Az üldöző csónakok már 20 méterre közelítették meg a menekülőket.

Fatima csónakja sebesen röptült át a kis távolságon.

A nemes leány fehér öltönye lobogott a szélben. Mintha nagy sirály repült volna a tó felett a setét éjben.

Egyszerre recscsenés, majd szitkozódás, segély-kiáltás hallatszott.

A menekülők visszapillantottak, s amit láttak, attól összeborzadt szívök.

Fatima csónakja orrával ütdött az üldözők első csónakjába, melyben Sturm és egy arab ült.

A lökés bezúzta a csónak oldalát, Sturm és az arab a tó örvényébe buktak.

A következő pillanatban egy fehér alak emelkedett fel az ütdés következtében visszapattant csónakban, s mielőtt az üldözők megragadhatták volna, fejével lefelé, a vízbe bukkott.

A dereglye ekközben a barlang nyílásához ért.

Az üldözőket Sturm csónakjának hajótörése feltartóztatta. Sturmot és az arabot csáklyáikkal csakhamar kihalászták.

A fehér alak felett azonban összecsaptak a tó hullámai.

— Feláldozta magát értünk a nemes leány! szólt elérzékenyülve Olga.

— Szegény Fatima! sóhajtott Arthur, könyet törölve ki szemeiből.

E köny volt Fatima nekrológja.

VII. FEJEZET.

Háromszáz mértföld az elsülyedt tengeren.

1. A sziklabarlang.

A menekülők behatoltak a barlangba.

A dereglye minden evező-csapás nélkül is könnyen sikamlott tovább, mi azt jelentette, hogy a barlang talaja lejtős.

Sűrű sötétség vette körül a menekülőket. A barlang nyílásán behatoló világosság sugarai nem győzhettek le az áthathatlan homályt, sőt maga a nyílás is — bizonyára a folyosó egy fordulása következtében — eltűnt.

Arthur itt megállította a dereglyét, mi akként sikerült neki, hogy a szilárdan tartott evezőt egy hasadékba dugta.

Az első kérdés az volt: vajjon követik-e őket az üldözők a barlangba is?

Fatima azt mondta, hogy az arabok nem mernek e barlangba hatolni, s ezt a két megkötözött fogoly is megerősítette. E barlangból — mondták — még senki sem tért vissza: minden vakmerőt, ki abba behatolt, széttepték a barlangot lakó gonosz szellemek. Igen, de *Sturm* és a socialisták nem félnek a gonosz szellemektől. Okvetlenül követni fogják tehát a menekülőket, s ez esetben nincs más választás, mint előrehatolni, azon veszély daczára, hogy a barlang talaja egyszerre függélyes

szakadást, a beömlő víz zuhatagot képez, s így örvénybe buknak alá.

A menekülők helyzete mindenesetre kétségbeesett volt.

Ha a socialisták kézre keritik, okvetlenül visszahurcolják a telepre, börtönbe vetik őket, sőt repressáliákat gyakorolnak ellenük, hogy a német kormányon boszut álljanak.

Ha az üldözők nem is hatolnak be a barlangba, annak nyílását el fogják állni, s a menekülőket — jöllehet több hétre el vannak látva élelmiszerekkel, melyeket John Bull arabjai a dereglyére raktak — kiéheztetik.

Amde ez utóbbi gondolattal nemsoká foglalkozhattak menekülőink.

Az üldözők kiáltozása viszhangzott a folyóban. Csakhamar fáklafény reflectálta kísérteties világítását a boltozat víztől csepegő falaira.

Sturm és emberei közeledtek.

Arthur a dereglyét a vízre bízta, mely mindig sebesebben ragadta azt. A barlang talajának tehát mindig nagyobb szögben kellett lefelé haladnia.

Az üldözők jobban és jobban megközelítették a dereglyét, melyet nemcsak a víz folyása, hanem John Bull arabjainak evező-csapásai is gyorsan ragadtak tova.

Felórán át tartott a hajsza.

Sturm egész közel hatolt csónakjával a dereglyéhez.

Arthur most a két fogoly arabot is felszabadította kötelékeiből. Ezekkel is siettetette a dereglye haladását. A két fogoly engedelmeskedett; mert érezte, hogy Arthur nem ért tréfát.

Jelentékeny előnyt nyertek. Az üldözők

messze elmaradtak. Már kiáltozásukat sem lehetett hallani.

Arthur az evezőt a folyosó falához érintve, azt tapasztalta, hogy a dereglye roppant sebességgel halad. A víz zugott, csattogott a homokkőfalzat kiszögelő sarkain. A talajnak itt 30—35 foknyi lehajlással kellett birnia.

Arthur azonnal fölismerte helyzetüket. *Örvénybe rohantak.*

Az araboknak parancsot adott a dereglye feltartóztatására. Ő maga is neki feszítette evezőjét a sziklafalnak.

Hasztalan erőfeszítés volt. A dereglyét feltartóztatatlanul ragadta az ár a mélybe.

A folyosó még mindig oly keskeny volt, hogy az evezőkkel kétfelől el lehetett érni oldalfalait.

Arthur e körülménybe vetette reményét. Ha a talaj még nagyobb lehajlást vesz, az esést az evezőknek a falhoz való szorítása által ellensúlyozhatják.

Teljesen sötét levén, Arthur társai nem tudták, mily sebesen haladnak lefelé s így nem ismerték a veszélyt. Arthur nem világosította fel őket, nehogy Olga megijedjen.

Egyszerre nagy zugás, csattogás hallatszott, mint mikor nagymennyiségű víz zuhan le a mélybe.

Arthur felszóllította az arabokat, hogy minden erejüket megfeszítsék. Az evezők nagy erővel feszültek a sziklafalnak.

A dereglyét valamely ellenállhatatlan hatalom felkapta és szédületes sebességgel lóditotta el.

Két evező összetört. A törés recscsenése azonban elhangzott ama pokoli hangzavarban, melyet a sziklákon megtört, sustorgó, forrongó, harogó habok felidéztek.

A rémület kiáltása tört ki a menekülők ajkain. A dereglye nagyot zökkent. Majdnem széthasadt a lezuhanás következtében. De nem sziklára, hanem vízre esett, s esését kétségkívül mérsékelte az evezőknek a folyosó falaihoz való feszülése.

A menekülők közül egy sem bukott ki a dereglyéből, mely most vagy mozdulatlanul állt, vagy kevésbé rohamos ár ragadta magával; mert a menekülők semmi mozgását sem tapasztalták.

Egy kis zuzódáson kívül senkinek sem lett komolyabb baja.

— Hova jutottunk? kérdé aggódva Frigyes Ágost nagyherczeg.

— Többé nem vagyunk a folyosóban, válaszolt Arthur. Az oldalfalakat sehol sem érem el az evezővel.

— Tehát hol vagyunk?

— Ugy látszik örvény fenekén, hova egy zuhatagon át jutottunk, szólt Arthur.

— A socialisták ide bizonyára nem jönnek utánunk, jegyezte meg John Bull.

— De mi is aligha juthatunk ismét ki, mondá Hohenhaus herczeg.

— Mindenekelőtt meg kell ismerkednünk helyzetünkkel, szólt Arthur.

— E pokoli sötétségben ez lehetetlen, szólt Frigyes-Ágost nagyherczeg.

— Azonnal világosság lesz, szólt az egyik arab.

— Miként?

— A dereglye éléskamarájában van mindenféle zsiradék. Madzag vagy kötélدارab is akad.

Az arab a dereglye ugynevezett éléstárából rinóczerus-zsirt vett elő, s miután köteleket illesztett abba bél gyanánt, a primitív világító eszközt elkészült.

Gyufa is volt az araboknál. A fáklya csakhamar égett, de alig világított be kétszáz négyszögméter területet.

A dereglye sík víz közepén állt, vagy legalább úgy tűnt fel, mintha állna. Sziklafal sehol sem látszott. A megvilágított kis területen mindent csak víz volt.

— Ez megmagyarázhatlan! kiáltott fel Frigyes Ágost nagyherceg. — Bizonyos, hogy a sziklafolyosóból lezuhantunk, a dereglye áll, s mégsem látjuk honnét estünk le.

— Ennek magyarázata igen egyszerű, szólt Arthur. A dereglye csak a vízfelületéhez képest áll, valójában azonban a vízzel egyenlő gyorsasággal halad; s mert szűk láthatárunkon nincs szilárd pont, melyhez helyzetünket viszonyíthatnók, azt hisszük nem mozdulunk.

— Helyes magyarázat, jegyezte meg a nagyherceg.

— S hogy tájékozhatjuk magunkat, mindennek előtt vissza kell térnünk a zuhataghoz.

— Merre van a zuhatag? kérde Olga, ki a kiállt halálos veszedelmek és rázkódások után, csak most volt képes először gondolatait rendezni.

— Visszafelé, válaszolt Arthur.

— Merre van itt *visszafelé*?

— Azt bajos megmondani. De valószínű, hogy ellenkező irányban, mint merre a dereglye orra van. Ha megtudhatnók, mely irányban folyik a víz, megtudnók azt is, merre kell keresnünk a zuhatagot. Azt azonban, mily irányt követ az áramlat, lehetetlen megtudnunk, míg szilárd pontot p. o. egy sziklát, az üreg oldalfalát, vagy boltozatát nem látjuk.

— Így tehát csak vaktában fogunk tapogatózni?

— Nincs különben.

— Nem vaktában, kutatásunknak biztos sikere lesz, szolt John Bull.

— Hogyan? kérdé Arthur.

— A socialista telepre mérő eszközöket is akartam vinni. Ezek közt van sextans, meridionáltávcső, delejtű, légsulymérő, hőmérő stb.

— Csak a három utóbbinak vehetjük hasznát, szolt Arthur. A sextans, meridionáltávcső, itt a föld alatt mi becsesel sem birnak.

A delejtű, hő- és légsulymérő előkerült. Az észak-déli vonalat a delejtű a dereglye fekvésének irányában mutatta. A menekülők tehát egyenesen északi irányban távoztak a Csad-tótól. — Arthur visszafelé kormányzott.

A két elfogott arabot most már bátran szabadon lehetett hagyni. Innét a föld mélyéből kevésbé szökhetnek meg, mint bármely ember által épített börtönből.

A dereglyét tehát innétul felváltva két-két evező hajtotta. Visszafelé indulva mind a négy evező dolgozott.

A négy izmos arab minden erejét megfeszítette, s a dereglye mégis csak három óra mulva jutott a zuhataghoz, melynek a visszaindulás előtt még dörgését sem hallották a menekülők.

A mint azonban a dereglye közeledett hozzá, mindig jobban hallható volt csattogása. Itt már a hang után is eligazodhattak.

A primitív világító eszköz fényénél csak részben láthatták a zuhatagot és környékét. A szikla boltozatig nem hatoltak fel a világosság sugarai.

A folyosóból kiömlő hat méter széles, s legalább tíz méter mély vizoszlop husz lábnyi magasságból, majdnem függőleges irányban, zugva, harsogva, tajtékot turva, s az alsó medence vizét

messze felkavarva zuhant alá. E víztömeg a sziklafolyosót szélességében egészen megtöltötte. Ha tehát meg is lehetne közelíteni a zuhatagot, lehetetlen volna a folyosóba, nem dereglyével, de még dereglye nélkül is felhatolni.

Sőt ha valakinek kötelek segítségével sikerülne is felhatolnia, miként küzdene meg a bősztült dühvel rohanó árral?

A folyosón át tehát nem térhetnek vissza menekülőink, habár meg akarnák kockáztatni, hogy a socialisták kezébe jussanak. Ezt Arthur első pillanatra belátta. Társai is csakhamar beláták. Az arabok kétségbe estek.

A sziklabarlangban amugy is féltek; s csak kénytelenségből hatoltak abba, mert az arab népmonda e barlangot tartja a Csad vidékén és a Szaharán barangoló minden manó, rossz szellem és kísértet lakhelyének.

Most tehát, midőn az arabok belátták, hogy a barlang fenekéről sohasem menekedhetnek, e tény természetes, borzasztó következményeire nem is gondolva, azt hitték, hogy ki vannak szolgáltatva a barlangot lakó fantomoknak.

Frigyes Ágost nagyherczeg, Hohenhaus a kormányzó és Olga nagyherczegnő szemei előtt ellenben a tény természetes következményei jelentek meg, persze rettentőbb alakban minden képzeleti fantomnál.

— Elvesztünk! Jobban el vagyunk temetve, mintha sirboltba zártak volna bennünket! kiáltott fel Frigyes Ágost nagyherczeg.

— E sirboltban hasztalan kiáltanánk segítségért, jegyezte meg Olga szorongva. Nem hallaná senki.

— Senki sem lehet közelünkben, mert mindenkit, aki a zuhataghoz közelednék, elsodorna, s

a mi sorsunkra juttatna az ár, jegyezte meg Arthur. Ha Sturm követ vala bennünket, ez örvény fenekén époly fogoly lenne társaival együtt, mint mi. Sőt valószínűleg rosszabbul járnak, mert az ő könnyű csónakjuk okvetlen felborult volna e tajtékzó örvényben, míg a mi dereglyénk, melynek esését mérsékelték a zuhatag két oldalán kinyuló sziklafalhoz szorított evezők, nem merült el, s kis rázkódás és önkénytelen fürdő árán menekültünk.

— A legrettenetesebb halál, az éhhalál vár ránk e kutban, jegyezte meg a kormányzó.

— Van élelmi szerünk három hétre; sőt négy hétig is eltart, ha takarékoskodunk vele, szólt John Bull.

— De három, négy, vagy ha tetszik több hét mulva végre is beköszönt az éhség, mely karján fogja vezetni az éhhalált. Ide senki sem fog megmentésünkre jönni.

— Senki, szólt Arthur. Mert ha valaki segítségünkre is akarna jönni, csak úgy járna, mint mi jártunk. E kutfenékről nem térhetne vissza. Most már értem az arab népmondát, mely szerint e sziklabarlangból soha senki sem tért vissza. Aki behatolt, elragadta, s e mélységbe sodorta az ár, hol kétségkívül sirját lelte. Vizbe fult, vagy éhen halt.

— Szép kilátás ránk nézve, jegyezte meg Olga.

— Azt remélem, mi, isten segítségével, nem fogunk osztozni a barlang látogatóinak rettentő sorsában, szólt Arthur.

— Hogyan! kiáltott fel meglepetve Olga.

— Azt hiszi, hogy a sziklabarlang folyóján át visszatérhetünk a Csad-tóra? kérde Frigyes-Ágost nagyherczeg.

— *Hónapok mulva* ezt nem tartanám lehe-

tetlennek. A Csad most áradásban van. Ha vízszatár nyári medrébe, meg fog szűnni az összeköttetés a Csad vizei, s e barlang közt. Akkor — a folyosó száraz levén — kötél vagy lépcsővágás segítségével felhatolhatnánk, s kijuthatnánk a Csad partjára.

— *Hónapok mulva!* kiáltott fel a kormányzó. Hiszen akkorára mind éhen haltunk.

— Megtörténnek, ha itt türelmesen bevárnók sorsunk teljesedését.

— Tehát mit fogunk csinálni?

— Megkisértjük a küzdelmet és isten segítségével győzni fogunk.

— Hogy érti ezt? kérdé Frigyes-Ágost nagyherczeg.

— Azonnal meg fogom magyarázni, válaszolt Arthur.

Most John Bull felugrott. Mintha egyszerre egy gondolat villáma gyult volna ki agyában, homlokára ütött.

— A Szahara alatt tenger van! Ez itt a föld alatti tenger. A Csadtó e tengerrel van összeköttetésben! Meg fogunk szabadulni! kiáltozott neki hevülve a derék reporter.

— Igen, a Szahara alatt tenger van, erősíté meg Arthur. A barlang folyosója e tengerre vezetett bennünket. És én áldom a szerencsétlenséget, mely megoldotta azon kérdést: *hol van az elsülyedt tenger déli összeköttetése.*

— Én már megtávirтам lapomnak Sír Arthur felfedezését. Európa eddig már bámul, szólt John Bull.

— A Szahara alatti tengert, a nagy sivatag talaj- és hydrographiai viszonyaiból vonva következtetést, felfedeztem, mielőtt lehatoltam volna a föld mélyébe, folytatá Arthur.

— Tehát lehatolt a föld mélyébe is, hogy meggyőződjék e tenger létéről? kérde Olga.

— Lehatoltam. A gabesi öböl közelében a siktenger tükre alatt 120 méter mélységben megtaláltam a Szahara alatti és a Földközi-tenger közti összekötő csatornát.

— Nagyszerű felfedezés! kiáltott fel Olga.

— E csatornán át a Szahara alá jutva, a *Fesán* gőzkompon beutaztam az elsüllyedt tengert, mely valamikor a Szaharát fedte.

— Gőzkomppal lehetett e tengeren utazni? kérde bámulva a nagyherczeg.

— Akár a *Tripolis* fregáttal is be lehetne járni annak nagy részét, oly magas boltozata van a szaharai tengert elnyelt türegnek.

— Valóban ez nagyszerű! kiáltott fel a kor-mányzó.

— E pillanatban szintén az elsüllyedt tengeren vagyunk, melylyel a Csad-tó a sziklafolyosón át összeköttetésben van. E tenger lesz megmen-tőnk. Át fogunk utazni a Szahara alatt.

— Vakmerő, de nagyszerű gondolat, kiáltott fel lelkesedetten Olga. Az ön felfedezését bámulni fogja a világ. Örvendek, hogy az elsők közt vagyok, kik látják az elsüllyedt tengert.

— Az *Olga-tengert*, tette hozzá halkan Arthur. E néven fog szerepelni a felfedezések és a föld-isme könyvében.

Olga egy hálás pillantással köszönte meg Arthurnak gyengéd figyelmét, mely kétségtelenné tette, hogy Arthur a föld alatt utazva is szerelmére gondolt, melynek tüze egy pillanatra sem hamvadt el szívében, hiában oltogatta azt a józanész hideg zuhanyával s hiában emelte fel az ellen a munka tűzfalát.

— Az elsüllyedt tengeren tett utazásunkról

nagyszerű tudósításokat fogok küldeni lapomnak, mondá *John Bull*. A híres francia *Jules Verne* regényét fog irni elményeinkről ily czim alatt: „*Utazás a Szahara alatti tengeren.*“ S ez a regény valóság lesz.

— Az elsüllyedt tenger felett mindenütt lesz boltozat, mely alatt keresztül hatolhatunk? kérde Frigyes Ágost nagyherczeg, ki kevésbé regényes, mint inkább practikus oldaláról tekintette az elsüllyedt tengeren való utazást.

— Azt hiszem lesz, válaszolt Arthur.

— Csak hiszi?

— Meg vagyok győződve.

— Miért titkolta el eddig felfedezését? kérde

Olga.

— Mert első utazásom alkalmával nem találtam meg a déli átjárást. Az északi szélesség 24-dik fokán túl nem hatolhattam. Áttörhetlen sziklafal zárta el előttem az utat.

— Ugy hát mi sem hatolhatunk át a sziklafalon, melyet ön a 24-dik szélességi fokon talált, jegyezte meg a kormányzó.

— Az ellenkezőről vagyok meggyőződve.

— Mily okoknál fogva?

— Az elsüllyedt tengeren valaki már járt előttem.

— Ki?

— Egy jeles honfitársam.

— Német?

— Nem, magyar. Én csak szülőföldem és a honosság szerint vagyok német. Szülőim, s azok ősei magyarok voltak. Az elsüllyedt tengeren *Magyar László*, a híres afrikai utazó járt. Nevét kéhelyen is belevészte az elsüllyedt tengerből kiemelt kedő szikládba.

— De hát mit következtet ebből? kérde a nagyherczeg.

— Hogy *Magyar* László a Csad-tó csatornáján át, mely nyáron száraz, jutott a Szahara alá. Ő nem félt az arabok lázas képzelmeiben élő gonosz szellemektől. Mivel pedig *Magyar* László az említett falon *tul* véste nevét a sziklába, világos, hogy e falon átjuthatott. Ahol átjutott ő, át fogunk jutni mi is.

— Bizonyos ez?

— Nem bizonyos, de több mint valószínű.

— Tehát megkísértjük az átjutást?

— Megkísértjük, s isten segítségével áthatunk a sziklafalon.

— S ha a sziklafal zárva van?

— Mitsem veszünk. Helyzetünk ugyanaz marad. A Csad-tó csatornájához visszatérhetünk.

— Tehát előre! kiáltott a nagyherczeg.

2. Egy lövés következménye.

— De hát kétségtelen az, hogy e pillanatban a Szahara alatti tengeren utazunk? kérdi a kormányzó.

— Kétségtelen, válaszolt Arthur. E víz sós, megízleltem. A Csad vizében pedig nincs só; csak a fenék iszapja tartalmaz sót, mi azt bizonyítja, hogy a szaharai tenger a Csad medencéjére is kiterjedt.

— Ha e víz sós, ugy szomjan halunk, kiáltott fel a kormányzó. — A dereglyén nincs édes víz.

— Mitsem tesz, szólt megnyugtatólag Arthur. Az elsúlyedt tenger általában sokkal kevesebb sót és egyéb ásványi elemeket tartalmaz a Földközi-tengernél. Vize bár mint ital kellemetlen, de alkalmas az élet fentartására. Itt pedig a Csad-tó vize annyira megédesíti az elsúlyedt tenger vizét, hogy a víz itt bátran iható és — eltekintve hő-

mérsékétől — nem kellemetlen. Az elsüllyedt tenger belső részeiben, jelentékenyen sósabb a víz, mint itt; de még ott is csak valamivel sósabb a szaharai kutak vizénél. E tüneményt eleintén annak tulajdonítottam, hogy az elsüllyedt tenger teljes nyugalomban lévén, vizének ásványtartalma leülepszik. Most már azonban meg van fejtve a rejtély. Mint gyanítottam, nagy mennyiségű édes vizek folynak az elsüllyedt tengerbe. A Csad-tó és folyói adják a fő édes-víztömeget.

Visszatérve azon kérdésre — folytatá Arthur — vajjon e vizek itt az elsüllyedt tengert képezik-e, a leghatározottabban igenlőleg válaszolhatok. Ha nem győzne meg e roppant kiterjedésti víztömeg, annak sótartalma, a boltozat magassága stb., meggyőzne a hő- és légsulymérő.

— Hogyan?

— A hőmérő 27 fokot mutat: ez átlagos hőmérséke az elsüllyedt tengernek. A légsulymérő tanúsága szerint mélyebb színvonalon vagyunk a Földközi-tenger tükreénél, a higanyoszlop ugyan oly fokot mutat, mint mutatott akkor, midőn a Szahara alatti tenger éjszaki vizeiben utaztam. A Csad-tó 830 angol láb magasan fekszik a Földközi-tenger tükre felett. Ha e magassághoz adunk 100 métert, a hány méterrel t. i. mélyebb az elsüllyedt tenger tükre a Földközi-tenger tükreénél, azonnal megértjük, miért hajlott le oly nagy szög alatt a sziklafolyosó talaja, s miért ragadta el dereglyénket az ár.

— E szerint tehát meg van fejtve azon rejtély is: miként vesztí el a Csad-tó a beleömlő folyamok által hozott nagy víztömegeket? szólít Olga herczegnő.

— Meg van fejtve, válaszolt Arthur. A Csad-tónak nincs lefolyása. Ez az oka, hogy oly nagy

mérven kiárad, mikor a beleömlő folyók az esőzések következtében megdagadnak. Ámde mikor vizei eléri a sziklafolyosót, ezen át a Szahara alá, az elsüllyedt tengerbe ömlik a tó vize. Mivel azonban az aránylag szűk nyíláson át csak lassan folyhat le a Csad-tóban felgyülemlett víztömeg, azért tart hónapokig a Csad leapadása.

— Ha tehát a Csad magasabban fekszik mint az elsüllyedt tenger, e tavat le lehetne csapolni, jegyezte meg Frigyes Ágost nagyherczeg.

— Le is fogom csapolni, szolt Arthur. Ez a posványos, a léget miazmákkal megtöltő tó el fog tűnni, helyét a leggyönyörűbb ültetvények foglalják el; a beleömlő folyókat egyenesen az elsüllyedt tengerbe vezetem, minek következtében e tenger vize édesebb, a Szahara megtermékenyítésére alkalmasabb lesz.

— Előbb azonban ki kell szabadulnunk e sirból, jegyezte meg a kormányzó.

— Ki fogunk szabadulni, szolt Arthur.

— A nagy geologiai titok letéteményese, s Afrika meghódítója nem veszhet el e földalatti sirboltban! szolt Olga álmódosza, s e szokat akarátja ellenére hangosan ejtve.

Hohenhaus herczeg haragos tekintetet vetett Olgára.

Arthur örömtől elragadtatva tekintett a lelkesülésében kipiruló gyönyörű lányra. A szegény Fatima már is feledve volt! Pedig tán a Csad beömlő hullámai magukkal ragadják az elsüllyedt tengerbe, s a dereglye közelében vetik felszínre a nemes barbar lány holttestét, ki életét áldozta fel reménytelen szerelméért. Arthur és a menekülők legalább halottnak tartották Fatimát.

— Egy kételyemet szeretném eloszlatni, szolt meg a nagyherczeg. A légsúlymérő esése tán

nem a víz fölülete mély fekvésének, hanem a lég páratartalmának tulajdonítandó.

— A lég csak igen csekély mennyiségű párákat tartalmaz, szölt Arthur. Erről tanuskodik a nedvességmérő, melyet John Bull ur raktárában találtam.

— Tehát hova lesz e víztömegek kigőzöl-gése ?

— A boltozatban itt bizonyára repedések vannak, melyeken a párák elillannak. Ahol a boltozatban nincsenek ily repedések, ott a vízpáráknak egészen meg kell telíteniök a légrétegeket.

A dereglye mindig gyorsabban haladt észak felé. Hogy mily gyorsan, Arthur nem számíthatta ki, mert nem tudta, mily sebesen halad a tenger áramlata. De hogy ez áramlat igen gyors, mutatta ama körülmény, hogy tán egy negyed vagy félóra alatt oly messze ragadta a dereglyét a zuhatagtól, hogy a menekülők csak három órai erőfeszítés után térhettek oda vissza.

A négy arab közül kettő fölváltva evezett, hogy a dereglye még az áramlatnál is gyorsabban haladjon.

— Az áramlatnak kétségkívül az az oka — magyarázta Arthur — hogy nagy tömeg víz rohan be jelentékeny magasságról az elstülyedt tengerbe. Ámbár az sajátságos, hogy az áramlat sebessége, a helyet hogy fogyna növekednilátszik. Valószínű, hogy ez áramlatot hosszú időn át használhatjuk.

Az idő fölől a menekülők a nagyherczeg, a ko rmányzó, Hohehaus és John Bull órája szerint tájékozták magukat. E négy óra azonban nem ért fel Arthur eltörött chronometerjével, mert ezek a tripolisi idő szerint jártak, s nem voltak megbízhatók. Valószínű, hogy hónapokon át felettébb el-

tértek a csillagászati időtől, sőt egymás közt is nagy eltéréseket mutattak.

Annyi azonban kétségtelen volt, hogy a me- nekülők már 24 óra óta utaztak az elsüllyedt ten- geren.

A primitív fáklya világított a dereglye or- rán; a haladás következtében támadt légáramlat által ingatott lángja gyenge fényt vetett a víztö- megekre, melyekből — legalább a kis láthatáron — sem szirt, sem sziklafal nem emelkedett ki.

— Vajjon észak felé visz-e még bennünket az áramlat? kérdé a nagyherczeg.

— Észak felé, válaszolt Arthur; a delejtű e tekintetben semmi kétséget sem hagy fenn.

— De egyáltalán visz-e bennünket áramlat, vagy pedig csak az evezők hajtják csigalassuság- gal járművünket? kérdé a kormányzó.

Arthur parancsot adott a két arabnak, hogy az evezést hagyja abba. A dereglye a víz felületének mozdulatlanságához képest állni látszott. A rino- czeros zsirba mártott kötél darab lángja mégis to- vább lengett.

— Ime a bizonyíték, szólt Arthur. Az a láng nem mozdulna, ha nem haladnánk előre. Itt a föld alatt teljes szélcsend van. Ha tehát a láng mégis erősen inog, ez azt jelenti, hogy mi haladunk, s pedig gyorsan. A víztömegek észak felé hatolnak, a légoszlop azonban nyugodt. A szelet tehát mi csináljuk, midőn a nyugvó légrétegekbe bele ro- hanunk. A tengereknek vannak áramlataik. A hires Golf-folyam az Atlanti Oczeán egyenlitői áramlatának egy része, mely áramlat a St.-Roque hegy foknál két ágra szakad. Egyik ága Dél- Amerika partjainak mentében halad, a másik a mexicói öbölbe folyik, s onnét Floridának észak felé, majd Európának tart. Ez utóbbi a Golf-fo-

lyam. Ez áramlatok a tenger szellőző ablakai. Ezek és az ár-apály mentik meg az Oczeánt a megfuladástól. Valószínű, hogy ily áramlat ragad bennünket.

— Valóban gyorsan haladunk? kérdé Olga.

— Azt hiszem gyorsan. Legalább a fáklya lángjának ingadozásából ezt következtetem. Haladhatunk óránként két mértföld sebességgel is. Ime, a vastag lángot majd kioltja a szél. Az áramlat ismét gyorsabb haladásnak indult.

— Fáklyánk kialudt!

— Az ár redkivüli, másodpercenként tán 15—20 láb sebességgel ragad bennünket, kiáltott Arthur. Megfejtetlen tűnemény. A Golf-folyam csak 2 mértföldet halad óránként. De ha soká tart e sebesség, gyorsabban átutazunk az elsüllyedt tengeren, mintsem hihettük volna.

A dereglye teljes setéségben folytatta útját, ki tudja merre és mily sebességgel? Hogy gyorsan halad, ezt az erős légvonat mutatta, mely hatalmas szél gyanánt tünt fel az utasok előtt. Vajjon az áramlat kiterjed-e a tenger egész szélességére, vagy pedig csak egy vékony szalagot képez, a menekülők ezt nem mondhatták meg, kikre a feltétlen setéség fátyla borult. Hasztalan tettek kísérltet a fáklya meggyújtására. A szél mindig kioltotta a gyufa lángját, sőt — ha már sikerült a rinócerus zsirba mártott kötél meggyújtása — magát a fáklyát. Sötétben folytatták útjukat. Sötétben érkeztek, sötétben beszélgettek sajtáságos utazásuk felől.

— Különben jó, hogy nem pazaroljuk el mindjárt kezdetben a rinócerus-zsirt, melyből úgy is csak annyi áll rendelkezésünkre, amennyi legfeljebb egy hétig lesz elég; ez idő alatt pedig át nem jutunk a tengeren, szólt a kormányzó.

— Ha állandóan ily gyorsan haladnánk, nem kellene egy hét sem, hogy Tripolitania alá jussunk, mondá Arthur. Most legalább is három mértföld sebességgel haladunk óránként, így tehát huszon-négy óra alatt 72 mértföldet teszünk észak felé.

— Csak aztán valami veszedelembre ne vigyen bennünket a sebes áradat, jegyezte meg a nagyherczeg.

— Ha a tenger tükreből nem emelkednek ki sziklák, mi bajunk sem történhetik, szólt Arthur. Különben, ha fáklyánk égne is, ily sebesség mellett aligha kerülhetnők ki a szirteket. Mikor — kis láthatárunkon — megpillantanók azokat, már beléjük is utköznénk.

— Így tehát a gondviselésre kell bízunk magunkat.

— Nincs különben.

— Goddam, egyről megfeledeztünk! kiáltott fel John Bull.

— Miről? kérdé Arthur.

— Miként jutunk ki e boltozat alól, ha sikertől is keresztülhatolnunk az elstülyedt tengeren?

— A Lesseps-csatornán át

— De hisz, ha jól emlékszem Sir Arthur elbeszélésére, e csatorna 120 méternyire van a Földközi-tenger tükre alatt.

— Ugy van.

— E szerint lehetetlen a felszínre jutnunk.

— Ellenkezőleg, nagyon is lehetséges.

— Hogyan?

— A Lesseps-csatornában van kikötve a „*Fésén*“ gőzkomp. Ezen vanuk buváröltönyök, légszivattyuk stb. Én majd előre megyek, a buvár-

öltönytől megszabadítva magamat, beuszom a gabesi öbölbe, (képes vagyok mértőföldekre eluszní), hajót hozok a Lesseps-csatorna fölé, s így valamennyien kijutunk a napvilágra.

— Helyes. Önnek mindenre van válasza, szólt a nagyherczeg.

— Meg fogunk szabadulni ezen —

Olga herczegnő nem fejezhette be mondatát. Irtóztató lökést kapott a dereglye. A menekülőket messze kivetette magából.

Szárazra estek.

Az egyik arab jajgatott. Karját törte. Arthur nevén szólított mindenkit. Olga herczegnő nem válaszolt. Ő tehát talán a tengerbe esett.

— Gyorsan meg kell gyújtani a fáklyát, kiáltott Arthur.

— De hol a fáklya? Hol a dereglye? hangzott az újabb kérdés válasz helyett.

— A dereglyét kötelénél fogva tartom, szólt a kormányzó.

— Ki kell huzni a szárazra.

Négyen is belekapaszkodtak a dereglye kötelebe. Alig voltak képesek csak félig is partra huzni.

— Felborult! szólt az egyik arab, ki megta-pogatta a dereglyét.

— Az élelmi szerek a tengerbe hulltak! kiáltott fel a másik.

— Hát a fáklya?

— Az a dereglye orrához ragadt. Nem vészett el.

— Gyorsan meg kell gyújtani.

A rinoczerus-zsirtól körülvevett kötelégni kezdett. Legkisebb légáramlat sem lobogtatta, minek oka az volt, hogy a menekülők egy helyben álltak.

Borzasztó kép tárult fel most.

A dereglyét egy földalatti continens partjára vetette a sebes ár.

Az a csodálatos, hogy a lökés következtében a dereglye darabokra nem törött, s a bentülők agyon nem zúzták magukat.

Az egyik arab ugyan karját törte, de Olgának mi baja sem lett. Csakhamar magához tért. A többiek is, kisebb nagyobb horzsolás árán, menekültek.

Az élelmiszerek azonban visszavonhatlanul elvesztek. Oly rettentő tény volt ez, hogy még a legbátrabb szíveket is megremegtette.

— Van itt elég enni való! kiáltott fel egyszerre John Bull. Ő felsége a brit királynő is megirigyelhetné lakománkat.

A parton roppant mennyiségű puhány, héjancz hevert. Osztrigával volt behintve a víz fölé alig pár lábnyira emelkedő talaj.

A menekülők egyelőre tehát nem félhettek az éhhaláltól.

— Halakat mindenütt találunk a tengerben, vigasztalta társait Arthur.

— De nem lesz tüztünk, a minél a nyers halakat ehetővé tehetnők, jegyezte meg a kormányzó.

— Van itt tüzelő szer is! kiáltott fel John Bull. Ime e fekete anyag *köszén!*

— Köszén! Hihetetlen! szólt Arthur. Afrikában eddig még nem találtak köszenet.

— Pedig ez elvitázhatlanul köszén.

Valóban köszén volt.

Arthur vizsgálni kezdte a talajt, hol John Bull a köszenet találta.

— Hisz ez egy köszén-sziget? kiáltott fel, miután több helyen vágásokat tett a talajban és a vékony sókéreg alól mindenütt széndarabokat tört ki.

— Miként lehetséges ez? kérde a nagyherceg.

— Megfoghatatlannak látszik, de a kétségbe vonhatlan tény előtt meg kell hajolnom, szólott Arthur. A kőszén sokkal idősebb, mint az elsüllyedt tenger. A Szaharáról későbbben tűnt el a tenger, mint a növényrészek, melyekből a kőszén létrejött, a föld mélyébe jutottak. Vagy pedig vulkáni kitörést kell feltételeznem, mely a még kezdetlegesen állapotban levő lignitet, s *barna szenet* is rohamosan kőszénné, sőt *antracitté* változtatja. Ez utóbbi feltevést tartom valószínűnek. A Szahara alatt tehát vulkáni erők működnek.

— Most pedig lássunk a vacsora főzéséhez, szólott a praktikus John Bull, ki keveset törődött a kőszénre vonatkozó elméletekkel, kőszéndarabokból máglyát csinált, melyet meg akart gyújtani.

— Meg ne gyujtsa! kiáltott Arthur; mert a talaj mindenütt meggyul lábaink alatt, s a kifejlődő kőszéngáz megfojt bennünket.

A sókéreg által vékonyan borított talaj át volt ázva, mely tényből azt következtette Arthur, hogy dagály alkalmával a *sziget* víz alá kerül.

A hely, hova az ár kivetette a dereglyét, nem nagy kiterjedésű sziget volt, s a menekülők csak azért gondolták azt eleintén nagynak, mivel primitív világító eszközük fénye igen kis tért világított meg.

— Miként van, hogy e kőszén-tömegekből nem párolognak ki gázok? kérde a nagyherceg.

— Kétségkívül kipárolognak, a vékony sókéreg daczára is, válaszolt Arthur, de e gázakat elnyeli a tenger, mi annál valószínűbb, mivel a tenger vize dagály alkalmával el szokta lepni a szigetet. A tenger különben is roppant mennyiségű légnemű testet nyel el, s átlag 2°/_o gázt tartalmaz.

Különösen fenekén sok szénsav van, mely szénsavat — mert a körlégből nem ragadhatja magához — vegyi uton hozza létre. A tenger vizének e gázelnyelő képessége hasznunkra válik, mert különben e kőszéntelepen fojtó és gyulékony légnemek fejlődtek volna ki, melyek halálos veszedelmet idézhettek volna fel ránk.

— Mennyit haladhattunk a földalatti tengeren? kérde most Olga.

— E tekintetben még megközelítő felvilágosítást sem adhatok, válaszolt Arthur. Az imént megmértem az áramlat sebességét a sziget mellett; de mérésem eredménye elűt a korábbi sebességtől. A víztömegek itt öt láb sebességgel haladnak másodpercenként, 300 láb sebességgel perczenként, 18,000 láb sebességgel óránként. Ez adatok szerint tehát az áramlat egy mértföldet sem halad óránként; már pedig előbb a lég ellenállása azt mutatta, hogy legalább három mértföldnyi sebességgel haladunk. Körülbelül ötven óra óta vagyunk uton. Ha egy mértföld sebességgel haladtunk ötven, ha két mértföldnyi sebességgel 100 mértföldre vagyunk a Csad-tótól.

— Ez utóbbi esetben tehát körülbelül az északi szélesség 20. fokán vagyunk, jegyezte meg Olga.

— A 20. fok 31 ik perczének vonalán igazította helyre Arthur Olga számítását. Így tehát már közel volnánk a 24. fok alatt elterülő sziklafalhoz.

— A tenger árad! Goddam, mindjárt víz alá kerülünk! kiáltott John Bull.

— A dagály! szólt Arthur. A kőszén-sziget víz alá fog merülni. A dereglyére!

Mindnyájan siettek helyet foglalni a már lebegővé vált járműben. Az arabok és John Bull nem mulasztották el, hogy azt félig meg ne töltsék

csigákkal, kagylókkal melyek egy ideig megmenthetik a menekülőket az éhhaláltól.

— Tehát az elstüdyedt tengeren is van dagály? kérde Olga.

— Az ár-apály, a nap és hold vonzása következtében, mindig létrejő a nagy vízfelületeken, tekintet nélkül arra, vajjon a víztömegek összeköttetésben vannak-e más víztömegekkel, vagy tengerekkel. A Kaspi-tó zárt víztömeg, mégis mutatja az ár-apály tünetét.

Az élelmiszerek kérdése ismét szóba került.

— A tengerben halakat találunk, szólt biztatólag Arthur. E tenger nem lehet lakatlan.

— De nyersen nem ehetjük meg, mint az eszkimók, veté ellen a kormányzó.

— Találunk majd szigetre, sziklapartra, ahol tüzet éleszthetünk. Itt tehát jó lesz szénkészlettel is ellátni magunkat.

Két arab, Arthur rendeletére, a vízből még kiálló széntömbökből nagy darabokat kivágott, s a dereglyébe vetett.

A menekülők erre utnak indultak. A dereglye csak lassan haladt, de mindig észak felé.

— A dél-északi áramlat tehát a dagály daczára is tart, szólt Arthur. Most már értem, miért utaztunk a fáklya kialvása alkalmával oly gyorsan, s mért haladt a víz a szigetnél csak öt láb sebességgel perczenként. Az áramlat rohamát elősegítette az apály, a szigethez közel azonban már a dagály korlátozta sebességét. E körülménynek köszönjük, hogy az ár oly erővel nem sujtotta dereglyénket a szigethez, hogy az össze nem zúzódt, s minket nem ért komoly baleset.

Az égő kötél darab gyengén mozgó lángja órákon át azt mutatta, hogy a dereglye csak las-

san halad, pedig folyton két-két ember evezett. A sebesült arabot Arthur és Hohenhaus pótolták.

A menekülők, a csekély haladási sebesség mellett, nem tarthatván veszélytől, nyugodtan láttak éhségök csillapításához és pihenéshez. A sok viszontagságban kifáradva elaludtak.

Arthur ébredt fel legelőször.

Ismét teljesen setét volt.

Az egyik arab jelentette, hogy a fáklyát a szél oltotta ki.

Arthur tudta, mit jelent ez. A dereglyét ismét rendkívüli sebességgel ragadta magával az ár.

Arthur nem volt képes megfejteti az elszüedyt tenger vizeinek ez erős mozgását. Az Oczeán áramlatai nem ily gyorsak, pedig a felszínen nemcsak a föld forgása, a nap és hold vonzása, hanem a nagy hő-különbségek is közreműködnek az áramlatok létesítésére és azok intensititásának növelésére.

Arthur agyát egy gondolat felröppenő szikrája világította meg.

— Itt vulkáni erők működnek! kiáltott fel.

Valóban csakis a vulkáni erők működése magyarázta meg az elszüedyt tenger áramlatának gyorsaságát, melyhez hasonlót Arthur a Szahara felső részei alatt nem tapasztalt.

Az elszüedyt tenger alatt forronghatott, nem egy, de több vulkán-gyomor is, s ennek következtében rohant a víz oly szédítő sebességgel észak felé.

A Szahara talaja kétségtelen jeleit mutatja annak, hogy hajdan a vulkán kohója dolgozott alatta. A kőszén-sziget létét is csak a vulkáni erők működésének feltételezése magyarázta meg. Ugyanezen erők most is működnek, csakhogy már az elszüedyt tenger alatt, nagy mélységben.

Arthur izzadság cseppet törölt le homlokáról. A hőmérsék jelentékenyen emelkedett.

Parancsot adott az araboknak, hogy ha lehet, gyujtsák meg a fáklyát. A lég ellenállása már engedni látszott, s így a fáklya meggyújtását tán nem akadályozza.

Az arabok kijelentették, hogy már nincs tüzeléstő szerük. Ami gyújtójuk volt, bevizezte a tenger.

Arthur várt, míg a nagyherczeg, a kormányzó és Hohenhaus felébrednek.

Egyik sem segíthetett a bajon.

E körülmény felettébb leverte a menekülőket.

Sötétben, a habok kényére s a véletlenre bízva lesznek kénytelenek utjokat folytatni.

Az arabok pedig még mindig rettegtek a sötétben. Ők nem tudták, hogy a Szahara alatt tenger van, s így azt hitték, még mindig a kísérteties barlang fenekén usznak, s a gonosz szellemek tűzik velük játékukat. Amig a kötél darab égett, addig kevesbé féltek; de a sötétséget rémes alakokkal népesítette be képzeljük.

A sebesült arab különösen alatta állt sebláztól hevített képzelme uralmának.

Az épen maradt három arab — mert éhes volt — szeretett volna halászni is. A Csad-tavon kalózkodó törzsekhez tartozván, értettek a halászat-hoz. Ugy szólva született halászok és tengerészek voltak.

Ámde teljes sötétség borult a tenger tükreire.

Arthur felszólítására a dereglyén levő kis hálót mégis vízbe dobták. Félóra mulva kivették, de hasztalan tapogatóztak: nem volt hal benne. Arthur keze véletlenül a vízbe érvén, tapasztalta, hogy az legalább 30—35 fok meleg.

— Ez a víz forró! kiáltott fel. Ily vízben nincsen hal.

— A víz melegsége magyarázza meg a hőmérsék magasságát is, mely már tűrhetetlen, szólt a nagyherczeg.

— De mi oka annak, hogy a víz ily forró? kérde Olga.

— Jól gyanítottam, midőn az áramlatot vulkáni erőnek tulajdonítottam, szólt Barna Arthur. E pillanatban egy vulkán katlana felett vagyunk, s az melegíti át az elsüllyedt tenger vizét.

— De ez a hőség kiállhatatlan. Megfojt! kiáltott fel a kormányzó.

— Nem a hőség, hanem a szénsav gyakorol kellemetlen befolyást a tudóre, jegyezte meg Arthur.

— Hogyan? kérde a nagyherczeg.

— A vulkánok szénsavat lehelnek ki. Ahol a tűzhányók kitörnek, az exhalatio rendkívüli erőszakkal történik. A Vezuv környékén, még nagyobb távolságokra, sőt a Rocca monfina, a Monte Vulture némely helyein is, oly hatalmas a szénsav-kilehelés, hogy a szénsav-áramlat p. o. a kalapot több ölnyire felkapja magával. Az alattunk levő vulkánkemence bizonyára csak kis mérvben működik, mert különben — jóllehet a tenger a szénsav nagy részét megköti — sokkal nagyobb és ránk nézve veszélyesebb volna az exhalatio.

Arthur e szavai némileg megnyugtatták a menekülőket; de a meleg valóban tűrhetetlenné kezdett lenni.

A csekély légáramlat alig lengedezte körül a dereglyében ülők homlokát. A dereglye, illetőleg a tenger áramlata tehát csak lassan haladt. Miért? Kérdezték Arthurtól. Ez úgy magyarázta meg a dolgot, hogy a vulkán e helyen melegítvén fel a

tengert, a hidegebb víztömegek ide rohannak, míg a meleg áramlat más irányt követ, hogy kiegyenlítse a víz megzavart hőmérsékét.

Órákat töltöttek a kétségbeejtő helyzetben. A sötétben tájékozási képességüket elvesztették. Nem tudták merre haladnak.

Egyszerre a dereglye valamibe beleütközött, s a gyenge lökés következtében megállt.

Arthur a dereglye orrára sietve tapogatózott.

— A sziklafal! kiáltott fel örömmel. Ha itt áthatolhatunk, az elsüllyedt tenger éjszaki részébe jutunk.

— Ily hamar elértük volna? kérde a nagyherczeg.

— Csudálom, hogy az áramlat koronkint való sebessége mellett előbb nem értük el.

— De megtaláljuk-e az átjáratot, melyet ön hiában kutatott? kérde a kormányzó.

— Keresni fogjuk, válaszolt Arthur.

— E pokoli sötétben?

— Tapogatózni fogunk.

Arthur parancsot adott az araboknak, hogy a sziklafal mellett evezzenek. A már amugy is gyenge áramlat itt véget ért, mert bizonyára a fal nem eresztette tovább.

Ez csakugyan az északi szélesség 24-ik foka alatti sziklafal — gondolta Arthur, — mert már több órán át haladtak mellette, még sem ért véget.

Arthur egy evezővel folyton érinté a falat, s ez által azt akarta elérni, hogy a dereglyét mindig a fal mellett tarthassa, s az esetleg található nyílást azonnal észre vegye.

— Magyar László áthatolt az alvilág e zárt kapuján. Át fogunk hatolni mi is, kiáltott fel bizalommal.

A teljes sötétségben órájukat sem nézhetvén meg, az idő tekintetében is tájékozatlanok voltak menekülőink.

Ugy tetszett azonban nekik, hogy a sziklafal mellett régóta, tán 24 óra óta is haladnak, anélkül, hogy az átjárót megtalálták volna.

Ez átjáró létezésében, Arthur kivételével mindenki veszteni kezdé hitét. Már John Bull is, ki pedig leginkább bizott Barna Arthur szerencséjében, türelmetlenkedni kezdett. Csak Olga bizott még Arthurban. Az ő hitét misem ingathatta meg.

A kagylókon kívül, körülbelől 48 óra óta mit sem ettek. A víz megszűnt ugyan forró lenni, jeleül, hogy a vulkán kohója felett áthaladtak; de még mindig annyira telítve volt gázakkal, hogy csak undorodva olthatták szomjukat.

E gázok aggodalomba ejtették Arthurt. A szénsavon kívül sejtett ő más gázokat is, melyek a bányákban szoktak jelenkezni. A talaj, vagy a sziklafal talán kőszenet tartalmaz?

A következő (hozzávehetőleg számitott) 24 óra alatt a menekülők reménytelensége és kétségbeesése tetőpontját érte el.

Az arabok nem akartak evezni.

A nagyherczeg már azt tanácsolta, hogy térjenek vissza.

Arthur a visszatérést lehetetlennek tartotta, nemcsak azért, mert a sötétben nem tájékozhatják magukat, hanem azért is, mert a dereglyét éjszakfelé ragadó áramlattal nem lesznek képesek megküzdeni, hogy délfele törjenek át rajta.

— Ugy tehát elvesztünk! kiáltott fel a nagyherczeg.

Arthur maga is belátta, hogy a nagyherczegnek igaza van.

Az átjárót nem találták meg. Vissza nem

térhetnek. Élelmiszertük nincs. A rettentő ítélet ki van mondva felettük: éhen fognak halni.

A menekülők képzelme borzasztó alakban látta megjeleneni a halált.

Senkisémmé fojthatott el egy panaszhangot. Csak Olga hallgatott. Olga még mindig bizott Arthur szerencséjében, lángeszében.

Az arabok kétségbeesése túlhaladta a menekülőkét.

A sebestült arab gyötrelmeihez sebének kínjai is járultak. Kétségbeesetten ordított vízért és világosságért.

Arthur megértette mit akar.

Vizet adott neki.

Ami pedig a világosságot illeti, gondolta, lesz itt csakhamar több világosság is, mint mennyi kellene. Pokoli, de nagyszerű elhatározás támadt benne. Ha végrehajtja azt, vagy megszabadulnak, vagy — a halál által — azonnal véget ér nyomoruk. A lassu kínos halállal szemben jogosnak, sőt szükségesnek tartotta terve megvalósítását, mely meg is menthette őket.

— A világosság ohajtása itt felettébb veszélyes kívánság, szólta, miután a fennebbi gondolatok átczikáztak elméjében.

— Miért? kérdé élénken Olga, kire szintén rettentően hatott a teljes sötétség.

— Mert, válaszolt Arthur, úgy sejtem, hogy a légben gyúlékony gázok vannak. A legkisebb robbanás pedig borzasztó katasztrófát idézhet elő feltehetően a boltozat alatt. A lég majdnem teljes nyugalomban van itt, mert a mennyiben a víz hőmérsékétkülönbsége befolyást gyakorol a légre, a különbség e helyen már ki van egyenlítve. A vulkanikus forrongás még a víz tükrén sem idéz elő hullámokat, hanem a vízrétegek különféle felmelegítése követ-

keztében csak áramlatokat hoz létre. A légoszlop egyensúlyát tehát nem zavarja. E lég vízpárakkal van teltelve, melyek hosszú idő óta várják az alkalmat, hogy lecsapódjanak. A boltozat, mint a lég nedvessége bizonyítja, itt nem bír hasadékokkal, melyen a gőzök és gázok elillanhatnának. A lecsapódás lehűlés, vagy nyomás következtében történhetik. Itt azonban a párák nem hűlhetnek le. A külső légmérsék változásai nem hatnak át a Szahara vastag talaján. Egy robbanás azonban létrehozhatná a nyomást, minek következtében roppant zivatar támadhatna a boltozat alatt. Midőn először utaztam az elsüllyedt tengeren, rettegésbe hozott matrózaimnak vigyázatlansága, kik löni akartak. Ez a lövés kataklizmát idézhetett volna fel, a nyugodt légoszlop megrázása, s a gázok meggyújtása által...

E pillá atban egy lőfegyver felvont kakasának ketyegése hallatszott.

Az egyik arab úgy akarta meggyújtani a kánóczt, hogy a pisztoly csőve elé tartva a puskapor lángjától tüzet fogjon.

Arthur a hang után oda ugrott, s kicsavarta kezéből a pisztolyt.

— Még *korán* van, boldogtalan! kiáltott föl.

Ugy látszik tehát, hogy Arthur is löni akart.

Valóban úgy volt. *Katastrófát* akart előidézni, hogy meneküljenek a *katastrófától*. A szikla falat csak egy iszonyú robbanás dönthette le. E robbanás felidézésére Arthur a légből felhalmozott gyúanyagot akarta felhasználni.

Előbb azonban a dereglye számára oly helyet kellett találnia, a hol a kataklizma hatásának kevésbé lesz kitéve, s így a vész felidézése nem leendő biztos halál a menekülőkre nézve.

Arthur a sötétben tapogatva talált egy bar-

langszerű üreget a sziklafalban. Eleintén azt hitte, hogy az átjárót találta meg. De csalódott. A barlang kevéssé mély és zárva volt. A záró falra tett ütések mutatták, hogy az vastag és áttörhetetlen.

Arthur tehát kétségbeesett tervének megvalósításához fogott. A pisztoly kakasa most az ő kezében ketyegett.

Mielőtt megnyomta volna a ravaszt oda, hajolt egészen közel Olgához és azt sugta fülébe:

— Olga, ez ünnepélyes pillanatban, az öröklet kapuja előtt, a halál előcsarnokában megvalómlom, amit különben is sejt, tud, hogy szeretem, imádom. Bizzék bennem.

Olga szintén suttogó hangon válaszolni akart, de érezte, hogy valaki egészen közel hajol hozzá. Hallotta elfojtott lélekzését. Érezte arcán forró lehelletét, mely szinte megperzselte. Összeborzadt. A nők hatodik érzékével megsejtette, hogy Hohenhaus tolakodik közelebe, kinek féltékenységet felkeltette Arthur suttogása. Ki akarta hallgatni őket.

Olga nem válaszolhatott Arthur vallomására, melyet ez a végzetes pillanatban, izgatott, szaggatott hangon tett. Nem akarta nyilatkozatának tanujává tenni Hohenhaus herczeget. De Arthur egy gyengéd, puha kéz meleg szorítását érezte kezén. Ez a kézszorítás hangosabban hirdette Arthur szerelmének diadalát, minden szónál, minden harczy kürtnél és hozsannánál.

Annak a kéznek delevillamossága jobban átjárta, s kéjesebb zsibongással töltötte el Arthur egész valóját, minden galvanismusnál. Egyik kezébe szorítva azt a puha, izgatottságtól reszkető kezét, a másikban lövésre készítette pisztolyát. Így az ő kezét kezében tartva, kéjtől, gyönyörtől, boldog szerelemtől átszellemülve, fog meghalni,

fog egy jobb világban felébredni a szerelem üdvösségére, ha istenkisértő terve nem sikerül, ha fejükre szakad a katasztrófa. Így az ő kezét kezében tartva, illatos leheletét érezve, szenvedélytől meggyújtott vérének lüktetését számlálva fog diadalmaskodni az elemeken, vagy eltemetkezni a leszakadó sziklatömegekkel a mély, földalatti hullámsírba.

Olga tehát szereti! Győzedelmes szerelmének diadalkiáltása túl fogja harsogni a meggyújtandó földalatti pokol zakatolását, a titáni merészséggel csatára hitt elemek, egy földforradalom mennyrázkódtató csattogását.

A pisztolylövés vagy megmenti Olgát s őt, vagy parányokká lapitják s összevegyítik testüket a leszakadó boltozatok, elégetik s hamvaikat egyesítik a boltozat alatt kigyulandó tüzek.

A végzetes lövés eldőrdült.

Ami erre következett, azt lehetetlen elmondani emberi szónak, leírni emberi tollnak.

Nem a pisztoly-lövés durranása, hanem a menny dörgése, a földrengés mély bassusban szóló moraja, az elemek rémes fegyvereinek csattogása volt, mely viszhangzott, mely fűlsiketítő hangzavarban bejárta s irtóztató erővel megrázta a boltozatot.

Nem a pisztoly lángja, hanem egy meggyújtandó pokol világította meg a földalatti világ sötét éjszakáját. Mintha ég és föld egyszerre tüzet fogott és lobbort vetett volna. Égett a tenger, égett a boltozat, mely vörös fényben izzva borult magasan, a fehér, kék lángot lövelő vizek fölé. Vörös, sárga, zöld tűzkigyók, mint puskából kilőtt rakéták, szálltak a magasba. A színek minden vegyületében égő lángkévék gyultak ki, s apró részekre szakadva, hulltak a mélybe alá. Majd összefolyt s

ismét szétvált a lángözön. Fehér fényben izzó tűz-
alakok, a szélvész által korbácsolva, mint egy tul-
világi fénytől megvilágítva, tánczoltak a légben,
végig rohantak a tenger háborgó hullámain és
szétfoszoltak, mint a képzelet alkotásai.

Ez történt a pisztolylövést követő másodperc
első részében.

A másodperc következő részeiben más történt.

A meggyuladt pokol egyszerre kialudt. Rop-
pant víztömegek szakadtak le a magasból. A felhő-
szakadás egy forgatagban olvadt össze a tengerrel.
A föld ingott, mintha kilódult volna sarkaiból.
Sziklák repültek szerteszét. A boltozat lezudult
tömegei hulltak csattogva a mélybe.

A sötétség csakhamar ismét véget ért. A
boltozat alatt támadt felhőkben cikázott a villám.
Lecsapott a tengerbe s a tengerből ismét felcsapott
a felhőkbe. A zápor szakadt.

A légnyomás következtében felzudult tenger
hullámai lángoltak. A víztenger helyét *lángtenger*
foglalta el.

A tenger világított.

E világításnál hasztalan kereste volna valaki
a sziklafalat.

3. Világító tenger. — Egy gőzhajó!

A sziklafal, egy tömbjének kivételével, eltűnt
azon helyen, hol a katasztrófa a menekülőket érte.

Mi történt a dereglyével és a menekülőkkel
e borzasztó kataklizmában?

A légnyomás a menekülőket mind a dereglye
fenekére vetette, s egy arabot kidobott a dereglyé-
ből, a barlang falai azonban feltartóztatták a viheder
erejét, megmentették ismerőseinket úgy a lehulló
szikláktól, mint a meggyuladt gázak érintésétől.

A robbanásra következő felhőszakadás ellen szintén a sziklaodu védte őket.

A borzasztó rázkódás hatásától azonban nem menekülhettek. Valamennyien eszméletüket veszítették s midőn magukhoz tértek, a földindulás, az istenitélet már véget ért.

A sziklafal több kilométer hosszúságban bedőlt. Azon része azonban, a hol a dereglye volt, épen maradt.

A tenger csodás fényvel világított. A dereglye a mint a sziklamélyedésből kisikamlott, valószínűságot lángtengerben uszott.

E lángtenger hullámozott, forgott, örvényezett, tűzziporkákat hányt, villamos fényben tajtékzott, s roppant sebességgel ragadta a dereglyét észak felé.

A boltozat alatt a zivatar szűnőben volt. Egy-egy villám cikázott még a magasban, s aztán a felhők mint egy varázsígére eltűntek.

Megjelent a boltozat a menekülők feje felett.

Valóságos égboltozat volt. Az optikai csalódás oly magasnak tűntette fel, mint a mennyboltot. A sugártörés bemutatta nagyszerű játékát, a vihar következtében a boltozatra verődött vízcseppeken.

Minő játék volt ez!

A tenger villamos fényt lövelt. A vízcseppek a magas boltozaton megtörték az izzó fehér fény sugarait. A szivárvány minden színében tündöklő nagy és apró csillagok, ködfoltok, tejutak, üstökösök s egyéb égi csodák ragyogtak a tündérien megvilágított boltozaton. Mintha a valódi ég csillagai ragyogtak volna a magasban.

A menekülők szemei, melyek a sötétséghez szoktak, nem voltak képesek elviselni a fényt, s a színek e versenyjátékát. Be kellett hunyniok, s csak lassanként szoktathatták szemeiket a tündéri látványhoz, a földalatti világ e minden képzelmet haladó kivilágításához.

Arthur tért magához legelőbb nem csak önkivületéből, hanem bámulatából is. Aztán egyenkint valamennyien felocsudtak kábultságunkból. Csak az arab hiányzott, akit a légnyomás a tengerbe vetett. Hasztalan tettek volna kísérletet megmentésére. Az ár a dereglyét messze ragadta a szerencsétlenség színhelyétől. Arthur most már felfedte társai előtt, mily veszélyben forogtak, s hogy e veszélyt ő idézte fel, hogy meneküljenek a még nagyobb, biztosabb és rettenetesebb veszélytől, a lassan gyilkoló éhhalál veszélyétől.

A menekülők mind helyeselték Arthur kétségbeesett tettét.

— Főleg, miután szerencsés kimenetele lett, tette hozzá a kormányzó.

— Kiváló szerencsénk az volt, hogy a sziklafal ott, ahol dereglyénk az oduban volt, nem sülyedt el, mondá Arthur. Különben eddig már a tenger fenekén volnánk. Most már mi sem tartóztathat fel bennünket a Lesseps-csatornáig.

— Kivéve ha ez égő tengerben meggyul dereglyénk, szólta John Bull.

Valóban a tenger s benne a dereglye olyan volt, mintha rengeteg nagy edényben meggyújtott, fehér, kekes lángot lövelő, kavargó szesz közepén egy dióhéj uszott volna.

Arthur felhítt mindenkit, hogy tegye kezét az égő vízbe. Ez a víz nem égetett. Csak világított.

— E tűnemény egészen természetes, szólta. Ez a tenger világolása. — Mi idézi elő a tenger világolását? kérdé a kormányzó. — Különféle okok, válaszolt Arthur. Ez okok közt leggyakoribb a szerves testek rothadása a tenger felszínén.

— De hát miért nem világított a tenger a katasztrófa előtt? kérdé a nagyherczeg.

— Rá fogok törni, válaszolt Arthur. De előbb

el kell egyetmást mondanom a tenger világitásáról.

A tenger világotlása többfelekép szerepel. Mint a mozgó tengerrészek általános világotlása, mely esetben a világotlítás mérsékelt, de néha oly intensiv, hogy mellette olvasni lehet. Továbbá mint rendkívüli, helyhez kötött, változó hatályosságú és szintű világotlítás, mely gyakran a csodás szépbe csap át. Az ily csodás szép tengervilágotlítás gyakran előfordul az Oczeánon. *Peach, Observations on the luminosity of the sea* czimű munkájában közzétette a tenger világotlítására vonatkozó gazdag tapasztalatait. A világotlításnak négyféle alakja van. Első az, mikor a tenger világotl, vagy ige: világotl (luminous very luminous.) A második a villogás (sheet-like), mely néha nagy területeken fordul elő. Az első alak minden évszakban és mindenütt előfordul, ez tehát általános világotlása a tengernek. Ily világotlítás alkalmával számos apró tengeri állat, s nagymérvű vegybomlás észlelhető a tenger felszínén.

— Hát a második tünet? szölt közbe Olga, ki, hogy Arthur megvallotta neki szerelmét, szemérmes pirulással, de egyszersmind bámulattal, lelkesülten tekintett azon férfira, ki az elemeken ily fényes diadalt aratott. Az Olga szemében ragyogó büszke fény diadalmasan hirdette, hogy ezt a lángeszű, titáni merészségtű férfit ő meghódította, az ő lényébe olvadó lény az; diadala tehát az ő diadala is. Haj, hogy örült Olga ezen és egy másik diadalnak! Annak a diadalnak, melyet szíve választottja felett ő aratott, legyőzve annak akarateréjét, győzelemre segítve szívét, esze és életcéljai ellen vitt csatájában.

— A második világotlítás csak a meleg évszakban, a mérsékelt tengereken, tehát nyáron fordul elő, válaszolt Arthur, miután pillanatokra el-

merült, nem a boltozaton, hanem az Olga szemében ragyogó csillagos ég szemléletében. A forróság elősegíti a vegybomlást, s azért fokozódik a világolás.

— S a harmadik tünet? kérdé ismét Olga.

— A harmadik tünet a csillogó felvillanás, *Peach* szerint a *bright flashes*. Ezt februárban szokták észlelni az északi mérsékelt égaljon és bizonyos ide-oda mozgó tengeri héjanczok idézik fel. A negyedik tünet a *nagyszerű látvány*, a *glorious display*. E pompás tünemény nyáron fordul elő, s nagyszámu *acalepha* és *diphyia* idézi elő.

— De hát mindez nem fejt meg az elstülyedt tenger ily csodás világolását, szólt közbe a nagyherczeg.

— Az említett tünetek a víz mozgása nélkül is létrejönnek, s egyedül a tengeri állatoknak és a vegybomlásnak tulajdoníthatók. Van azonban a tenger világolásának még két másik oka is.

— Melyek azok? kérdé a nagyherczeg.

— A víz mozgása, hullámzása és a villamos kisugárzás. Az elstülyedt tenger e csodás világolását főleg e két ok idézte elő.

— Eszerint tehát egyéb okok is, szólt a nagyherczeg.

— Az említett tengeri állatok bizonyára itt is előfordulnak, folytatta Arthur. Azt az erős sárga fényt ott a távolban, a fehéren izzó villanyos fény közepén, az *alpheusok*, azt a csodaszép zöld fényszígeket a *cerebratulus crassus*-ok, ezt az ultramarinkék villogást, dereglyénk közelében a *polycirrus aurantiacus*-ok idézik fel. A fővilágolás, mely intensív fehérben ragyog, a dereglyénket is magával ragadó víz mozgása és a villamos kisugárzás hozzák létre. A tenger vize, főleg ha soká nyugodt volt, gyakran már az evezőcsapásra is világolni kezd. A nagyobb rázkódás azonban csaknem mindig fel-

idézi a hullámok világolását. Az elsülyedt tenger tukre kiszámíthatlan időktől fogva állandóan sima volt, mert áramlatai nem idéztek elő hullámtorlódást, erősebb szél pedig itt a földalatti boltozatban soha sem támadt fel. A kataklizma most egyszerre felforgatta az elsülyedt tenger vizoszlopait; a világolásnak tehát, már a rázkódás folytán, be kellett következnie.

— Hát a villamos kisugárzás? kérdé a kormányzó.

— A főök itt kétségkívül a villamos kisugárzás, válaszolt Arthur. A vulkanizmus erős villamosságot szokott kifejteni. A vulkán kohói pedig, mint tapasztaltuk, működnek az elsülyedt tenger alatt. A kataklizma kétségkívül felidézte e kohók intenzívebb működését, s azért sugároz ki ily nagymérvű villanyt a felháborodott tenger.

— Teljesen kielégítő magyarázat, szólt a kormányzó. De mi idézte fel a katasztrófát?

— A pisztoly eldördülése előtt már mondtam, hogy a nyugodt légoszlopok megzavarása és a gyulékony gázok robbanása.

— A boltozaton ragyogó fénypontokat a vízcseppek sugártörése idézi elő, jegyezte meg Olga.

— Ugy van, a sugártörés, szólt Arthur, ki kéjben, boldogságban uszott, hogy ez az isteni nő, kinek szellemi képessége a legműveltebb férfiéval versenyez, s kinek ragyogó szellemi tulajdonságai a legdicsebb testet ékesíték, őt szereti, átszellemülve, a földalatti csodás világítás tündéri fényében, az ő lényébe látszik olvadni! Mily türelmetlenül várta az alkalmat, hogy négy szemközt beszélhessen Olgával, mire egész utazásuk, s az ismeretlen földön való tartózkodásuk alatt nem volt alkalma. Mily édes örömeiket, mily mennyei boldogságot várt e tété-á-tété-től. Hej, ha belepillanthat-

tott volna a jövőbe, ha megsejthette volna első, tanu nélküli beszélgetésük, lázas szerelmi vallomásaik körülményeit, mennyivel másként tekintett volna ezeknél a tengervésznél vészesebb fekete szemekbe!

— Ki hitte volna, hogy ily csodálatos illumináció mellett fogunk utazni! kiáltott fel John Bull. Ha e tündéri látványt leirom a lapomban, senki sem fog neki hitelt adni.

— Ellenkezőleg, minden a természettudományokban jártas egyén lehetségesnek fogja azt tartani, jegyezte meg Arthur.

— Nem is szólva arról, hogy mi, mint szemtanúk, bizonyítani fogjuk, jegyezte meg a kormányzó.

E nagyszerű kivilágítás mellett haladt a dereglye éjszak felé. Hogy mily sebességgel, ismét nem lehetett meghatározni. Szilárd pont nem emelkedett ki a lángtengerből. A sziklafal épen maradt részei már rég elmaradtak a dereglye mögött. Egyedül csak a villogó fényt lövelő boltozat nyújtott némi tájékozást, ez azonban magasabb és sokkal egyenletesebb volt, hogysem biztos következtetést lehetett volna vonni az áramlat sebességére, melyet kétségkívül a robbanás nyomása idézett fel.

Arthur a boltozat magasságát több mint ezer lábra becsülte, s így bizonyosnak tartotta, hogy a dereglye az Akakus hegység alatt hatolt át a bedőlt sziklafalon, az elsüllyedt tenger északi részeibe. Nem lehetnek tehát messze Ráttól.

Utasaink egyelőre megszabadultak a közvetlen veszélytől; de még nem élhettek azon illúzióban, hogy meg vannak mentve. A tenger áramlata megszünhetett, s valószínűleg meg is szűnik, mielőtt azon roppant nyomás hatása ellensúlyozva

lesz, mely a katasztrófa következtében a habokat észak felé kergette. Ugyanekkor megszűnik a tenger világolása is. Ismét sötétség fog borulni az elsüllyedt Océánra, s a menekülőkre nézve ismét lehetetlenné lesz a tájékozás.

De ha minden körülmény kedvezni fog is, az élelmiszerek hiánya nem pótolható.

E rettentő kérdés foglalkoztatta a menekülőket s első sorban Arthurt. S e kérdésre senki sem volt képes válaszolni, pedig már valamennyien kezdtek tapasztalni az éhségnek nemcsak ingerét, de fájdalmait is.

Nemsokára el fog érkezni az idő, mikor a nyers hal izletes csemegévé fog válni az éhhalállal küzdők számára.

John Bull azt hitte, hogy ez az idő már el is érkezett.

Rengeteg rokonszenvet kezdett érezni a nyers hus iránt, ha az nem is beafsteak, hanem hal, vagy csiga-biga. Az egyik tagbaszakadt arabot is jobban szemügyre kezdte venni s elgondolta, hogy végső esetben az emberhus sem lesz megvetendő.

E kannibáli gondolataiból egyszerre kizavarta valami, amit a villamos fény által megvilágított láthatár szélén megpillantott.

— Egy hajó! kiáltott fel.

A menekülők meglepetve ugrottak fel.

— S hozzá *gőzhajó!* szólt Arthur, megerősítve John Bull állítását.

Valóban egy gőzhajó uszott a dereglye előtt. Világosan látni lehetett kéményét és fedélzetét.

— Miként kerülhet gőzhajó a földalatti tengerre? kérde álmélkodva a nagyherceg.

— Ha valamely légtűnet nem tűz velünk játékot, úgy a dolog megmagyarázhatlan, szólt Ar-

thur, ki valóban nem tudta elképzelni, mit gondoljon.

Tán más is felfedezte a Szahara alatti tengert, míg ő a socialista telepen volt, s most már hajók is közlekednek rajta.

E gondolatát közölve társaival, John Bull határozottan tiltakozott az ellen.

— Goddam! szólt. Ugy én gyönyörűséges reporter volnék, ha egy már köztudomású ténnyt távítottam volna meg lapomnak. Különb is reklamálnám az elsőséget Sir Arthur számára. Ő volt az első felfedező.

— Nem én, hanem *Magyar* László volt, vetette ellen Arthur.

— Az ön *Magyar* Lászlója, Sir, nem hozta nyilvánosságra felfedezését, így annyi, mintha fel sem fedezte volna az elsüllyedt tengert, mondá John Bull.

— Én sem hoztam nyilvánosságra felfedezésemet, s így ez sem ér semmit, jegyezte meg Arthur.

John Bull érezte e megjegyzés súlyát. Ha időközben felfedezték az elsüllyedt tengert, nem Arthurt fogják tekinteni felfedezőnek, s ami fő, a szemes reporter felültette lapját egy téves értesítés által.

Arthur a két arabnak parancsot adott, hogy teljes erővel lássanak az evezéshez. Most már csak két arab volt munkaképes. Egy, mint tudjuk, karját törte, a másikat elnyelte a tenger. Meg akarta közelíteni a gőzhajót. Arthur maga is evezett.

— Ha ama hajó gőzerővel megy, sohasem érhetjük el, szólt a kormányzó.

— A hajót csak a tenger áramlata viszi, szólt Arthur; mert különben gyorsabban haladna, mint mi, s lassanként eltűnnék láthatárunkról. Már

pedig a távolság nem növekszik a hajó és dereglyénk közt.

— Személyzete tán a katasztrófa áldozatává lett, mondá a nagyherczeg.

— Vagy elfogyott a 'szene, jegyezte meg John Bull.

— Ha a hajó nem használja, vagy baleset következtében nem használhatja gépezetét, tíz óra alatt el fogjuk érni, mi az evezők segítségével gyorsabban haladunk a hajót is vivő áramlatnál, szólt Arthur. Az első órákban a hajó nem volt jobban látható, mint az első pillanatokban, mi azt jelentette, hogy a távolság a gőzös és a dereglye közt, legalább észrevehetőleg nem fogyott. Hat órai erőfeszítés után azonban a dereglye szemlátomást megközelítette azt.

John Bull diadalmasan kiáltott fel.

— El fogjuk érni a gőzhajót!

Arthur megerősítette John Bull véleményét.

A menekülők lázas izgatottságban töltötték a következő órákat.

A hajó már alig volt ötszáz méterre a dereglyétől.

Arthur jó hasznát vette volna a John Bull által hozott távcsőnek; ámde az a katasztrófa alkalmával a tengerbe esett. Ötszáz méter távolságból azonban már szabad szemmel is ki lehetett volna venni, vannak-e emberek a hajó fedélzetén.

Senki sem volt látható.

— Pedig a hajó kicsiny, szólt a nagyherczeg, a rajtlevőknek nem igen lehet kedvük a fedélzet alatt lenni.

— Kétségkívül a katasztrófa áldozataivá lettek, jegyezte meg a kormányzó.

— Ha sietünk, tán még megmenthetünk va-

lakit, szólt Olga, nagyobb erőfeszítésre biztatva tekintetével az arabokat.

— Mindenek felett pedig megmentjük magunkat, szólt John Bull. Akár vannak emberek a hajón, akár nincsenek, most már gőzösön folytatjuk utunkat, s kétség nélkül élelmiszereket is kapunk.

— Ha t. i. csakugyan elérjük a gőzhajót, szólt a kormányzó.

— El fogjuk érni, mondá Arthur. E hajó gazdátlan. Ki sem kormányozza. A habok kényére van bízva. Hogy miként kerül egy hajó, s hozzá gazdátlan hajó az elstülyedt tengerre, meg nem foghatom. Oly rejtély az, melyet csak akkor fejthetünk meg, ha a kóbor jármű fedélzetén leszünk.

A dereglye csakhamar száz méterre közelítette meg a gőzöst.

Arthur hosszan elmélyedt a hajó szemléletében. Egyszerre homlokára ütve felkiáltott:

— Ezt előbb is gondolhattam volna!

— Mit? kérdék egyszerre valamennyien.

— A „Fesán“!

— A Lesseps-csatornában hagyott gőzkomp? kérdé a nagyherczeg és John Bull egyszerre.

— Az, válaszolt Arthur. A rejtély meg van oldva. A „Fesán“ kötelét elszakította az ár s a hajó ekként került az elstülyedt tengerre. Az áramlatok lehozták egész a sziklafalig. A katasztrófa következtében támadt áramlat most visszafelé hajtja. Meg vagyunk mentve! tette hozzá lázas örömmel.

— Van élelmiszer a „Fesán“-on? kérdé a nagyherczeg.

— Legalább egy hónapra való. Ujabb kirándulásra szereltettem fel.

— Éljen a „Fesán“! kiáltott fel John Bull.

Felfoghatjuk a menekülők örömét. A *Fesán* eléjük jött, hogy felvegye, s hogy megmentse őket az éhhaláltól.

Ha egyszer a „*Fesán*“ fedélzetén lesznek, kiálthatik a tenger világítása, a villamos lámpák pótolni fogják azt.

A dereglye csakhamar elérte a „*Fesán*“-t, mert csakugyan a „*Fesán*“-t vitte a dereglye előtt a világító tenger áramlata. Nem volt nehéz felkapaszkodni rá. Arthur elsőnek jutott fel. Olgát felsegítette a leeresztett hágcson. A viszontagságtól megtört leány, kit eddig erkölcsi ereje tartott fenn, majdnem élettelenül hanyatlott Arthur karjaiba, midőn ez, Frigyes-Ágost által kísérve, a hajó egyik legszebb kamrácskájába vezette.

4. Utazás a „*Fesán*“-on.

Olga a kerevetre dőlt s mindenekelőtt pihenésre volt szüksége.

John Bull azonban elsőnek tartotta a gasztronómiai szükségletek kielégítését. Vállalkozott a szakács szerepére.

Száritott és füstölt husokból, kétszersültből, lisztből rövid idő alatt olyan ebédet készített, melyről azt mondta a nagyherczeg, hogy a császári palotában sem evett jobbat. (Persze nem bőjtölt két-három napig.)

Olga is megjelent a közös étteremben. A hajón akadt jóféle csemege-bor is. Olgát csakhamar felüdítette a nyugalom, az étkezés, s a néhány csepp szeszes ital. A menekülők most már nyugodtabban folytathatták utjokat.

A dereglye a „Fesán” mellett uszott az árbán. Arthur a gőzöshöz kötötte viszontagságuknak e társát. Aztán befűttette az arabokkal a kazánt. A gőzgép csakhamar működni kezdett.

— Rule Britania! kiáltott John Bull, kalapját rázva a levegőben. Nem előztek meg bennünket az elsüllyedt tenger felfedezésében. A lapom számára küldött tudósítás sensatiót keltett!

Az áramlat, s a tenger világlóása még egyre tartott.

A „Fesán” két mértföldnyi sebességgel járt, az áramlat nélkül is. Most tehát gyorsasága nagyobb volt. Csak annak megállapítására volt szükség, hányadik szélességi és hosszúsági fok alatt van a hajó. Ez azonban tájékozási pont nélkül lehetetlen volt. A „Fesán”-on levő log sem adhatott felvilágosítást az indulási hely földrajzi fekvésének nem ismerése mellett.

Arthur északkelet felé tartott, remélve, hogy ráakad valamely ismert sziklatömbre vagy a boltozat lehajlására, a miből megtudhatná, minő szélességi és hosszúsági fok alatt jár a „Fesán”.

A tenger áramlata és világlóása pár óra múlva megszűnt.

Arthur működtette a „Fesán” két villamos lámpáját, melyek száz méter szélességben és száz méter magasságban nappali fényt árasztottak.

E boltozat azonban láthatatlan volt, miből az következett, hogy az magasabb száz méternél.

Arthur azt hitte, hogy a mursuki fensik alatt haladnak, melynek egyes pontjai 2000 lábnál is magasabban fekszenek a Földközi-tenger tükre-nél. A wadi Elghomude 2514 láb magas.

Most északi irányban fordult, hogy a „Fesán”

egyenesen átvágja a tuareg sivatagot, s az eideni homokbuczkákat. (Természetesen a föld alatt.)

Több órán át utaztak, midőn az őrt álló arab földet jelzett.

A boltozat majd egész a víz színéig lehajlott. A „Fesán“ alig volt képes keresztülhatolni.

Itt volt a Hammada el Homra, a vörös sivatag déli lehajlása, mely alig emelkedik 7—800 lábnyira a Földközi-tenger fölé. E lehajlason van a *Hassi* forrás is, melynek öt öl mélységű vize állandóan 22 C. fok hőmérsékkel bír.

— E hőmérsékhez képest, azon mélységben, hol mi vagyunk, körülbelül 35—37 C. fok állandó hőmérséknek kellene lennie, pedig csak 27 fok meleg van, szólt Arthur.

— A déli részekben sokkal melegebb volt, jegyezte meg a kormányzó.

— A forráságot ott a vulkanismus idézte elő. S hogy miért van az elstülyedt tengernek csak ily csekély (27 fok) középhőmérséke, ennek okát abban találom fel, hogy a föld központi hősege a nagy vízréteg miatt nem terjedhet egyenletesen. Ez eset is igazolja a geologia azon újabb felfedezését, hogy a hőmérsék a föld központja felé nem növekszik mindenütt szabályos fokozatban.

A „Fesán“ most a Hammada el Homra magas boltozata alatt elterülő sík tengerre ért. Itt Arthur észleletei szerint legalább ezer négyszögmértföld területen nem érintkezett a boltozat a földalatti tengerrel. A „Fesán“ észak-keleti irányban haladva, e nagy síkvíz keleti sarkát vágta. Arthur a Magyar László féle feliratot kereste, hogy azon helytől fogva, melynek szélességi és hosszúsági fokát ismerte, tájékozhatta magát.

A menekülők nyugalomra vonultak, s csak

Arthur, John Bull és az arabok maradtak a fedélzetén.

Arthur meg akarván ismertetni társait az elstülyedt tenger lakóival, halászatot rendelt el. A „Fesán“ szertárában volt háló, szigony, horog.

Arthur tapasztalta, hogy több kézrekerült hal teljesen kifejlődött szemekkel bir.

— E halak, mondá John Bullnak, a Lesseps-csatornán át jöttek az elstülyedt tengerbe, mint ama szardinák, melyeket a szaharai kutakban találtam.

A szigonyozó arab ismét egy halat vetett a fedélzetre. Ezt is megmutatták Arthurnak.

— Ennek a hálnak nincs szeme, szólta Arthur felmutatva a halat. Ime, a tények teljesen igazolják feltevéseimet. A természet feleslegest nem alkot. A setét földalatti tenger halainak nincs szemök.

A tengeri halak és egyéb állatok számos példánya került kézre. A meduzák, scomberoidák, xiphios gladiusok (palloshalak), delfinek és pörölyhalak képviselve voltak a kézre került vak halak közt.

— E vak tenger zsufolásig meg van tömve vak állatokkal, kiáltott fel Arthur. Egy világ, benépesítve állati lényekkel, melyeknek nincs fogalmuk a világosságról.

— E tenger valóságos vakok intézete, tette hozzá John Bull.

Most egy *gadus capellanus* majd egy *gadus minitus merlucius vulgaris*, *motella*, *cepola rubescens*, *serranus hapatus*, *uranoscopus scaber*, *lophius piscatorius* került kézre.

— Hihetetlen! kiáltott fel Arthur. Ez állatok mind a legmélyebb tengerfenéken szoktak tartózkodni, s itt a felszínen uszkálnak. Ezek képezik a

rajákkal, trygonokkal, myliobatisokkal, torpedók s pinax-ok scyllima canicula és squalus glancusokkal a legmélyebb fenéklakók osztályát. A dolog csakis az által nyer magyarázatot, hogy ez állatok vakok, így uszásközben a víztükréig felemelkednek, mert a világosság nem jelzi nekik, hogy szokatlan vízrétegekbe jutottak.

A „Fesán“ a halászat daczára tovább folytatta utját éjszakeleti irányban.

Az egyik arab, ki a halászat mellett is teljesítette kötelességét, — őrmatróz volt — figyelt a villamos fény által alkotott láthatárra. Egyszerre ismét fölkiáltott.

— Föld! Föld!

— A vízből rengeteg oszlopok emelkedtek ki, melyek teteje elveszett a sötét magasságban. Az oszlopok közt több folyosó nyilott.

E folyosókat oszlopsorozatok zárták, mintha utasaink előtt óriási dóm belseje tárult volna fel. A fantasztikus oszlopok, oszlopcsoportok egész erdeje emelkedett ki a vízből, mintha gigasok halmoztak volna fel cyclopsi sziklákat a boltozat megtámasztására.

— Azt hiszem, mondá Arthur, Tripolitánia hegyvidékei alá jutottunk. E rengeteg sziklafalak és oszlopcsoportozatok a tripolitániai hegyeket tartják. E hegyek lábaikat az elstülyedt tengerben fürösztik, míg bérczkoronáikat a Szahara napja teszi izzóvá.

Arthur az oszlopcsoportok mellett északi irányban kereste a Magyar László-féle felírást.

Egyszerre lelkesült örömben törve ki, felkiáltott:

— Ime itt a felírás! Most már felelek érte, hogy megtaláljuk a Lesseps-csatornát.

— Eddig tehát kétséges volt ez, s így uj

veszélyben forogtunk, szólt a nagyherceg, ki Olga, Hohenhaus és a kormányzó társaságában ismét megjelent a fedélzeten.

— Ugy van, válaszolt Arthur. Biztos tájékozási pont nélkül soká tévelyeghattünk volna az elszűlyedt tengeren.

A logot a tengerbe eresztette. A „Fesan“ óránként két mértföld sebességgel haladt. E sebességből, s a delejtű utmutatásából most már könnyű volt kiszámítani a szélességi és hosszúsági fokokat, melyeken a gőzkomp áthatolt, miután az indulás helyének, a felírásnak földrajzi fekvését Arthur első utazása alkalmával feljegyezte.

A Hammada el Homra alatt elterülő nagy nyílt tengeren gyorsan haladt a „Fesan“ észak felé. Egy 24 óra elforgása alatt a Lesseps-csatornába érhet.

Arthur kettős örömet érzett, míg a „Fesan“ a tágas boltozat alattt zugva, zakatolva, prüszkölve előre hatolt.

Társait közel 300 mértföldnyi föld-alatti uton vezeti vissza Tripolisba, honnét a földszinén és vasuton távoztak.

Ezer vész közül, az ezeregy éjszaka tüneményeire valló kalandok közt, mentette meg őket. Megmentette szíve választottját, lelke bálványát, Olgát, ki látta a természet erői felett vívott diadalait, s látta, hogy hatalmasabb a leghatalmasabb királyoknál, mert az ő vakmerő parancsainak a fékevesztett elemek is engedelmeskednek.

Olgára varázshatalmat gyakorolt Arthur. Megtestesülve látta benne a férfi-eszményt. Arthur hatalmas szelleme úgy magával ragadta a magasba az ő szellemét, amint sas a galambot. Regényességre hajló képzelme előtt Arthur, mint heros,

mint félisten jelent meg, kire nézve semmi sem lehetetlen. Ha a szaharai utazás előtt csak vonzalmat érzett: a csodás, álomszerű események után, melyek dicsfénnyel vették körül Arthurt, mély szerelmet kellett éreznie eszményképe iránt, mely szerelembe a bámulat, csodálat egy neme vegyült.

Arthur látta Olga átalakulását. Szíve boldogsággal, egy egész menyországgal telt be.

Remélt, bizott!

Hitte, hogy elnyerheti Olga kezét a nélkül, hogy le kelljen mondania meggyőződéséről, életének céljairól. A mint ott a „Fesán“ földéjzetén — bár a nagyherczeg által ellenőrizve — együtt bámulták az elsúlyedt tenger csodáit, vagy a villamos lámpák által a sötét tenger-tükörre vetett fénysávot, Arthurnak egy titkos sejtelen azt sugta, hogy Olga sorsa visszavonhatlanul össze van kötve az ő sorsával. Érezte, hogy ez a főrangú nő előbbutóbb elvet magától születést, rangot, előítéleteket s átadja magát boldog, édes, önfeledt szerelemben.

Hejh, ha titkos sejtelve egyszersmind megsugta volna neki azt, mily események, a szívnek mily hajótörései és mily katasztrófák után fog következni ez az „előbb-utóbb“, hogy elvetette volna a „Fesán“ tájékozó eszközeit, hogy soha meg ne találják a Lesseps-csatornát, hogy soha se jussanak ki a felvilágra, hol szenvedések, gyötrelmek várakoznak rájuk; hanem örök, soha véget nem érő utazást tegyenek az elsúlyedt tengeren, itt maradjanak a sötét, néma alvilágban, hol valamennyiök sorsa az ő kezében van; hol Olga az övé; hol nincsenek más küzdelmek, mint csak azok, melyeket a természet erői ellen kell vívnia. Hejh, hogy ott maradt volna a sötét földalatti világban, melynek ő leendett királya és Olga királynéja. Mint kényszerítette volna

lángesze a természet erőit szolgálatukba, hogy kényelemben, jólétben élhessenek, ezer és ezer láb mélységben a föld színe alatt. A tenger, s a vulkánok villamosságát erőszakolta volna, hogy örök világossággal oszlassa szét a százezredek óta tartó éj setétségét. A szirtoszlopok képeznék királyi palotájuk oszlopcsarnokait. Az elsüllyedt tenger töménytelen halai és állatai izletes élelmiszereket szolgáltatnának nekik. Élhetnének a kényelmesen berendezett „Fesán“-on, melynek számára a nagy széntelepek szolgáltatnák a fűtő szert. Mily békében, mily édes boldogságban tölthetnének el itt a mélyben, egy egész életet, míg felettük az emberiség esztelen küzdelmei, testvérgyilkos harcrai zúgnak, kavarognak. A nyomor, a kétségbeesés, a kajánság által lerombolt jóllét, boldogság, a meggyalázott becsület, erény fájdalomkiáltása nem hallatszanék le kétezer láb mélyen a föld alá!

Amde Arthur előérzetét megvesztegette a szerelem optimismusa. Azt hitte, hogy közte és Olga közt eldőlt a harc. Olga fog leszállni hozzá, s nem neki kell — társadalmi értelemben — felemelkednie Olgához. Meg akarta hódítani, be akarta népesíteni a földalatti világot, de árukat szállító hajókkal, melyek az elsüllyedt tengeren közlekednek a Szudánnal, s nem akarta azt betölteni a szerelem csodáival.

Lelkének álma megvalósult. A Szahara alatt Tripolitaniától a Csadtóig, nemcsak tenger van, hanem e tenger, mióta a viheder ledöntötte a 24 szélességi fok hosszában emelkedő sziklafalat, *hajózható* is. Afrika éjszakai partjairól az elsüllyedt tengeren át is lehet a Szudánnal közlekedni.

— Hát a viherek, melyek egyike majd megsemmisített bennünket? kérdé a nagyherczeg, kívül Arthur közölte a hajózásra vonatkozó gondolatait.

— S mely szabaditónk volt, tette hozzá Arthur.

— Igen; de minekutána a sziklafal ledőlt, ily vihederekre többé nem lesz szükség; sőt ezek egyenesen felkavarják az elstülyedt tenger vizrétegeit, vagy éppen megrázzák a tengerfeneket.

— E szerint tehát az elstülyedt tengeren megvalósítható a hajózás és kereskedés, szólt a kormányzó.

— Kétségkívül, mondá Arthur.

— S e nagy vivmányt önnek köszöni az emberiség és civilisatio, szólt Olga, mialatt szeméi delejes fényben ragyogtak.

— Önnek köszönjük a socialista telepről, annyi veszély daczára való szabadulásunkat, szólt a kormányzó.

— Főleg egy nemes lénynek, ki feláldozta értünk magát, jegyezte meg Arthur.

— Ön volt megmentőnk, Sir, midőn vakmerő, de biztos kézzel felmerte gyujtani a földalatti poklot, hogy a sziklafalat ledöntse, mondá John Bull.

— Ott nemcsak az én kezem, de egyszersmind Isten mentő keze működött. E kéz nélkül százszor elégtünk volna a meggyuladt légben, százszor elmerültünk volna a fellázadt tengerben, százszor összetörték volna bennünket a romba dőlő falnak és boltozatnak ezermázsás ágyugolyók gyanánt repülő sziklái.

— Tehát Istennek, s Isten után hála önnek megmentésünkért, szólt Olga kezefogva Arthurral.

— Éljen Sir Arthur! kiáltott fel John Bull.

— Megérkeztünk a Lesseps-csatornába, s így hosszú földalatti vándorlásunk szerencsésen véget ért, szólt most Arthur.

IX. FEJEZET.

Olga szerelme.

Ugyanazon módon jutottak a felszínre, mint Arthur előre megmondta.

A társaság valamennyi tagja szerencsésen megszabadult a földalatti boltozat börtönéből.

Tripolisban rendkívüli bámulást keltett ez esemény. A nagyherceg és leánya, a kormányzó, a rendőrminiszter, s Barna Arthur a szaharai vasúton távoztak és a földalatt tértek vissza!

A csodálkozást csak az csökkentette, s a dolgot csak az tette megérthetővé, hogy a „*Daily News*”-ből, John Bull távirati tudósítása után, az egész világ megtudta, hogy a Szahara alatt tenger van. De a kik kétkedtek, s a kik a „*Daily News*” közleményét hirlapi humbugnak tartották, most már meggyőződhettek.

A nagyherceg és társainak tapasztalatával szemben jogosulatlaná lett minden kétkedés.

A menekülőket Tripolisban meglepő hír várta.

Németországban kitört a socialisticus forradalom.

Ez esemény uralkodott a helyzeten és a kedélyeken.

Frigyes-Ágost nagyherceg, kire a „*Tripolis*”

fregát még mindig várt a tripolisi kikötőben, azonnal vissza akart térni Németországba.

Hohenhaus rendőrminiszter szintén sietett. Nem nyomhatta el önérzetének hizelgő szavát a komoly eseménynyel szemben. A míg ő állt az ügyek élén, s a legelső helyen a socialismus elleni küzdelemben, ez nem mert nyílt lázadásban explodálni. S alig volt ő távol néhány hónapig, a socialisticus forradalom kitört. De meg akarta mutatni, hogy ő, a mint féken tudta tartani, le is tudja küzdeni a socialistákat.

Ő lesz a német állam megszabadítója. Diadalának jutalma a legnagyobb kitüntetések, s a legnagyobb jutalom Olga keze lesz.

Hohenhaus ismerte Olgának a socialismus elleni ellenszenvét, s tudva, hogy a császár és Frigyes Ágost nagyherczeg most is pártján vannak, nem kétkedett, hogy a socialisticus forradalom leverése után Olga kezét elnyeri. Bizott abban is, hogy Olga, a socialista forradalom okozta rázkódás következtében, fel fog ébredni a szerelem azon álmodozásából, melybe hosszú, kalandos utazásaik alatt, szemlátomást elmerült. Remélte, hogy a szabad levegőn fel fog ébredni benne a főherczegnő, ki a socialista fogságban és a földalatti utazás alatt, helyét adott a nőnek.

Látta, hogy Olga vonzódik Arthurhoz, de e vonzalmat nem komoly érzelemnek, hanem gyermekes szeszélynek tekintette. Minélelőbb ki akarta ragadni Olgát Afrika légköréből, a szívet és érzékiséget felkeltő eme meleg légkörből, hol Olgát minden Arthurra emlékeztette.

Ez volt oka az ő sietésének.

Arthurt kellemetlenül lepte meg a Németországból érkezett hír.

Ez a hír tágitani fogja a közte és Olga közt

létező úrt, melyet a socialista telepen, és az el-
süllyedt tengeren, hol nem tárgyaltak a socialista
kérdéseket, mitsem hallottak e kérdések felől,
majdnem teljesen áthidalt az együttlét, s boldog
önfeledtség.

Arthur még a socialista telepen elhatározta,
hogy Olga előtt, mihelyt négy szem közt találko-
zik vele, feltárja szívét. Sem a telepen, sem az
elsüllyedt tengeren nem szólhatott vele bizalmasan.
Frigyes Ágost nagyherczeg, vagy Hohenhaus, min-
dig köztük állt. Választ kellett kérnie a föld fe-
lett azon szavaira, melyeket a föld alatt sugott
Olga füleibe. Nyiltabb, határozottabb választ, mint
melyet adhatott egy meleg kézszorítás. Meg kel-
lett tudnia, szereti-e Olga annyira, hogy övé lesz
minden feltétel, minden kikötés nélkül.

Könnyű volt Tripolisban Olgát egyedül ta-
lálnia. Olga, anyja halála óta, Berlinben is bizo-
nyos mérvű függetlenséget élvezett, a független-
ségre való természetes vágyát tehát csak növelte
és megerősítette azon szabadság, melyben atyja
részesítette elkényeztetett gyermekét. Tripolisban
pedig, hol atyjának — mert gyorsan akart el-
utazni — sürgős teendői voltak a kormányzóval,
egészen magára volt hagyatva.

Arthurt szívesen, látható örömmel fogadta.
Várni látszott e látogatást. Meglepően ígéző volt
fénnyel és izléssel berendezett otthonában. A leg-
bátrabb férfi szíve is összereszket, midőn imádottja
elé lép, hogy megvallja szerelmét s hallja az imá-
dott ajkáról ítéletét. Arthur is érezte, hogy szíve
összeszorul s nyelve nem képes mindazon gondo-
latoknak kifejezést adni, melyek lángoló érzelmei-
nek tüzeiben sziporkáztak.

Olga arcza kigyuladt, míg Arthur beszélt.
Nem tiltakozott, nem szakította félbe Arthurt, míg

ez egyszerűen, minden szinpadi émelýgést kertülve, ismételte az elsúlyedt tengeren mondott szavait s megvallotta nagy, mély, olthatatlan szerelmét, mely ellen hasztalan küzdött, mely, mint végzet, ellenállhatatlanul magával ragadja.

— Rég tudom, hogy szeret, szólt Olga, miközben arcát szemérmes pir borította s tagjain kéjes remegés vonaglott át. Előbb tudtam, mint ajkai megvallották ott az elsúlyedt tengeren, hol a rombolás szellemét idézte fel, hogy megmentsen bennünket. De én is legyőzhetetlen ragaszkodást éreztem az első pillanattól fogva ön iránt, midőn az udvari estélyen találkoztunk.

— Olga! kiáltott fel elragadtatva Arthur.

Olga kezével intett, hogy ne szakítsa félbe.

— Egy pillanatra sem vesztém szemeim elől, míg nagy művét végezte Afrikában. De éreztem, hogy feledni akar. Elhatároztam tehát, hogy eljövök Tripolisba s ha még el nem hamvadt szerelmének tüze, újra felgyújtom azt. Igen, nem a szaharai vasut, hanem építője miatt jöttem át a tengeren. John Bullnak igaza volt, midőn az ön által is bizonyára ismert szavakat mondta. Én voltam az, ki az ismeretlen földön e szavakat a pálma törzsébe véstem . . .

— Olga! Tehát szeretsz! kiáltott fel Arthur, megragadva a piruló, szerelmes lány karjait.

— Én voltam az, suttogetta tovább Olga egész közel hajolva Arthurhoz, aki a homoksirban, a halál küszöbén rád borultam, átöleltelek, egyesíteni akartam elszálló lelkemet a te elszálló lelkeddel, hogy legyenek boldogok egy jobb világban.

— Tehát való volt! szólt elragadtatva Arthur, átöelve a magát gyenge ellenzéssel védő hajadont.

— Én voltam az, folytatta az édes, suttogetó

hang, a ki közben jártam atyámnál, hogy a rendjel visszautasítása miatt megtorlásban ne részesülj, mely tán örökre elválasztott volna bennünket. Én voltam, aki jártam utánad, míg te kerültél. Én voltam az, aki ostromoltalak, erőszakoltam szerelmedet, aki megaláztam büszkeségemet. S mindezt miért tettem? Mert szerettelek, mert bámultam lángelmédet, mert szívem lázas örömtől dobogott a gondolatra, hogy az új kor egyik legnagyobb felfedezőjének, legnagyobb férfának szívét én gyujtom lángra.

— Tehát enyém leszesz? szólt Arthur lelkesülten.

— A tiéd.

— Nőmmé leszesz?

— Nőddé.

— Az ég ketté hasad, s a mennyország szakad rám! kiáltott fel Arthur. Balgatag én, hogy oly soká tépelődtem, haboztam, rettentő harczot vívtam önmagam ellen!

— De egy feltétele van mindezeknek, folytatta Olga lassanként kibontakozva Arthur karjai közül.

— Kétségkívül a viszonzszerелем. E feltétel már rég teljesedett.

— Nem *csak* az.

— Tehát mi?

— Fel kell emelkedned hozzám.

Arthur kérdőleg tekintett Olgára.

— Akkora ürt, mely közted és köztem van, nem tölthet be pusztán a szerelem, bármily nagy, bármily lángoló, bármennyire kölcsönös is az. — Olga arca e pillanatban már nemcsak szerelemtől, de büszkeségtől is lángolt.

Arthur eszmélni kezdett.

— De hát mit kell tennem? kérdezé.

— A socialismus forradalma kitört. Győzd le e forradalmat. Győzd le a socialismust. Győzedelmed jutalma én leszek.

— S így emelkedem fel hozzád?

— A császár herczeggé tesz. Én fogom ki-
eszközölni, hogy azzá tegyen. El fog árasztani ki-
tüntetésekkel. Te leszel a legünnepeltebb férfiú
Németországban. Egy ily férfiúnak nejévé lehet a
legelső herczegkisasszony is. Büszkén nyujtom ne-
ked kezemet.

— De ha szeretsz, esdeklett Arthur, vedd el
magadtól a hercegi koronát, lépj le talapatodról,
te isteni szobor. Szűnj meg istennőnek lenni, légy
asszonynyá. S ha asszonynyá leszel, ki tudsz bontakozni előítéleteidből.

— Ha szeretnél, ki tudnál bontakozni a te
előítéleteidből, szólt Olga. Az állam, a társadalmi
rend védelmére kelnél a felforgatók ellen.

— S az államot, a társadalmi rendet védve,
felemelkedném a te világodba?

— Felemelkednél.

— Valóban nagyobb kísértésnek vagyok
kitéve, mint a bibliai szentek. Az apostatakat, a
vallásban úgy, mint a politikában, nők csinálják.
Te hivatva volnál rá, hogy kiforgasd önmagából a
legépebb elmét, megingasd a meggyőződés szikláján
felépült legszilárdabb elhatározást, pokolra kárhoz-
tasd az ég szentjeit. Ha ezt a harcot most viv-
nám legelőször; ha szívem és eszem nem mérkőzött
volna még a rettentő csatában, úgy e pillanatban
már bizonyára szívemé, s a tied volna a diadal.
Ámde így, bár agyam kábul, ha rádtekintek, tag-
jaimon villanyos tűzvész rohan át, ha érintelek; s
végtelen vágyat érzek magamban, hogy mindent
feledve belerohanjak a szerelem őrzöngéseinek azon
izzó kohójába, melyet feltársz előttem, mégis azt

ismétlem: Szakítsd szét előitéleteid bilincseit. S ha erre nem vagy képes, ha szerelmed magaslatáról nem tudsz megvetőleg letekinteni a te balga világod apró gunyjaira, s gunyolódóira, maradj itt velem Afrikában, ne lásd viszont elveszett, s a jövő nagy eseményei által enyészetre ítélt világot. Hát erre képes vagy-e?

— Nem vagyok képes. Azon világban születtem, nőttem fel. Hozzá vagyok nőve, mint a virág talajához. A férfi erőteljes tölgy, mely minden égalj alatt tenyészik. Jöjj te az én világomba.

— Soha!

— Ugy nincs más hátra, mint kétségbeesnem. Az én világomból kijönni nem, oda csak belépni lehet.

— Én le fogom rombolni ezt a te világot! harsogott szenvedélyesen Arthur.

— Hogyan? szólt meglepetve Olga.

— Azt hiszed, büntetlenül kelthetted fel a szenvedélynek szivemben alvó oroszlánát? Felébredt, s üvöltve követeli táplálékát. Képes volnék kiforgatni a földet sarkaiból, hogy enyém légy; de elveimet meg nem tagadom még szenvedélyem elvakultságában sem. Egyszer megtántorodtam. Többször nem botlom meg. Szenvédélyem csak gyorsabb cselekvésre ösztönöz.

— Mit fogsz tenni! szólt közbe ijedten Olga.

— Azt mondad, hogy kettőnk közt oly nagy távolság van, melyet a szerelem nem tölthet be. Jó. Én megszüntetem e távolságot, anélkül, hogy nekem kellene, meggyőződéseim árán, felemelkednem, s neked magadnak kellene leszállnod Olympusodról. A titánok hegyeket raktak egymásra, hogy feljussanak az ostromolt Olympra. Én az Olympot döntöm le az egyenlőség lapályaira. Az egész isteni világ (s te ez isteni világban) az át-

alakult társadalom tengerébe fog lebukni, mely elnyeli, felolvasztja azt magában. S ebben az új társadalomban nem lesz köztünk rangkülönbség, nem lesz távolság, mely elválaszszon bennünket, nem lesznek kicsinyes előítéletek, melyekkel hiuságod nem mer szembe szállni, nem lesznek gunyolódók, kiknek megjegyzéseitől való félelmed erősebb, mint irántam való szerelmed. Ez a világ, mely az isten legjobb, legszebb, legnemesebb teremtményét, így meg tudta előítéleteivel vesztegetni, a te fényes elmédet ily balfogalmak ködével volt képes elhomályosítani: ez a világ megérett a megsemmisülésre. Meg fogom semmisíteni!

— Arthur, rettenetes vagy! kiáltott fel ijedten Olga, ki felidézte a szenvedély daemonát, s most, midőn e daemon megjelent, visszariadt tőle.

— Megesküdtem, hogy csak annak leszek nemjévé, a ki legyőzi a socialismust. Győzd le. Ez a diadal megdicsőít. A halandók közt legnagyobbá tesz.

— Nagyobb, dicsőbb munkát fog végezni, a ki a socialismust — nem az őrzöngők agyrémeit — hanem a valódi socialismust diadalra segíti és a diadalt az emberiség javára fordítja. Ne félj, nem fog vér omlani. A vérontás angyalai a te világodból valók. Én a béke és a teljes egyenlőség világát teremtem meg. Nagy munkát, nagy tettet követeltél tőlem? A nagy munkát végrehajtom. Diadalom jutalma te leszel. De nem a német hercegnő, nem a német uralkodócsalád tagja, hanem a szép Olga, a gyönyörű német leány, ki hercegi korona nélkül is méltó lesz rá, hogy érte titánok munkáját hajtsa végre halandó emberikéz.

— Arthur, Arthur! kiáltott elfedve arcát, Olga.

— Van eszme agyamban, van erő karjaimban. Világodat elítéltem. Végre fogom hajtani az ítéletet.

— Irgalom, kegyelem! esdeklett Olga.

— Térj vissza Németországba, folytatá Arthur szenvedélyesen. Érezni fogod lábaid alatt inogni a földet. Kezem át fog nyulni Németországba. Meg fogja rázni világod alatt a talapzatot. Romba fog az dőlni. De ha szeretsz, a romok közt meg foglak találni, s mentő kezem elé fogod nyújtani kezedet. És most isten veled! Menj Németországba. Én itt maradok.

Arthur elrohant. Olga elkábult a hallottak s Arthur szenvedélyes kitörései miatt; majd rettentő alakot öltött lelkeszemei előtt Arthur fenyegetése. Láttá, mint dől romba a tényleges, s mint épül fel a romokon az új társadalom, hol ő egyenlő lesz a legutolsó porleánynyal. Esze visszaborzadt, de szíve kéjes örömmel üdvözölne minden eseményt, mely őt Arthurral egyesitené, volna bár ez esemény világromboló katasztrófa. Hajh, mily csatát vívott ez a szív, mint rombolta le az ész okoskodásának legerősebb várait s hogy tüzte ki azok fokán a szerelem diadalmas lobogóját. Hogy érezte Olga, mikor az az ajtó betevődött Arthur mögött, hogy mindene, élete, boldogsága távozott. Érezte, hogy Arthur sorsához fűződik sorsa, Arthur szívével van összeforrvá szíve, Arthurért és csak Arthur által élhet. Arthur rohamos távozta meglepte, lesújtotta. Mily szemrehányásokat tett önmagának, hogy Arthurral még egy kísérletet akart tenni, hogy meg akarta menteni előítéleteit, s kockára tette szerelmét. Vádolta Arthurt is, hogy távozott. Miért nem maradt, miért nem kísértette tovább a szerelem csábjaival, a rábeszélés édes hatalmával! Hejh, ha az az ajtó ismét megnyilna s Arthur belépne rajta! Hogy borulna nyakába, hogy füröszténé arczát szemeinek patakozó könyeibe s ajkainak tüzesóként szakadó csókjaiba. Hogy mondaná neki

— most, ebben a válságos pillanatban, ebben a két élet, s tán egy világ sorsa felett döntő órában — hogy nevé, kedvesévé, mindenévé lesz, hogy követni fogja mindentüvé, dicsőségbe és gyalázatba, a szerelem rózsás útjára és tövisei közé. Ámde ez a perc, ez az óra, mely egyesíthette volna Arthurral, elmúlt. Az az ajtó nem nyílt meg. Arthur nem tért vissza, hogy csókjaival száritsa fel Olga patakzó könyeit, hogy felhasználja ezt a percet, ezt az órát idővétségének elnyerésére s nagy szerencsétlenségek megakadályozására.

Elérkezik az idő, mikor Olga még a maiaknál is keserűbb szemrehányásokat fog tenni magának, a miért Arthurját, édes mindenét távozni engedte; a miért nem vetette magát a porba lábai előtt, s nem zárta el testével azt az ajtót, hogy ne távozhassék, ne léphessen ama végzetes utra, melyre lépett.

Olgának egy baljóslatu sejtélem megsügte, hogy ez az idő el fog érkezni; azért borult kétségbeesetten a kerevetre, azért sirt, azért zokogott, azért omlott könyeinek zápora, s azért nézett az ajtóra, várva Arthur visszatértét.

Mikor azonban ez az ajtó megnyílt, más valódi lépett be. Frigyes Ágost nagyherczeg volt, kinek arcát Olga még sohasem látta ily szigorúnak. A nagyherczeg látta, mikor Arthur távozott. Sejtette lánya kétségbeesésének okát. Az a szigorú redő ott Frigyes Ágost homlokán azonban nem akadályozta meg, hogy Olga, mint egy könyeiben felolvadó Niobe atyja nyakába boruljon, s ott ne sirjon, ne zokogjon, ne fuldokoljon nagy, mély fájdalomában.

— A játszmát tehát elvesztetted, mondá Frigyes Ágost nagyherczeg oly komolysággal, melybe némi gunyos vidorság vegyült. Ezért azon-

ban nem érdemes egy könyvet sem ejtened. A kik játszanak, a veszteségre el lehetnek készülve.

— Ha játék lett volna! kiáltott fel Olga, könyes szemeit ég felé emelve.

— Tehát nem volt játék? kérdé meglepetve a nagyherczeg.

— Kezdetben meglehet, hogy szeszélyes játék volt, szólt Olga, miután könyei szóhoz engedték jutni. Ismered a socialismus elleni gyűlöletemet, melyet még gyermekkoromban magad, s azon világ csepegtetett szivembe, melyben éltem. Tudod, hogy — anyám orosz herczegnő levén — orosz vér is foly ereimben. A német nők szenvedőlegeseek. Az orosz nők ellenben tevékeny részt vesznek a nihilista küzdelemben. Én a felforgatók ellen akartam felfegyverezni egy hatalmas kart. Barna Arthurt képesnek tartottam a socialismus legyőzésére. Azért viseltettem érdekléssel iránta.

— Szerepedet tehát nem gyermekes szeszélyből, melyet én irántad való gyengédségem miatt elnéztem, hanem *komolyan* játszottad.

— *Komolyan.*

— Barna Arthurba tehát szerelmes lettél! szólt a nagyherczeg haragtól izgatott hangon.

— Bocssáss meg atyám. Hibáztam, midőn a socialismus iránt való gyűlöletem által elragadtatva, Barna Arthurt úgy akartam megnyerni ügyünknek, hogy szerelmét kísértettem meg felköltetni. Kezdetben azt hittem, hogy szivem érintetlen marad, habár kezdettől fogva vonzalmat éreztem e kiváló ifju iránt. Ámde a legpánczélozottabb nő sziv is játszhatnék-e büntetlenül Barna Arthur szenvedélyével? Van-e lélek, melyet meg nem égetne, ha közelébe jut, e nagy lélek fellángolása? Egy nagy szellem szinpompája, egy mély szenvedély örvénye tárult fel előttem. Szivem még soha

sem nyílt meg a szerelem előtt. Németországban nincs férfi, kinek emléke visszatartatható volna a szédüléstől ez örvény szélén. Megtántorodtam. Bele szédültem az örvénybe. Szívem — tette hozzá, arcát atyja keblébe rejtve — szerelemre gyuladt Barna Arthur iránt. Őt, csak őt szeretem, őt fogom szeretni örökre!

— Lányom, kezdé szigorú hangon a nagyherceg. Tudod, hogy mindig jó, gyengéd atyád voltam. Gyengeségem, mióta anyád meghalt, s te, ki felejtetetlen anyád képmása vagy, egyedül maradtál meg nekem, a gyengeségig fokozódott. Szeszéleidnek hódoltam. Akaratod törvény volt rám nézve. Gyengeségem miatt keserű bűnhődést szerezte nekem. Szeszélyből játszottál egy nem a mi világunkba tartozó férfival. Elnéztem — habár rangodbeli hölgyhöz az méltatlan volt — mert nem akartam kedvtelésedet megrontani; s főleg mert bíztam abban, hogy szíved érintetlen marad. Ámde gyengeségem véget ér. Sőt ha kell gyengeségem is.

— Atyám!

— Szeszéleid uralma ellen forradalmat csinállok, folytatá emelt hangon a nagyherceg. Akaratodnak meg kell törnie az én akaratom nyomása alatt.

— Atyám!

— Megmentlek. Meg kell mentenem főrangú családjunk érdeke miatt. Meg foglak menteni. Férfihez fogsz menni Hohenhaus herceghez.

— Soha!

— Félév elforgása alatt, folytatá szigorúan a nagyherceg. Ez az én akaratom. Ez a császár akarata is.

— Én boldogtalan! kiáltott fel Olga elfedve szeméit.

— Megesküdtél, hogy annak neje lesz, aki legyőzi a socialismust. Hohenhaus herczeg le fogja győzni.

— Le fogom győzni! szólalt meg a háttérben Hohenhaus herczeg, kit pár perczczel előbb az ajtónálló bejelentett, de a bejelentést a nagyherczeg és Olga nem hallották s a herczeg a bejelentő szolgálja nyomában azonnal belépett.

— Herczeg, szólt Frigyes Ágost, ezennel önnek adom leányom kezét!

Olga szólni akart, de atyjának egy szigoru és Olga előtt szokatlan tekintete elnémitotta.

— Nem fogok rá méltatlan lenni. Életemet e szép kézéért! szólt Hohenhaus herczeg, térdre ereszkedve s megcsókolva Olga kezét.

Olga kirántotta kezét Hohenhaus kezéből. Büszkén, daczosan emelkedett föl.

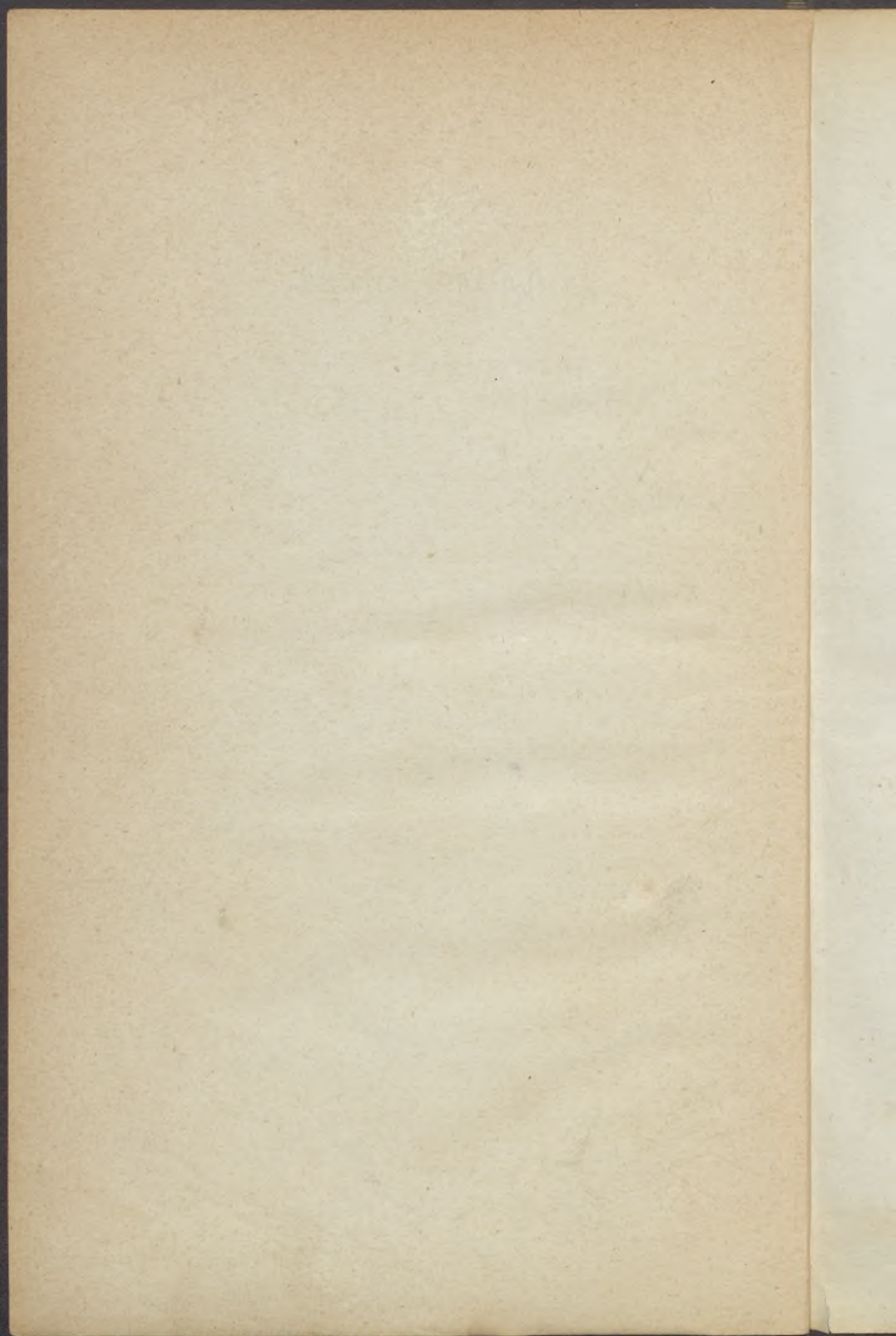
— Ez emberé nem leszek soha; kiáltott fel hévvel. Aztán suttogva tette hozzá: Arthurt, Arthuromat szeretem és szeretni fogom a sirig.

Erre kirohant a teremből, ott hagyva bámuló atyját és a boszus Hohenhaus herczeget.

I
II
I
V
V
VI

Az első kötet tartalma.

	Lap
I. FEJEZET. Fregát a láthatáron	1
II. FEJEZET. Barna Arthur	9
III. FEJEZET. Elsülyedt tenger	24
1. A Szahara	—
2. Hová lett a szaharai tenger?	32
IV. FEJEZET. Vasut a Szaharán	70
1. Vasuti tervek	—
2. Miként lesz a homok termő földdé?	79
V. FEJEZET. Háromszáz mértföld a sivatagon	90
1. Indulás előtt	—
2. A sivatag csodái	103
3. A veszélyek	129
4. A megrohanás	145
VI. FEJEZET. Ismeretlen föld	163
1. Barna Arthur jegyzetei	—
2. A menekülés	205
VII. FEJEZET. Háromszáz mértföld az elsülyedt tengeren	225
1. A sziklabarlang	—
2. Egy lövés következménye	236
3. Világító tenger. — Egy gőzhajó	257
4. Utazás a „Fesan“-on	268
VIII. FEJEZET. Olga szerelme	277

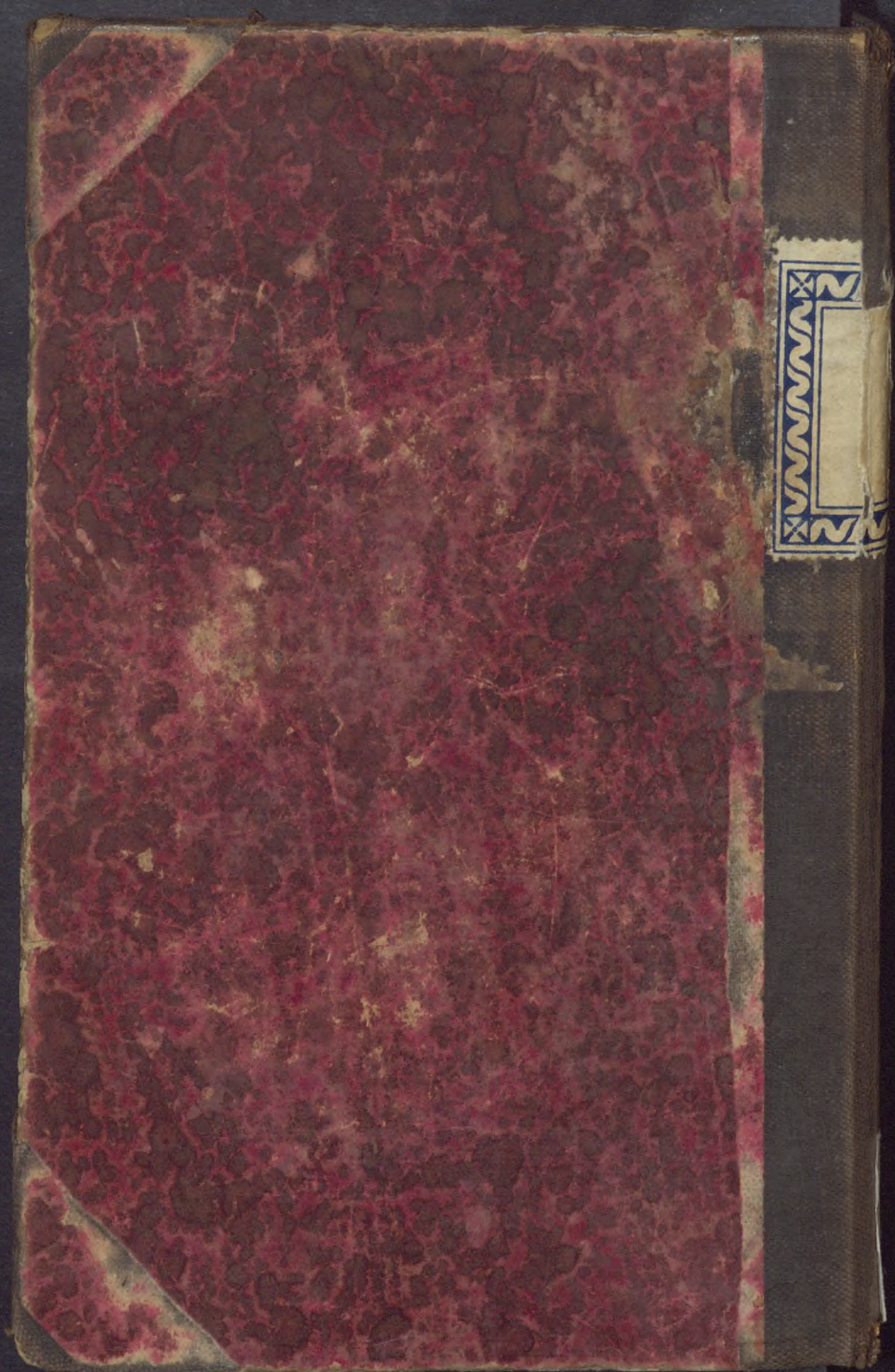

Budapesti Agtársak
Balogh László, kutyája

classroom 1924. V. 12b. 12b. 12b.

M
58380